

МИНИСТЕРСТВО НАУКИ И ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ РФ
Федеральное государственное бюджетное образовательное учреждение
высшего образования
«Российский государственный университет им. А. Н. Косыгина
(Технологии. Дизайн. Искусство)»

Институт славянской культуры

Александр Невский и Савва Сербский:
ПОДВИГ И СВЯТОСТЬ В ЯЗЫКЕ, ЛИТЕРАТУРЕ,
культуре, истории

СБОРНИК НАУЧНЫХ СТАТЕЙ

Москва

2023

УДК 81
ББК 80/81

Александр Невский и Савва Сербский: подвиг и святость в языке, литературе, культуре, истории: Сборник статей / Отв. ред. И.В. Бугаева, Н. Манойлович. – М.: РГУ им. А.Н. Косыгина, 2023. – 227 с.

Сборник подготовлен на основе докладов Круглого стола «Александр Невский и Савва Сербский: подвиг и святость в языке, литературе, культуре, истории», состоявшегося 16 ноября 2021 года на кафедре общей и славянской филологии Института славянской культуры ФГБОУ ВО «РГУ им. А.Н. Косыгина». В работе Круглого стола приняли участие ученые РГУ им. А.Н. Косыгина и Республики Сербии.

Статьи печатаются в авторской редакции

Редакционная коллегия

Бугаева Ирина Владимировна, доктор филологических наук, профессор кафедры общей и славянской филологии Института славянской культуры
Манойлович Негош, кандидат политологии, доцент кафедры общей и славянской филологии Института славянской культуры
Кузьмина Луиза Александровна, кандидат филологических наук, доцент кафедры общей и славянской филологии Института славянской культуры
Переволочанская Светлана Николаевна, кандидат филологических наук, доцент кафедры общей и славянской филологии Института славянской культуры
Юдин Михаил Вячеславович, кандидат исторических наук, директор Института славянской культуры

Материалы сборника размещаются в РИНЦ

ISBN 978-5-00181-529-7

© Федеральное государственное бюджетное образовательное учреждение высшего образования «Российский государственный университет им. А.Н. Косыгина (Технологии. Дизайн. Искусство)», 2023

© Коллектив авторов, 2023

© Манойлович Н., обложка, 2023

СОДЕРЖАНИЕ

АЛЕКСАНДР НЕВСКИЙ И САВВА СЕРБСКИЙ: ПОДВИГ И СВЯТОСТЬ В ЯЗЫКЕ И ЛИТЕРАТУРЕ

- Бајшански М.** (Нови Сад, Република Србија) Номинација Сава/Саво у корпусу епских песама бечког издања Вука Караџића **5**
- Бугаева И. В.** (Москва, Россия) Святость и подвиг в религиозном дискурсе **15**
- Вуловић Емонте Н. С., Тодоровић Д. М.** (Белград, Србија) Адаптација појединих сегмената текста из житија св. Саве уз илустрације за децу **25**
- Громовић М.** (Нови Сад, Србија) Дело Светога Саве у настави српског језика и књижевности **32**
- Гочанин М.** (Београд, Србија) Свети Сава у стиховима неких знаменитих српских песника **43**
- Дегтярева А. Н.** (Москва, Россия) Интерпретација прототипическог образа А. Невског в кинотексте: репрезентација феномена святости **54**
- Завельская Д. А.** (Москва, Россия) «Житие Александра Невского» и рецепция Античности в древнерусской литературе **65**
- Јовановић В.** (Београд, Србија) Свети Сава и Светосавље у делима светог владике Николаја Велимировића **72**
- Лагутова А. С.** (Москва, Россия) Хайретизмы в акафистах Александру Невскому и Савве Сербскому **80**
- Левушкина Р. С.** (Белград, Србија) Номинације светитеља Саве и благоверног Александра Невског у акатистима овим светима на савременом српском језику **89**
- Маркова Е. М.** (Москва, Россия) Победа и подвиг в языковом сознании славян **99**
- Радомская Т. И.** (Москва, Россия) Святой князь Александр Невский в жизни и художественных текстах первой трети XIX века **106**
- Станкович Шошо Н.** Лик Светога Саве у народној књижевности **115**
- Тутуш Н. П.** (Нови Сад, Србија) Флорални портрет Светога Саве у српској средњовековној књижевности **127**

АЛЕКСАНДР НЕВСКИЙ И САВВА СЕРБСКИЙ: ПОДВИГ И СВЯТОСТЬ В КУЛЬТУРЕ И ИСТОРИИ

- Бранковић Б. М.** (Бања Лука, Босна и Херцеговина, Република Српска) Срби у Босни и култ светог Саве **146**
- Курбакова А. А.** (Москва, Россия) Sveti Sava je učitelj, prosvetitelj, zaštitnik pravoslavne vere **160**
- Курбакова С. Н.** (Москва, Россия) Россия и Сербия: духовное и братное братство через века **164**

- Манойлович Н.** (Москва, Россия) Растко Немањић – Светосавље као темелъ идентитета српског народа као православног и словенског народа **170**
- Милинчић М. А.** (Београд, Србија), **Вукоичић Д. Ж.** (Косовска Митровица, Србија), **Гатарић Д. Р.** (Београд, Србија), **Милинчић У. В.** (Београд, Србија) Духовни и материјални трагови светог Александра Невског у културном наслеђу Србије **175**
- Пак Е. С.** (Москва, Россия) Национальные эталоны мужества в контексте трансформации традиционных ценностей **187**
- Поповић А.** (Ниш, Србија) Место Светосавског култа у развоју Српске народно-црквене аутономије у Хабзбуршкој монархији 1690-1792 године **198**
- Федюкина Е. В.** (Москва, Россия) Сохраненные историей и утраченные... (храмы Александра Невского на западной окраине Российской империи: опыт историко-культурного анализа) **208**
- Юдин М. В.** (Москва, Россия) Александр Невский и Савва Сербский: орденские традиции двух стран **220**

АЛЕКСАНДР НЕВСКИЙ И САВВА СЕРБСКИЙ: ПОДВИГ И СВЯТОСТЬ В ЯЗЫКЕ И ЛИТЕРАТУРЕ

УДК 81'373.2

НОМИНАЦИЈА САВА/САВО У КОРПУСУ ЕПСКИХ ПЕСАМА БЕЧКОГ ИЗДАЊА ВУКА КАРАЦИЋА

Бајшански Миливој

*докторанд на Одсеку за српску књижевност и језик,
сарадник у настави,
Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду,
Нови Сад, Република Србија*

Сажетак. Номинација је основна форма карактеристика лика, начин издвајања јунака из колектива, због чега постаје јединствен и препознатљив. У овом чланку се разматрају разлике у номинацији Сава/Саво у корпусу епских песама бечког издања Вука Караџића. Студија је показала да име Сава/Саво остаје повезано само са Светим Савом и патријархом Савом, осим неколико ликова устанка и црногорских бораца (представљених у оквиру другог узуса и поетике). У чланку се у појединачним поднасловима разматра номинација Светог Саве (од периода његовог световног живота до канонизације), номинација побуњеника и црногорских бораца и патријарха Саве, чије је име уопштени назив главе Српске православне цркве. Представљене су секвенце и недоследности у номинацији истог карактера по имену Сава/Саво.

Кључне речи: номинација, епске песме, бечко издање Вука Караџића, Свети Сава, побуњеници и борци, патријарх Сава

NAMES SAVA/SAVO IN VIENNA EDITION OF VUK'S EPIC POEMS

Bajshanski Milivoj

*PhD at the Department of Serbian literature and language,
associate professor,
University of Novi Sad, Faculty of Philosophy,
Novi Sad, Serbia*

Abstract: Giving names is a basic form of giving characteristics to individual people. By doing so, the main character separates himself from other people, becoming unique. This paper explains the difference between names Sava/Savo in Vienna edition of Vuk's epic poems. We come to conclusion that name Sava/Savo (apart from several people who took part in the uprising as well as uprising fighters from Montenegro) remains connected only with Saint Sava and Serbian patriarch Sava. In this paper, we follow life of Saint Sava, from his worldly life to his canonization. Also, the paper discusses and mentions Serbian patriarch Sava and people who took part in the uprising. In addition, we have consistencies and inconsistencies regarding giving people the name Sava/Savo.

Key words: nomination, epic poems, Vuk's Vienna edition, Saint Sava, uprising fighters, Sava the patriarch.

Име Сава, односно његов јекавски парњак Саво, присутно је у корпусу епских песама Вуковог бечког издања. У питању је корпус песама које је Вук Стефановић Караџић сакупио и уобличио у *Српске народне пјесме*, у четири књиге (у првој су лирске песме, а у осталима епске, јуначке песме), и објавио у Бечу, те ово издање народних песама добија назив бечко издање. У сферу нашег интересовања, за потребе рада, улазе три књиге овога издања: II књига (из 1845), III књига (из 1846) и IV књига (из 1846), чије песме Вук, на основу пола извођача, намене и садржине, назива *мушким пјесмама*. Ове три књиге јуначких песама Вук дели на основу тематике о којој певају, према (сопственим) историјским критеријумима на *пјесме јуначке старијих времена*, о догађајима и личностима до краја XV века, односно до пропасти самосталних средњовековних држава; на *пјесме јуначке средњијех времена*, о хајдучко-ускочким борбама током XVI и XVII века, и на *пјесме јуначке новијих времена*, од почетка XVIII до почетка XIX века, о устанцима и организованим борбама за ослобођење Црне Горе и Србије [види Пешић, Милошевић Ђорђевић 2011: 28], током Првог и Другог српског устанка.

У српским усменим епским песмама јунаци су, превасходно, именовани по принципу *nomen est omen*. Дајући име јунаку казује се не само ко је он, већ и какав је, стиче се моћ над њим [види Ševaliје, Gerbran 1989: 204] и дарује му се скуп особина, које одређују природу јунака, које одређено име носи. Дакле, «епско име се ‘пуни’ одређеним садржајима, карактерним особинама, темпераментом, емоцијама, испољава се у конфликтним ситуацијама» [Самарџија 2008: 19] и «активира одговарајући хоризонт очекивања» [Самарџија 2010: 11]. То је основна форма карактеризације лика, тиме се јунак издваја из колектива, постаје један и препознатљив. Функција и значење имена могу бити и показатељ сложених односа према митском, историјском и социјалном [види Реџићан Ljuštanović 1998: 49–50].

Овај рад се концентрише на номинацију Сава/Саво из три перспективе: прва полази од номинације Саве Немањића и његовог монашког живота до канонизације и потоњег именовања, друга се тиче именовања устаника и црногорских бораца, и трећа разматра именовање патријара Саве из корпуса епских песама Вуковог бечког издања.

1. Саво Немањић и Свети Сава/Саво

Српска народна епика је опевала ретко који лик кроз животне етапе¹ као што је Саву Немањића, потоњег Светог Саву. Народна књижевност гаји интенцију проматрања ликова у песми, описујући их као јунаке који ходају по граници између реалије и мита (неисторичности). Управо се због имена ликова усмене песме пропуштају кроз сито многобројних трагања за историјским идентитетом појединих ликова, односно трага се за збиљском (стварном) личношћу која се описује у песми [види Клеут 2012: 145]. За Светога Саву је несумњиво да је постојао и да је обележио век свога живљења, као немањићки принц, потом први српски архиепископ и све до данас као светитељ у Срба. Његово име се неизмењено уноси из збиљског живота у усмену песму, што «одговара поетици жанра: свеколики поетски поступци епске технике приказивања примеравају се интенцији да се прича прикаже као догађај који се стварно збио, а неопходна претпоставка за остваривање овога јесте уверити слушаоце да су актери стварно постојали» [Клеут 2012: 151]. Међутим, нас интересује како је лик Саве Немањића ушао у народну песму и како је окарактерисан. Лик Светога Саве је дуготрајним периодима христијанизације измењен². Наиме, посредством духовних сфера православља, које обележавају националну културу, дошло је до обликовања особеног портрета првог српског архиепископа. Међутим, усмена књижевност замагљује историјске чињенице, додајући слој неисторијског и поетског; те о карактеризацији јунака можемо говорити из поетског угла, док је у стихованој причи

¹ Изузетак би, свакако, био Марко Краљевић.

² Детаљније о обликовању портрета српске епике посредством христијанизације види у *Биографије епских јунака* Снежане Самарције (II Слојеви традиције у епској песми (24–33)).

збиљски однос традиционалне заједнице према тој личности неретко изокренут. А први и најупечатљивији елемент атрибуције којим се непосредно карактерише јунак јесте именовање. Први утисак о личности и даље импресије о њој произлазе из именовања те личности.

Захваљујући формулама³ номинације које теже стабилности имена јунака, номинација Саве Немањића односно Светога Саве остала је фиксирана у усменој књижевности.

Бечко издање епских народних песама прати живот Светога Саве и његову номинацију, из које се ишчитава однос заједнице према њему. Полазимо од монаха Саве до Светога Саве. Песма *Саво и турски цар* [СНП⁴ III, бр. 13], с додатком наслову «из Црне Горе», сведочи о јекаврској варијанти имена Саво. Бечко издање епских песама бележи доследну номинацију светитеља именом Саво, која представља јекавски парњак екавској варијанти Сава (уз усамљени изузетак екавске варијанте у песми *Свети Никола* [СНП II, бр. 22]). Било да је у питању калуђер Саво Немањић или светац Саво, Вук бележи име – Саво [СНП II, бр. 2, 23, 24, III, бр. 11, 14, IV, бр. 56]. У ијекавским крајевима (а ове песме јесу на тим просторима записиване) екавска варијанта Сава гласи Саво, и има двојаку промену, што представља отежавајућу околност по номинацију: или Саво, Саве, Сави..., или Саво, Сава, Саву...⁵

Због споменутог граматичког правила, горе нису наведене песме у којима се јавља неки од падежних облика имена Саво/Сава, јер на основу првог модела промене имена по падежима није могуће утврдити номинатив имена (док друга варијанта, на основу косих падежа, може да се односи само на номинатив Саво), сем ако номинатив није наведен у усменој песми. Нама су у великој мери помогли наслови епских песама где

³ Термин *формула* користимо по дефиницији Пери-Лордове теорије [види Лорд 1990: 67–125].

⁴ СНП – *Српске народне пјесме*.

⁵ Име Сава се може мењати по падежима само као именице женског рода на -а [види Пипер, Клајн 2017: 84]. О двојакој промени имена види у *Нормативној граматици српског језика*

се име Саво налази у номинативу (и само у наслову стиховане приче) те смо закључак о номинацији лика Саво изводили на основу тог сегмента.

Двочланим формулама номинације је лакше деференцирати начине именовања Саве Немањића. Модели именовања, које је фиксирала Марија Клеут [види Клеут 1998: 280–281], уопштавају номинацију овог лика. Посматрајући живот Светога Саве кроз корпус бечког издања епских песама, прво се издваја модел Саво Немањић (*име + презиме*)⁶, па калуђер Саво (*име + ознака друштвене, државне, војне или црквене хијерархије*) и Свети Сава/Саво / светитељ Саво / светац Саво (*име + особина*). Модели номинације понекад наилазе на питања класификације неких имена, као што је у питању двочлана формула Свети Саво/Сава. Иако одређену личност канонизује црква, модел Свети Сава/Саво се не може подвести под двочлану формулу *име + ознака друштвене, државне, војне или црквене хијерархије*, јер није у питању хијерархија, не стиче се више звање, односно не може се напредовати у «светости», која, уистину, репрезентује особеност лика; што закључује да и добри номинациони модели имају ограничења, која постављају пред истраживача питања класификације имена ликова и њихово третирање.

Повезаност стварносне и поетске патронимике најбоље ћемо запазити у грађењу презимена [види Клеут 1998: 282]. Саво носи презиме Немањић које је деантропонимно презиме, што значи да је оно изведено од имена оца (Стефана Немање)⁷, где се наглашавањем породице утиче на препознатљивост Саве Немањића као епског лика.⁸

⁶ Могућ је и обратни редослед чинилаца у номинацији ликова епске усмене књижености.

⁷ У већини случајева је структура породице била својствена једном патријархалном друштву заснованом на патрилинеарној филијацији (извођењу рода по мушкој линији) [види Бенвенист 2002: 135], те се детопонимна презимена могу сматрати одразом дубоке патријархалности.

⁸ За Светог Саву се не може рећи да је епски јунак, јер је јунак представник јуначког погледа на свет, који одређују борбени однос према свету и животу, тежња за самопотврђивањем из сопствених победа, поштење, понос, част. Из начела части, које се «састоји у обавезујућој свести о сопственом јунаштву» [Браун 2004: 10], проистиче начело витештва, које се најбоље показује у двобоју.

У оквиру патронимских ознака које садрже реч *каурин*⁹ и изведеницу од *влах*¹⁰ ваља усмерити светло анализе на номинацију *каурин светац Саво, свети каурин* и *суб*¹¹ *каурин*, и *влашки светитељ*. [СНП III, бр. 14]. Сви номинациони модели односе се на Светога Саву, ког турски Хасан паша тако назива, где Савине конфесионална припадност и лична особина (светост) «одређују у знатној мери положај лика у наративној структури епске песме» [Клеут 2012: 148]. Из другог угла посматрано, иако се у песми сугерише конфликт са «туђом» страном, паша назива Саву светитељем, без обзира што додаје епитете каурин и влах, што значи да легитимизује његову светост. Свети Сава је у песми истакнут и начином номинације, која у варира тако што се при именовању лика Светога Саве очитује више горенаведених модела.

На основу анализе номинације Саве Немањића, односно Светог Саве, закључује се да Вук Караџић у корпусу епских песама бечког издања *Српских народних пјесама* доследно користи јекавски облика имена Саво за монаха Саву Немањића, док се, након канонизације, јавља један екавизирани модел имена Сава. Име Саве Немањића не бледи ни након његове смрти, не гаси се интересовање колектива за њега, што, свакако, показује и корпус епских песама бечког издања, где приликом номинације, и «домаћа» и «туђа» страна, користе атрибут свети.

2. Устаничке личности и црногорски борци

Вук Стефановић Караџић је у корпус епских песама унео и подвиге хајдука и ускока из дугог ропства које је трајало од XV до XIX века, као и борбу за слободу црногорског народа, раздељеног у племена, у Првом и Другом српском устанку.

⁹ «Назив (често погрдан) за припадника друге вере, човека из другог краја и сл.» [РСКНЈ IX: 354]. (РСКНЈ – *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*.)

¹⁰ «Назив (често погрдан) за припадника друге вере, човека из другог краја и сл. а. припадник православне вере, обично Србин (за католике и муслимане на територији бивше Аустро-Угарске)» [РСКНЈ II: 716]. Док Вук Караџић у *Српском рјечнику* из 1852. за реч влах наводи: «Срби закона Турскога у Босни и у Херцеговини, а тако и они закона Римскога, како и у Босни и у Херцеговини, тако и у царству Аустријскоме изван Далмације зову и то као за поругу *Власима* браћу своју закона Грчкога» [Караџић 1852: 68].

¹¹ «Који је без икакве примесе, чист» [РМС VI: 54]. (РМС – *Речник Матице српске*.)

У питању су епске народне песме у десетцу које опевају подвиге и догађаје из живота и борби ускока и хајдука. Два века је, почев од краја XV века, становништво покорених крајева ускало у приморје, на територију коју држе Аустрија и Млеци, и у заједничкој борби чета ускока нападало турску граничну област. Ускоци су били врста хајдучије која је ратовањем на неки начин привређивала. Касније је, идеализацијом, у XIX веку створен лик хајдука, који је оличавао храброг ратника и антитурског борца [види Пешић, Милошевић Ђорђевић 2011: 251, 257].

У стихованој причи се значај догађаја представља каталогом хајдучке/ускочке дружине, у ком се може наћи велики број имена, «чак и онда када многа имена побројана у њима немају већи значај или немају никакву улогу у описаном догађају, имају поетску функционалност» [Клеут 2012: 149]. Вук бележи хајдуке по именима: Сава од (равна) Посавља [СНП IV, бр. 52], Саво Црнојевић [СНП III, бр. 88], Саво Невалаловић [СНП IV, бр. 9], Саво Крцун [СНП IV, бр. 10], Саво Мирковић [СНП IV, бр. 12], Саво Ђурановић [СНП IV, бр. 18], Саво Банићевић [СНП IV, бр. 60] и црногорски борац Саво [СНП IV, бр. 61].¹² Сви борци, сем Саве од равна Посавља, имају јекавизирану варијанту имена Саво, и номиновани су комбинацијом *име + презиме*, осим имена Саве од Посавља које припада моделу *име + од + топоним*.

Корпус епских песама бечког издања Вука Стефановића Карацића, као и при номинације Светога Саве, бележи доследност при номинацији ускочких јунака јекавизираним моделом имена Саво, уз један изузетак.

¹² Идентификација историјских личности, догађаја и топонима у усменоепској структури наилази на потешкоће када су у питању ускоци који нису забележени ни у једној књизи историјских ускока, самим тим их морамо оставити да припадају само поетском феномену. С друге стране, песме које обилују ликовима ускока по садржини (догађај, топоним и други детаљи), највероватније, могу осведочити историјско постојање тих јунака, али недовољно истакнутих да уђу у неку од историја ускока. Дobar пример за изнето налазимо у моделу именовања *име + од + топоним*, који је повезан са значајем простора у поезији усмене епике: јунака карактерише завичајно место (држава, крај, град, село) [види Клеут 2012: 153]. Али треба узети у обзир да «епска песма као жанр, целокупним фондом својих поетичких средстава, тежи да убеди у веродостојност онога о чему прича; она ствара узор понашања у домену онога што је могуће, што је било некада или што јесте», и може лако убедити слушаоца/читаоца да је неки поетски лик заиста постојао [Клеут 2008: 168].

3. Патријар Сава/Саво

Патријар Саво или Сава, у зависности од наведене варијанте имена у песми, јесте лик који, у скупини епских песама у Вуковом бечком издању, носи име Саво. Овај лик се јавља у две песме: *Опет Наход Симеун* (СНП II, бр. 15) и *Цар Сулеман и Саво патријар* (СНП III, бр. 11). Номинација патријара веома је недоследна у првој песми («Подиге се патријару Саво» [СНП II, бр. 15, ст. 18] и «Кад је Сава рибу распорио» [СНП II, бр. 15, ст. 119]), док је у другој песми доследна, где се јавља номинатив Саво и у косим падежима се мења као јекавизирана варијанта.

У питању је лик чије име представља збирно име главешине Српске православне цркве. У епској песми постоји интенција да се лик именује, тј. обележи именом и презименом, и да та номинација буде дистинктивна карактеристика лика [види Клеут 2012: 152]. Међутим, Сава патријар јесте лик чије је постојање изван домена могућег и засведоченог у историји. Доказ да име патријара Саве фокусира и стапа више имена стварних људи у један поетски лик (ради економичности, чему је народна епика вична) налазимо у типизираним описима Саве патријара. Патријар се карактерише као старац («Старцу Саву влашком патријару» [СНП III, бр. 11, ст. 13], «Старцу Саву српском патријару» [СНП III, бр. 11, ст. 23]). Такође патријар добија статус старине номинацијом «А, мој бабо, патријару Саво» [СНП II, бр. 15, ст. 94], преношењем «симболичног значења речи (*бабо, старина*) на стварно (*отац*)» [Клеут 1988: 97].¹³ Његова старост је уз титулу приликом номинације, у корпусу епских песама бечког издања, позитивно вреднована, јер се њоме сугерише животно искуство остарелог патријарха.¹⁴ Титула при номинацији потврђује ауторитет и мудрост патријара Саве, при чему је његово делање неупитно и ваљаност делања,

¹³ Танка је граница између симболичног и стварног значења речи *бабо* у песми *Опет Наход Симеун* (СНП II, бр. 15) јер Наход Симеун сматра патријара Саву својим родитељем, чак и после проналаска мајке, што доказује номинација «родитељу Саво» [СНП II, бр. 15, ст. 98].

¹⁴ Што свакако имплицира и узраст, који може бити уочљив и преко друштвених положаја јунака који они заузимају, чиме се одржава социјална зрелост лика [види Перић 2020: 70].

што се често наводи стихом «Ал’ беседи патријару Саво» [СНП II, бр. 15, ст. 37].¹⁵

Именовање сваког патријарха Српске православне цркве именом Сава/Саво јесте рефлекс имена првог српског архиепископа и борца за аутокефалност Српске православне цркве Саве Немањића; где име Сава/Саво, уз титулу српског патријара, функционише као формула и преноси се из једне песме у другу, што «(поред осталог) обезбеђује опстанак лика у усменој традицији» [Клеут 2012: 151].

Закључак

Именовање Сава/Саво у корпусу епских песама Вуковог бечког издања јесте веома разуђено. Тек поделом у три номинационе групе – I) име Саво Немањић, односно Свети Сава/Саво, II) номинација ускочких јунака именом Сава/Саво и III) збирно име за главешину Српске православне цркве патријар Сава/Саво – могуће је сагледавање опсега номинације. Принцип доследности је испоштован при именовању Сава Немањића, употребом јекавизиране варијанте имена Саво, уз екавски изузетак при номинацији Светога Сава; што осветљава номинационе поступке «који теже ка конзервирању и типизирању лика» [Клеут 1987: 175] приликом његове номинације и карактеризације. Та тежња се огледа и у начину номинације ускока Саве од Посавља, у одређивању његовог окружја (Посавља); и уз доследно именовање осталих ускока и хајдука јекавском варијатном имена Саво. Име Сава/Саво српског патријара, недоследно коришћено, има функцију при номинацији свих главешина Српске православне цркве, стапајући све поглаваре у један поетски лик, у ком увек треба тражити типизирани лик Светога Саве; где титула патријарха нигде не потискује збирно име и не преузима његову функцију. Из свега наведеног, закључно је да име Сава/Саво (од Саве Немањића, потоњег светитеља, преко ускока и хајдука до патријара Саве) јесте

¹⁵ Сходно природи метричке структуре стиховане песме, често се дешава да се при номинацији лика патријара Саве испусти његова титула када је лик неделатан, а притом се његово име спомиње док му неко нешто говори или поклања, да би се испевао десетерац.

препознатљива и врло фреквентна формула, и апсолутно инваријантни елемент српске усмене традиције.

СПИСАК ЛИТЕРАТУРЕ

1. *Бенвенист Е.* Речник индоевропских установа: привреда, сродство, друштво, власт, право, религија. Превод с француског Александар Лома. Сремски Карловци: Издавачка књижевница Зорана Стојановића, 2002.
2. *Браун М.* Српскохрватска јуначка песма. Превео с немачког Томислав Бекић. Београд – Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства – Вукова задужбина – Матица српска, 2004.
3. *Караџић В. С.* Српске народне пјесме. Књига друга (1845). Сабрана дела Вука Караџића, књига пета. Приредила Радмила Пешић. Београд: Просвета, 1988.
4. *Караџић В. С.* Српске народне пјесме. Књига трећа (1846). Сабрана дела Вука Караџића, књига шеста. Приредио Радован Самарџић. Београд: Просвета, 1988.
5. *Караџић В. С.* Српски рјечник: истолкован њемачким и латинским ријечма. Беч: Штампарија Јерменског манастира, 1852.
6. *Караџић В. С.* Српске народне пјесме. Књига четврта (1862). Сабрана дела Вука Караџића. Књига седма. Приредио Љубомир Зуковић. Београд: Просвета, 1986.
7. *Клеут М.* Из Вукове сенке: огледи о народном песништву. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије, 2012.
8. *Клеут М.* «Ликови епских народних песама – историјско и поетско (котарски ускоци)». Зборник Матице српске за славистику, бр. 73. Нови Сад: Матица српска, 2008 – 167–175.
9. *Клеут М.* «Презимена у народним епским песмама». Зборник Матице српске за филологију и лингвистику. Нови Сад: Матица српска, 1998 – 279–285.
10. *Клеут М.* «Старина Новак – начин карактеризације лика у српскохрватским усменим песмама». Старина Новак и његово доба. Београд: Српска академија наука и уметности, 1988 – 95–107.
11. *Клеут М.* Иван Сењанин у српскохрватским усменим песама. Нови Сад, Матица српска, 1987.
12. *Лорд А. Б.* Певач прича I. Превела с енглеског Слободанка Глишић. Београд: Идеа – Просвета, 1990.
13. *Перић Д.* Поетика времена српских усмених епских песама: предвуковска бележења и збирке Вука Караџића. Нови Сад: Академска књига, 2020.
14. *Pešikan Ljuštanović Lj.* «Imenovanje junaka – Vuk Grgurević Branković». Folklor u Vojvodini, sv. 10. Novi Sad: Udruženje folklorista SAP Vojvodine, 1998 – 46–52.
15. *Пешић Р., Милошевић Ђорђевић Н.* Народна књижевност: речник. Крагујевац – Београд: Лира – Златна земља, 2011.
16. *Пипер П., Клајн И.* Нормативна граматика српског језика. Нови Сад: Матица српска, 2017.
17. Речник српскохрватског књижевног и народног језика. Књига друга. Уредник Михаило Стевановић. Београд: Српска академија наука и уметности, Култура, 1962.
18. Речник српскохрватског књижевног и народног језика. Књига девета. Уредник Михаило Стевановић. Београд: Српска академија наука и уметности, Култура, 1975.
19. Речник српскохрватског књижевног језика Матице српске. Књига шеста. Уредници: Михаило Стевановић и др. Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска, 1976.

20. Самарџија С. «Усмени жанр и јунак у семантичкој активности». Ликови усмене књижевности. Београд: Институт за књижевност и уметност, 2010 – 7–27.
21. Самарџија С. Биографије епских јунака. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије, 2008.
22. Ševalije Ž., Gerbran A. Rječnik simbola: mitovi, sni, običaji, geste, oblici, likovi, boje, brojevi. Zagreb: Nakladni zavod МН, 1989.

© Бајшански М., 2023

УДК 811

СВЯТОСТЬ И ПОДВИГ В РЕЛИГИОЗНОМ ДИСКУРСЕ

Бугаева Ирина Владимировна

доктор филолошких наука,

професор кафедре опће и славјанске филологије,

Росијски државни универзитет им. А.Н. Косыгина,

Москва, Русија

Анотација. Статија посвећена анализи семантике појанјих «святост» и «подвиг» в религиозном дискурсе. Анализ примеров из Националног корпуса руског језика свидетелствује о семантичкој трансформацији основних религиозних појанјих, првоначално значење којих се чува у богослужбеним и религиозним текстовима. Историја семантичких сдвигова прослежује се са помоћу анализа словарних статиа исторических и современих словара руског и црковнославјанског језика. Анализ основањих за канонизацију, утврђен у Православију, потврђује се примерима подвига, подвижничества и служења два исторических личности: святог благоверног князя Александра Невског и святителя Саввы Сербског. Оба били прославлени за искренњу веру, љубов к Богу, к родини, за просветителску дејателност и државне дела.

Кључеве слова: святост, подвиг, канонизација, религиозни дискурс, семантичка трансформација

FEAT AND HOLINESS IN ORTHODOX MENTALITY

Bugaeva I. V.

Doctor of Philology,

Professor of the Department of General and Slavic Philology,

The Kosygin State University of Russia,

Moscow, Russia

Annotation. The article is devoted to the analysis of the semantics of the concepts of "holiness" and "exploit" in religious discourse. An analysis of examples from the Russian National Corpus testifies to the semantic transformation of basic religious concepts, the original meaning of which is preserved in liturgical and religious texts. The history of semantic shifts is traced through the analysis of dictionary entries from historical and modern dictionaries of the Russian and Church Slavonic languages. The analysis of the grounds for canonization, approved in Orthodoxy, is confirmed by examples of feat, asceticism and service of two historical personalities: the holy noble Prince Alexander Nevsky and Saint

Sava of Serbia. Both were glorified for their sincere faith, love for God, for the homeland, for educational activities and state affairs.

Key words: holiness, exploit, canonization, religious discourse, semantic transformation

Многие нравственные и важные ценностные понятия на протяжении времени меняют свое исконное значение особенно в разговорном и политическом дискурсах. Семантические трансформации, изменения на шкале оценочности, метафорическое употребление, переносные значения – эти и другие процессы активны в современной русской речи. Им подвергаются и те понятия, которые являются базовыми для русской ментальности и русской культуры. Неискаженное временем значение многих нравственных понятий отмечается в религиозном дискурсе, поскольку богослужебные тексты не изменяются на протяжении столетий, сохраняя многие слова и смыслы.

Цель настоящего исследования – проанализировать семантику понятий *святость* и *подвиг* в религиозном дискурсе.

Понятие *святости* редко становилось предметом изучения в отечественной филологии. Фундаментальным исследованием этой темы в русской истории и культуре является двухтомный труд акад. В.Н. Топорова «Святость и святые в русской духовной культуре» [Топоров 1998]. Справочный характер носит «Краткий словарь агиографических терминов» В.М. Живова с характерным названием «Святость» [Живов 1994]. Сакральному аспекту ономастической семантики посвящена монография И.В. Бугаевой [Бугаева 2007].

Святость – одно из фундаментальных понятий христианского учения. «В качестве святых почитаются те, чья причастность к Богу была явлена церкви как достоверный факт» [Живов 1994: 93]. К таким лицам относились первоначально апостолы, ветхозаветные пророки и патриархи, затем мученики, пострадавшие за Христа. Учение о почитании святых было принято на VII Никейском Вселенском соборе в 787 году. В христианстве существуют строгие правила канонизации святых.

Поскольку нас интересует богословское понимание одного из основных теологических терминов, сошлемся на церковные авторитеты. В богословии понятие святости раскрывается в творениях Максима Исповедника, св. Григория Паламы, в трудах русских богословов и религиозных философов, таких как прот. Георгий Флоровский, В.Н. Лосский, В.В. Розанов, Н.А. Бердяев, о. Сергей Булгаков, о. Павел Флоренский, А.Ф. Лосев, прот. Иоанн Мейендорф, прот. Александр Шмеман, митр. Антоний Сурожский и др.

Канонизация святых – одно из деяний Церкви, поэтому специально были разработаны основные положения о канонизации и святости в Русской Православной Церкви, представленные в специальном докладе митрополита Крутицкого и Коломенского Ювеналия на Освященном Поместном Соборе Русской Православной Церкви 6-9-июня 1988 года.

Владыка Ювеналий в докладе «Слово *святость* в языке Священного Писания» указывал на то, что в Ветхом Завете слово *святость* соотносится с семитским корнем кодеш (kdsh – «святость, священность»). Производные от этого корня слова встречаются в ветхозаветных книгах 830 раз. Арамейское слово кадйш (kaddîsh – «святой») встречается 13 раз в книге пророка Даниила. «Прилагательный «святой» в Ветхом Завете всегда является религиозным термином, который при отнесении его к божеству всегда равнозначен понятию «божественный» [Ювеналий 1999: 21]. В Новом Завете эквивалентами семитского *кодеи* являются греческие слова осиботис (ὀσιότης – Лк. 1, 75; Еф. 4, 24), агиботис (αγιότης – Евр. 12, 10), агиосини (αγιωσμη - Рим. 1, 4; 2 Кор. 7,1) и агiasmос (αγιασμος - 1 Сол. 4, 4, 7; 1 Тим. 2, 15). Вместе с тем, наиболее характерными для передачи этих понятий являются такие термины, как прилагательное агиос (ἅγιος – около 230 раз) и глагол агиазо (αγιαζω – 27 раз), а также осиос (ὀσιος – Деян. 2, 27; 1 Тим. 2, 8; Тит. 1, 8; Евр. 7, 26; Откр. 15, 4) и иерос (ιερός – 1 Кор. 9, 13; 2 Тим. 3, 15)» [Ювеналий 1999:21-22]. Наиболее важной представляется группа, концентрирующаяся вокруг *агиос* (αγιος) и

действительно эквивалентная *кодеш*. *Иерос* (ιερός) относится больше к внешним проявлениям святости, а *осиос* (όσιος) – к внутреннему благочестию человека. «Святость есть отличительная черта Бога, уже самое имя Его свято (Пс. 32, 21). Это утверждение отражается в самом языке Библии, в котором нет прилагательного *божественный*, оно заменяется в качестве синонимов именами Ягве и Святой (Пс. 70, 22; Ис. 5, 24; Авв. 3, 3)» [Ювеналий 1999: 25]. В книгах Ветхого Завета, по выводу митрополита Ювеналия, наблюдается различие в понимании святости в Законе и у пророков. В Законе основной акцент ставится на святости ритуала, т.е. на внешнем исполнении предписаний. Пророки говорят о более высоком идеале, о том, что исполнение внешних предписаний и приношения жертв недостаточно, а для святости необходимы любовь, милость, правда и послушание (Ис. 1, 10-20). В Ветхом Завете еще чуждо понимание новозаветной совершенной любви к врагам. «Пророки только возвещали о грядущем явлении миру полноты святости, которая откроется через святых приближающегося эсхатологического Царства (Дан. 7, 18-22)» [Ювеналий 1999: 26].

В Новом Завете «святость Христа иной природы, чем святость людей Ветхого Завета. Святость Христа тождественна со святостью Бога, Его Святого Отца (Ин. 10, 30; 14, 8-11; 17, 11). И если ветхозаветные пророки говорили, что для освящения нужны правда, милость и любовь, то именно это явилось во Христе принципиально новым в понимании святости Нового Завета. Святость и любовь во Христе тождественны. <...> Вот то обетование Божие, которое вошло в христианство как основание святости. В святости Христа – источник святости Церкви. Ибо в отличие от жертвы и культа Ветхого Завета, очищающих внешне (Евр. 9, 11-14; 10, 1-10), жертва Христова освящает Церковь верующих «истиною» (Ин. 17, 19), подлинно освящая через «памазание от Святого» (1 Ин. 2, 20). Оттого они «освящены во Христе» (1 Кор. 1, 2; Флп. 1, 1) и «крещены Духом Святым» (Лк. 3, 16; Деян. 1, 5; 11, 16)» [Ювеналий 1999: 27].

Понимание святости особо детально формулируется в богословских спорах об иконах и во время противостояния иконоборчеству в VII-VIII веках. В этот период осознается различие между служебным поклонением и поклонением неслужебным: служебное поклонение воздается только Творцу, тогда как неслужебное поклонение распространяется и на «обожженную тварь», то есть святых, их мощи, иконы, крест, священные сосуды и т.д.

Тема святости является одной из основных в христианской антропологии. Учение о почитании святых складывалось из многочисленных высказываний святых отцов, например, Ефрема Сирина, Григория Богослова, Иоанна Златоуста, Кирилла Иерусалимского, Амвросия Медиоланского, блаженного Иеронима, блаженного Августина, Иоанна Дамаскина и др. Вероучительное понимание Церкви почитания святых было сформулировано на Седьмом Вселенском Соборе (787г.).

Основной список почитаемых святых в Древней Церкви состоял из имен тех, кто своей праведной жизнью и/или мученической кончиной свидетельствовали о славе и святости Божией, в результате чего были канонизированы.

Термин **канонизация** (от лат. canonization) – это латинизированная транскрипция греческого глагола κανονίζειν – «определять, на основании правила узаконить». Термин был введен западными учеными-богословами. В Греческой Церкви этому термину полной аналогии нет, обычно использовался словосочетание «причтение к лику святых», которое закрепилось в языке Церкви в Древней Руси. «По учению Церкви, угодники Божии, составляя лик святых, молятся пред Богом о живых собратиях своих по вере, которым последние воздают молитвенное чествование» [Ювеналий 1999: 41].

Правила канонизации, которыми руководствовалась Русская Православная Церковь при причислении подвижников к лику святых, во многом соответствуют правилам Константинопольской Церкви.

Канонизации всегда предшествует подготовительная работа по изучению жизни, трудов и подвигов того или иного святого. В каждом конкретном случае Церковь определяла основания к канонизации, потом выносилось определение о причислении к лику святых. Во все времена основным условием прославления святых было проявление подлинной освященности, святости праведника. Свидетельством такой святости могли быть следующие основания: проповедь Святого Евангелия; чудотворения, совершаемые подвижниками при жизни и после кончины; мученическая смерть за веру Христову; высокое церковное первосвятительское и святительское служение; добродетельная и праведная жизнь; заслуги перед Церковью и народом Божиим. Именно подвижничество и подвиги являются не только основанием для прославления, но и примером праведной и достойной жизни для потомков.

Семантическая структура лексемы *святой* в исторических и современных толковых словарях русского языка подробно рассмотрена С.А. Смирновой [Смирнова 2011].

Лексема *подвиг* в словаре «Словаре русского языка» С.И. Ожегова определяется как 'героический, самоотверженный поступок. Воинский подвиг, трудовой подвиг. Подвиг во славу Родины' [Ожегов, 1979: 489]. По мнению В.И. Карасика, содержательный минимум концепта «подвиг» выражается как «неординарный, исключительный, благородный поступок, связанный с моральным выбором и с большими усилиями и риском» [Карасик 1996: 5]. Отношение к подвигу моделируется как характеристика человека, совершающего такой поступок либо неспособного к подвигу. В качестве конкретизирующих направлений для данного концепта выделяются следующие признаки: наличие опасности, отсутствие страха, способ осуществления поступка. «Фрейм подвига строится как модель ситуации, связанной с необходимостью спасения кого/чего-либо и большим риском для жизни человека, совершающего такой поступок. Человек совершает подвиг невзирая на опасность, без страха, проявляя

благородство, хладнокровие, силу, мудрость, энтузиазм, презрение к опасности, стремительно, импульсивно, напоказ» [Карасик 1996: 10]. Толкование В.И. Карасика в целом соответствует определению С.И. Ожегова и отражает общепринятое представление о подвиге современного носителя русского языка.

Подтверждает это и анализ примеров из Национального корпуса русского языка. Частотными являются словосочетания *“подвиг солдата”*, *“подвиг Геракла”*, *“подвиг туриста”* *“подвиг барона Мюнхгаузена”*, *“3 подвига генерала Врангеля”* т.п. Встречаются сочетания с неодушевленными именами существительными, являющимися обобщающими номинантами: *“подвиг Эрмитажа”*, *“подвиг Одессы”*, *“подвиг Чукотки”*, *“подвиг народного духа”* и др.

Глагольные сочетания имеют ограниченную валентность: *“совершить подвиг”*, *“вдохновить на новые подвиги”*, *“прикоснись к подвигу”*. Мотивы совершения подвига: *“во имя жизни”*, *“во имя безопасности”*, *“ради спасения людей”* и т.п.

Сочетаемость с именами прилагательными разнообразна: *великий вечный подвиг*, *бессмертный подвиг*, *ратный подвиг*, *трудовой подвиг*, *нравственный подвиг*, *космический подвиг*. Подвиг может быть *массовым и индивидуальным*. Но значение подвига в современной жизни снижается, они мельчают, за них не всегда приходится платить жизнью, поэтому встречаем следующие примеры: *«Маленький подвиг»* (публикация о рок-музыкантах), *любовный подвиг*, появились *мужские и женские подвиги* на страницах журналов о светской жизни, и даже бывает *«Фальшивый подвиг»* (статья о коррупции в милиции). Как видим из примеров, в современном языковом сознании совершение подвига ограничено во времени. Это либо мгновение, либо более-менее продолжительное, но все-таки ограниченное временными рамками действие (время войны, время чрезвычайной ситуации).

Обратимся к этимологии слова **подвиг** и рассмотрим развитие его значения в истории русского литературного языка.

В Словаре старославянского языка **подвигъ** имеет три значения: 1) соответствие др.-греч. *αγων* *борьба*. Подвигъ и брань нынѣшнее житье (Супр. 497,2); 2) подвиг; 3) аскетическая жизнь, подвиг духовный; 4) агония.

В МСДЯ И. Срезневского приводится четыре значения слова *подвиг*: 1) *движение*. Без подвига значит *без движения, без перемены, неизменный*; 2) *стремление, старание*; 3) *борьба*; 4) *подвиг, великое и трудное дело*.

В ПЦСЯ прот. Григория Дьяченко слово **подвиг** также возводится к греческому *αγων* со значением *подвиг*. Но в древнегреческом языке это слово имело значение победы в спортивных играх, в «*борьбе и других гимнастических упражнениях на полестре*».

В ТСЖВЯ В.И. Даля есть только одна словарная статья с заглавным словом **подвигать**, подвигнуть. Все дериваты даны внутри словарной статьи. Итак, значение **подвигать** – *сдвигать, ссовывать, придвинуть, пододвинуть, подать вперед, двигая. Часы отстали, подвинь стрелку вперед.* // Црк. **подвизать, подвигнуть** в значении *побудить, заставить сделать что, поощрить, преклонить к чему. Что подвигло тебя на такой поступок.* Затем в ряд приводятся имена существительные, обозначающие действие по глаголу: *подвиганье, подвизанье, подвинутье, подвигъ, подвижка*. Как видим, ничего особенно героического нет. Для существительного **подвигъ** В.И. Даль приводит следующие значения: *подвигъ, движение, стремление, путь, путешествие, поездка*. Например: *И пока его царский подвиг будет к Москве...* И только последним дается значение *доблестный поступок, дело или важное, славное деяние. Воинские подвиги шумят и блестят, гражданские темны и глухи*.

Следовательно, внутренняя форма слова **подвиг**, его основная сема первоначально имела значение *движения*. Сема героического поступка появляется из второго значения слова **подвиг** – *борьба*, так как во время

борьбы возникают условия для совершения доблестного и героического поступка. Именно это значение стало основным в современном русском литературном языке (см., например, СРЯ С.И. Ожегова), а сема *движения* практически утрачена. У В.И. Даля даже с пометой **црк.** приводится только значение с семой **движения** - *побудить, заставить сделать что-нибудь* [ТСВЖЯ: Т. 3: 164].

В словарях, описывающих лексику церковной сферы, отмечается значение *аскетического, духовного подвига* (СС, МСДЯ, ПСЦЯ), хотя и как второстепенное. В «Словаре Православной церковной культуры» Г.Н. Складневской **подвиг** определяется как *усилия, совершаемые человеком ради приближения к Богу (утверждение веры, обеты, посты, молитвы, отказ от жизненных благ, подавление страстей и т.п.)* [Складневская, 2000: 183]. В этих значениях тоже прослеживается сема *движения*, но это в основном внутренние движения души, а если и активные поступки, то всегда совершаемые ради Бога, ради Христа, для спасения души. Чаще это внешнее не-делание, как, например, подвиг столпничества или подвиг молчания. В отличие от мирского, сиюминутного подвига, религиозный подвиг длительный, растянутый во времени, например, 1000 дней и ночей молитвенного стояния на камне преп. Серафима Саровского, многолетнее затворничество или юродство многих святых. *Усвоение Божьих дарований требует длительного испытания и усиленного подвига* [Складневская, 2000: 183].

В богословии подвиги различаются на внешние и внутренние, духовные и телесные. *Нежелание и неумение соединять внешний подвиг с внутренним приводят к худым последствиям; лучше раз перекреститься с горячим чувством и сердцем, нежели бессмысленно и неотдавая себе отчета в том, что делаешь, класть десятки поклонов (...), такое «подвижничество», скорее, происходит от глагола «двигаться», нечто вроде лечебной гимнастики* [Варнава 1997:3:188]. По качеству подвиги бывают чрезмерные и сверхъестественные. *Святые отцы, несшие*

величайшие, выше природы человеческой, подвиги и не дававшие себя ни в чем ни малейшей поблажки, были, наоборот, очень снисходительны к другим [Варнава 1997:1:192]. Совершают подвиги либо ради самого подвига, чтобы потешить собственную гордыню, что есть грех, либо ради Христа. *«Нет, ни ради добродетелей настоящие монахи подвизаются, и тем более не ради самого подвига «мучают» себя, а совершают эти добродетели и подвиги и «мучают» себя ради получения Святого Духа»* [Варнава 1997:1:28]. Среди последнего вида выделяются такие типы: аскетический, молитвенный, подвиг молчания, подвиг столпничества, подвиг юродства.

В церковном представлении слово подвиг имеет еще значение ‘труд’, и Бог судит людей не *по количеству трудов* (подвигов), а *по количеству усердия* (Мк. 12:43-44).

Практическим всем этим основаниям в той или иной мере соответствовали святой благоверный князь Александр Невский (в схиме Алексий) и святитель Савва Сербский. Один из них был прославлен за искреннюю веру, любовь к Богу, к ближнему и к родине, готовность жизнь свою положить за благополучие Отчизны; ратными подвигами и государственным служением снискавший благодарную память потомков. Второй при жизни прославился иноческими подвигами, пастырскими трудами, любовью к Господу и своему народу, просветительской деятельностью и государственными делами. Подвиг и подвижничество приводят к святости.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. *Варнава (Беляев), епископ. Основы искусства святости. В 4-х т. – Н. Новгород, 1997.*
2. *Бугаева И. В. Агионимы в православной среде: структурно-семантический анализ: монография. – М.: РГАУ – МСХА им. К. А. Тимирязева, 2007. – 138 с.*
3. *Живов В.М. Святость: Краткий словарь агиографических терминов. – М.: Гнозис, 1994.*
4. *Карасик В.И. Культурные доминанты в языке // Языковая личность: культурные концепты: Сб. науч. тр. – Волгоград–Архангельск: Перемена, 1996. – С. 3-16.*
5. *Смирнова С.А. Семантическая структура лексемы святой в исторических и современных толковых словарях русского языка // Вестник Ленинградского*

государственного университета им. А.С. Пушкина. – 2011. – Т. 1. – № 2. – С. 70-78.

6. *Топоров В.Н.* Святые и святость в русской духовной культуре: Три века христианства на Руси (XII – XIV вв.). Т.2. – М.: Языки русской культуры, 1998.
7. *Ювеналий (Поярков), митрополит.* О канонизации святых в Русской Православной Церкви // Канонизация Святых в XX веке. – М.: Изд-во Сретенского монастыря, 1999. – 255 с.

СЛОВАРИ И ИХ СОКРАЩЕНИЯ

8. МСДЯ – Срезневский И. Материалы для словаря древнерусского языка. – М., 1958 (репринтное издание).
9. ПСЦЯ – Дьяченко Григорий, прот., Полный словарь церковнославянского языка. В 2-х т. – М., 1998.
10. СПЦК – Складаревская Г. Н. Словарь православной церковной культуры. СПб: Наука, 2000. – 278 с.
11. СРЯ – Ожегов С. И. Словарь русского языка. М., 1978.
12. СС – Старославянский словарь (по рукописям X-XI веков). Под ред. Р. М. Цейтлин, Р. Вечерки и Э. Благовой. – М.: Изд-во «Русский язык», 1999. – 842 с.
13. ТСЖВЯ -Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка. В 4-х т. – М., 1978. С.164.
14. ТСРЯ – Толковый словарь русского языка. В 4-х т. Под ред. Д. Ушакова. – М.: ТЕРРА–Книжный клуб, 2007.

© Бугаева И. В., 2023

УДК 811

АДАПТАЦИЈА ПОЈЕДИНИХ СЕГМЕНАТА ТЕКСТА ИЗ *ЖИТИЈА* *СВ. САВЕ УЗ ИЛУСТРАЦИЈЕ ЗА ДЕЦУ**

Вуловић Емонте Наташа С.

доктор филолошких наука,

виши научни сарадник, Институт за српски језик САНУ

Београд, Србија

Тодоровић Даница М.

мастер сликарства

самостални уметник, члан УЛУС-а

Београд, Србија

Сажетак. У раду је дат пример адаптације текста из Житија Светог Саве преподобног Јустина (Поповића) Телијског за децу, у циљу приближавања и оживљавања неких тренутака из живота светитеља. За илустровање изабрано дванаест епизода из живота српског светитеља и просветитеља. Поред познатих епизода из живота, присутне су и ретко описане сцене: спаљивање моштију Светог Саве, Васкрсење Стефана Првовенчаног, као и потпуно модерна сцена – Молитва за Црну Гору. Методологија

* Овај рад финансирао је Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије према Уговору број 451-03-68/2022-14 који је склопљен са Институтом за српски језик САНУ.

адаптације заснива се на прилагођавању стила, односно начина на који су догађаји представљени сложеним језичким кодовима, конвенцијама и претпоставкама о језику, што представља важну компоненту текстова. Резултат адаптације текста за дечју перцепцију био је стварање одређених наративних облика, нарочито посебних лексичких и синтаксичких облика.

Кључне речи: Свети Сава, житија, адаптација текста, илустрација, деца

ADAPTATION OF CERTAIN SEGMENTS OF THE TEXT FROM THE LIFE OF ST. SAVA WITH ILLUSTRATIONS FOR CHILDREN

Vulović Emonts Nataša S.

Doctor of Philology

senior research associate, Institute for the Serbian language of SASA

Todorović Danica M.

Master of arts

Abstract. The paper gives an example of adapting the text from the Life of St. Sava of Serbia, written by St. Justin (Popovich) of Chelije, for children. The aim is to bring closer and vivify some moments from the life of the Saint to the children. Twelve episodes from the life of the Serbian Saint and enlightener have been selected for the illustration. Along with well-known episodes of life, there are rarely displayed scenes: Burning of the relics of St. Sava, Resurrection of Stephen the First-Crowned, as well as a completely modern scene – Prayer for Montenegro. The adaptation methodology is based on adaptation of style, that is, the way in which the events are represented by complex language codes, conventions and assumptions about language, which is an important component of texts. The result of the adaptation of the text for children's perception are certain narrative forms, in particular, special lexical and syntactic forms.

Keywords: Saint Sava of Serbia, lives of Saints, text adaptation, illustration, children

Портретима и ликовним представама Светог Саве у црквеној уметности посвећени су многобројни научни радови засновани на елементима портрета из најстаријих српских манастира и цркава: Пећке патријаршије, Милешеве, Студенице, Сопоћана, Цркве Св. Ахилија у Ариљу и др. [Гавриловић 2020: 473], док је изображење лика Св. Саве још из ранијих векова почивало на рецепцији средњовековне канонске фреске из манастира Милешеве (1222–1224), која је постала канонска током рекреирања средњовековног културног и духовног наслеђа Срба [Борозан 2020: 499]. Критички осврт на историјат приказивање светитељевог лика указује на то да се приказивање континуирано уобличавало и преображавало зависно од друштвених, културних и верских оквира одређеног времена [Борозан 2020: 500].

Тема адаптације текста уз илустрације за децу које представљају сегменте из житија Св. Саве настала је као једна од идеја за публиковање таквог садржаја између аутора илустрација, самосталног уметника, сликарке Данице Тодоровић и лингвисте, као адаптера оригиналног текста *Житија Светог Саве* о. Јустина Поповића. Процес је започет илустровањем житијских сцена којима је обједињен циклус чија је сврха илустровање књиге за децу о првом српском принцу и монаху, који је постао први српски архиепископ и изборио се за аутокефалност Српске Православне Цркве.

Идеја је била да осликане сцене и сегменти догађаја из његовог живота на једноставан и помало наиван начин приближе лик и дело Светога Саве савременом посматрачу у лику детета, тако да се колективним сећањем подсети на светитељево живо присуство и у данашњем тренутку.

Одабрано је дванаест сцена, сегмената из његовог живота, а то су: *Рођење, Одлазак у манастир, Свети Симеон шаље војску по младог принца, Свети Симеон и Сава подижу Хиландар, Мирења браће над очевим моштима, Рукоположења за архијереја, Сабор у Жичи, Свети Сава васкрсава Св Стефана Првовенчаног, Путовање у Свету Земљу, Упокојење у Трнову, Пренос моштију у манастир Милешево и Спаљивање моштију Св. Саве.*

Техника илустровања јесте јајчана темпера на акварел-папиру. У идејним решењима композиција је иконографска, а заступљени су и елементи личног приступа, с тим што се често ослањају на узоре старих мајстора, посебно оних који су учествовали у изради *Теодоровог псалтира* и *Менолога цара Василија II*.

Посебан акценат је на динамичном односу актера унутар појединачних композиција. Присутан је једноставан ликовни језик, цртежи су сведени, а израз је благ и готово наиван. Колорит је топао и има за циљ да заинтересује најмлађег посматрача. Све композиције имају кружну

основу као символ вечности, коме је прилагођена свака представа из овог циклуса.

Овом приликом треба истаћи иконографско решења сцене Спаљивања моштију Св. Саве, која је насликана у онтолошкој перспективи, уз занемаривање историјског момента и приказивање Св. Саве у светлости васкрсења, окруженог верним народом док су Турци у вечном огњу.

Такође, представа Васкрсења Стефана Првовенчаног је вредна помена, као интересантан податак из житија који се ретко среће у иконографији, а приказан је сегмент житија када Св. Сава долази у посету брату, који се тек упокојио са неоствареном жељом да прими монашки чин, те га Свети Сава васкрсава, да би га затим увео у анђелски чин.

У процесу сликарског рада планирано је да пратећи текст верно језиком изрази одређени насликани сегмент из житија. Када је то у сврху изложбе и урађено, испоставило се да оригинални текст треба адаптирати тако да одговара тежњи једноставног и помало наивног начина приближавања лика и дела Светог Саве дечјем свету.

Стил тј. начин на који су ствари представљене на основу сложених језичких кодова, конвенција и претпоставки о језику – чини важну компоненту текстова, а студије које се њиме баве омогућавају нам приступ неким од кључних процеса који одређују настанак текста [Стивенс 2013: 87]. Техника прилагођавања и преобликовања оригиналног текста даје могућност да се једно дело, тачније један сегмент, прикаже у сличном, а ипак другачијем окружењу, што условљава извесну модификацију на лексичком, синтаксичком и стилистичком језичком нивоу. Прерада оригиналног текста у постављеном циљу означава прилагођавање ради приближавања дечјем узрасту. То подразумева процес као када се при прилагођавању романа младим читаоцима води рачуна о томе да се та форма приближи психолошким потребама и аутентичној природи детета,

што подразумева урањање у саму срж дечјег света и посматрање света из те перспективе [Вуковић 1989: 266].

У овом раду навешћемо два примера адаптације текста уз илустрацију сегмента житија, а трећи пример представља сасвим нови ауторски текст уз илустрацију. Одабране су илустрације класичних сцена рођења принца Растка, потоњег Св. Саве, као и одлазак на Свету Гору, док је нови текст, савремен, у поетском облику написан уз потпуно савремену сцену која изражава детаљ из савременог живота Српске православне цркве и верујућег православног народа осликан илустрацијом *Молитва за Црну Гору*.

Као први пример наводимо прилагођени текст¹⁶ уз илустрацију *Рођење*: Родитељи Св. Саве, Стефан Немања и Ана, молили су се Богу да им подари још једно дете. Господ је чуо ту искрену молитву и они добише дете. Срећни родитељи захваљивали су Богу и славили Христа Бога јер је жеља испуњена. Тако су убрзо однели своје чедо у цркву на крштење, и тада му дадоше име Растко.

Рођење

¹⁶ Оригинални текст је исписан у кружном облику око илустрације: И преблаги Господ, који је близу свима који Га истински призивају, услиши чисту молитву и ових праведника. И то би почетак неисказаних судаба Божјих које се тако очигледно показаше у животу преподобнога, чудесног и у самом рођењу, јер његово рођење би плод не само закона људске природе него и молитве. И родивши се по природи, као плод молитве, од Бога дарован, Богу се и намени. Обрадовани родитељи прославише Бога, и ускоро препородише своје чедо и водом и Духом, просветивши га божанственим крштењем, и дадоше му име Растко.

Други пример јесте текст уз илустрацију *Одлазак*: Родитељи нису знали да њихов син Растко не иде у лов на јелене, већ жури ка манастиру на Светој гори, јер жели да живот проведе у Божјој кући. Желео је млади принц Растко да буде што ближе Христу, осећао је да је то прави пут за њега, да буде близу Бога, јер Бог је давалац живота и Бог је љубав¹⁷.

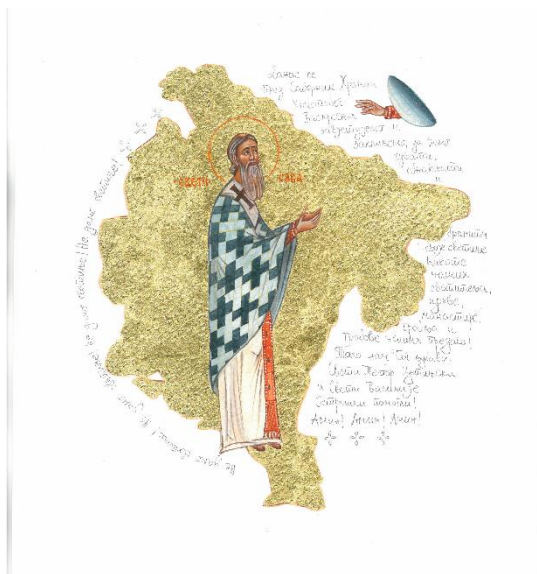
Одлазак

Посебно се иновативношћу израза издваја савремена сцена увршћена у ликовни приказ житија, именована као *Молитва за Црну Гору*. Интенција је била подсећање на присуство светитеља у древној Немањинској постојбини, у свим, а посебно у тешким данима који су задесили наш народ у Црној Гори. Овом сценом је обједињен и завршен циклус о животу светитеља Саве. Уз ову илустрацију нема адаптације текста, изворно би се текст, као и илустрација, ослонио на заклетву коју је митрополит црногорско-приморски Јоаникије изговорио пред верујућим народом у Подгорици на Тројичданском сабору 2019. године. У недефинитивној верзији уз ову илустрацију стајао би нови текст молитве Светом Сави за Црну Гору:

Немањину Црну Гору,
Острог, Пиву и Морачу,
Цетиње и Подмаине,

¹⁷ Не знајаху они да син њихов неће у лов на јелене, него хоће к извору живота – Христу, да Њиме, као жедан јелен, напоји жедну душу своју, запаљену милим огњем љубави Његове (Исто).

Режевиће и Дајбабе,
Бешку, Жупу и Савину,
Ступове Ђурђево и Градиште,
Ждребаоник и Тројицу Свету,
Црну Гору Христу ображену,
Божјим сунцем осунчану,
Капљом мора окупану,
Светог Симеона постојбину,
сачувај нам, Саво Свети, мили српски светитељу.

Молитва за Црну Гору

Заправо се сва тежња и циљ овог рада огледају у истраживању граница модерног и традиционалног језика којим говори икона, а којим се говори у дечијем узрасту. Колико ће се успети у томе, показаће крајњи резултати. Неспорна је чињеница да илустровање у црквеном сликарству има и васпитно-образовни смисао, што је важније од било које друге њихове улоге у животу верника у цркви [Сандо 2020: 408].

СПИСАК ЛИТЕРАТУРЕ

1. *Борозан И.* Уобличавање и преображај лика Светог Саве у религијском сликарству 19. и првих деценија 20. века. Зборник радова са Међународног научног скупа „Осам векова аутокефалије Српске Православне Цркве (1219–2019): историјско, богословско и културно наслеђе”, Београд: Православни богословски факултет, 2020. – С. 495–511.

2. *Vuković N.* Uvod u književnost za djecu i mlade, Nikšić: Unireks, 1996. – 376. с.
3. *Гавриловић А.* О разлозима сликања шестокрилог на надбедренику Светог Саве Српског на фресци уз иконостас у параклису рођења Богородице у Хиландару. Зборник радова са Међународног научног скупа „Осам векова аутокефалије Српске Православне Цркве (1219–2019): историјско, богословско и културно наслеђе”, Београд: Православни богословски факултет, 2020. – С. 469–476.
4. *Поповић Ј.*, Житије Преподобног и Богоносног оца нашег Саве, првог Архиепископа српског (отисак из Житија светих за месец јануар), Београд: Манастир Ћелије, 1972. [Електронски ресурс]. – Режим приступа: <http://nasledjeotaca.org/oци/свети-сава/житије-преподобног-и-богоносног-оца-нашег-саве> (датум приступа: 21.1.2022).
5. *Сандо Д.* Просветна улога иконе и представе првих школа на живописима средњовековних српских манастира. Зборник радова са Међународног научног скупа „Осам векова аутокефалије Српске Православне Цркве (1219–2019): историјско, богословско и културно наслеђе”, Београд: Православни богословски факултет, 2020. – С. 393–403.
6. *Стивенс Џ.* Анализа текстова за децу: лингвистика и стилистика, у: Тумачење књижевности за децу (кључни есеји из међународне приручне енциклопедије књижевности за децу), Београд: Учитељски факултет, Универзитет у Београду, 2013. – 82–90.

© Vulović N., 2023
 © Todorović M., 2023

УДК 811

ДЕЛО СВЕТОГА САВЕ У НАСТАВИ СРПСКОГ ЈЕЗИКА И КЊИЖЕВНОСТИ

Громовић Милан

Мастер професор књижевности и језика

Истраживач-сарадник на Одсеку за српску књижевност

Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет

Нови Сад, Србија

Сажетак. У раду је приказан методички приступ књижевном стваралаштву Светог Саве и другим наставним садржајима који указују на подвиг и светост две главне црте византијске и светосавске духовности. Живот Светог Симеона Немање је део школског програма основне и средње школе, па ћемо га двоструко анализирати у контексту интегративно-корелираног наставног система. Рад је заснован и на посланици Светог Саве игуману Спиридону, народним предањима и ауторским (лиричким) стиховима о Светом Сави, које су написали Јован Јовановић Змај, Васко Попа, Десанка Максимовић, Матија Бечковић. У раду су представљена три методичка сегмента у контексту важности присуства Светосавске духовне и културно-историјске вертикале у образовању од основне школе до универзитета.

Кључне речи: Свети Сава, књижевност 20. века, методе учења, подвиг, светост, Византија

THE WORK OF SAINT SAVA IN TEACHING SERBIAN LANGUAGE AND LITERATURE

Gromović Milan

*Master Professor of Literature and Language
Research Associate at the Department of Serbian Literature
University of Novi Sad, Faculty of Philosophy
Novi Sad, Serbia*

Annotation. The paper presents a methodical approach to the literary work of Saint Sava and other teaching contents that indicate feat and holiness – two basic features of Byzantine and Saint Sava spirituality. *The Life Of Saint Simeon Nemanja* is in the curriculum for primary and secondary school, which is why we analyze it in two ways in the context of the integratively-correlative teaching system. The work also includes *The Epistle of Saint Sava to Abbot Spiridon*, folk tales, as well as author's lyrical songs about Saint Sava, written by: Jovan Jovanović Zmaj, Vojislav Ilić, Vasko Popa, Desanka Maksimović, Matija Bećković, Ljubomir Simović, Slobodan Rakitić. Three methodological segments are presented in the context of the importance of the presence of the Saint Sava spiritual and cultural-historical link in education, from primary school to university.

Keywords: Saint Sava, 20th century literature, teaching methodology, feat, holiness, Byzantium

Духовни рад Светога Саве јесте почетак хришћанског просвећења Срба и зачетак српског аутохтоног – светосавског филозофског промишљања живота и света. Подвиг и светост Светог Саве или филозофија светосавља јесте духовни и културни корен српског народа, што укључује и почетак његове културне и образовне политике у научном, просветитељском и теолошком смислу. У свакој школи у Србији и у другим земљама у којима српски народ живи и организује школовање на српском језику, 27. јануар обележава се и прославља као школска слава у част првог српског учитеља и просветитеља – Светог Саве. Сходно томе, сваки ученик који учи српски језик и књижевност, без обзира на нацију и веру којој припада, симултано учи и о светости и подвигу великог оснивача аутокефалне Српске православне цркве и зачетника школе и школовања на просторима српске државности. Средњовековна српска држава Рашка и самостална Српска православна црква настају, што се види и на примеру Русије и других словенских земаља, из православног духовног и културног зрачења Византије или Источног римског царства.

Из овог историјског факта проистиче и теза да стара српска књижевност настаје, у измењеном и прилагођеном облику, по угледу на литерарне обрасце из византијске књижевности. Ти преузети и модификовани модели, а неки и изнова створени, али такође у духу православља, живи су у српској књижевности до данашњих дана, о чему најбоље говори савремено српско црквено и нецрквено песништво. Радмила Маринковић у својој *Светосавској беседи* из 1994. године дефинише основне постулате Савине школе, књижевне и просветитељске: «Иако у уводу и закључку *Карејског типика* Сава понавља облике дотадашње књижевне праксе неговане у Србији, при успостављању светачког култа Светог Симеона он ће отворати нову фазу у развоју српске књижевности састављајући канонске списе, похвалу и службу, по свим правилима писања тих жанрова у византијској књижевности, а којих дотле у српској књижевности није било. Већ у овој првој својој књижевној школи Свети Сава се са својим сарадницима бавио и кључним питањем књижевног стварања – поетиком» [Маринковић 1997: 326]. О аутентичном духу словенских књижевности у односу на византијску, уз Ханса Георга Бека, Сергеја Сергејевича Аверинцева, Виктора Бичкова, Милана Кашанина, Лазара Мирковића, Ђорђа Сп. Радојичића, Димитрија Богдановића, Ђорђа Трифуновића говори и Димитрије Оболенски у својој књизи *Византијски комонвелт*: «У погледу књижевних конвенција и садржаја њихових дела, писци раног средњег века у Моравској, Бугарској и Србији, дуговали су веома много византијској књижевности. Међутим, њихово подражавање те књижевности било је у многим случајевима веома далеко од ропског» [Оболенски 1991: 396].

У раду је приказан методички приступ књижевном раду Светога Саве и другим наставним садржајима који указују на подвиг и светост – две основне црте византијске и светосавске духовности. *Житије Светог Симеона Немање* налази се у градиву за основну и средњу школу, због чега га двојачко анализирамо у контексту интегративно-корелацијског

наставног система.¹⁸ Рад обухвата и *Посланицу Светог Саве игуману Спиридону*, народна предања и легендарне приче о Светом Сави, као и ауторске лирске песме о Светом Сави, које пишу: Јован Јовановић Змај, Војислав Илић, Васко Попа, Десанка Максимовић, Матија Бећковић, Љубомир Симовић, Слободан Ракићић и други. Три методичка сегмента представљена су у контексту значаја присуства светосавске духовне и културноисторијске вертикале у образовању, од основне школе до универзитета.

У седмом разреду основне школе у образовном систему Републике Србије ученици се први пут срећу са Савиним *Житијем Светог Симеона Немање* у преводу Лазара Мирковића са српскословенског на савремени српски језик. Захваљујући редактури Димитрија Богдановића, ово дело Светог Саве је савременом читаоцу разумљиво, читљиво и наративно хомогенизовано.¹⁹ У првом додиру са житијем ученици упознају литерарну закономерност хагиографије као жанра. Житије или средњовековна биографија има задатак да опише живот владара или истакнутог црквеног поглавара. У житијима посебан акценат ставља се на етапе у животу покојника, па тако и из Савиног дела сазнајемо кључне моменте из животописа његовог оца Стефана Немање тј. Светог Симеона Мироточивог: абдицирање са престола, долазак у Свету гору (Атос), смрт у манастиру Хиландар 13. фебруара 1199. године и пренос његових светих мироточивих моштију у Студеницу.²⁰ Након жанровског одређења, са ученицима седмог разреда важно је урадити детаљну лингвистичку анализу одломка из овог дела Светог Саве, како бисмо након отварања

¹⁸ Види више о интеграцији и корелацији у настави у: Павле Илић, *Српски језик и књижевност у наставној теорији и пракси*; Зона Мркаљ, *Појам корелације у методици наставе*; Милија Николић, *Методика наставе српског језика*; Петровачки, Љиљана / Штасни, Гордана, *Методички системи у настави српског језика и књижевности*.

¹⁹ Димитрије Богдановић је, у сарадњи са Ђорђе Трифуновићем, Сретеном Петковићем и Ђорђе Сп. Радојичићем, приредио четворотомни *Србљак* или књиге са делима из старе (средњовековне) српске књижевности и њиховим редактурама са црквенословенског на савремени стандардни српски језик. Види: *Србљак*, СКЗ, Београд, 1970.

²⁰ О житију као жанру у старој српској и византијској књижевности види: Ђорђе Трифуновић, *Азбучник српских средњовековних књижевних појмова*; Дејан Михаиловић, *Византијски круг* и Оливера Радуловић, *Књижевни појмовник*.

увида у закономерности црквенословенског језика остварили што успешнију стилску, тематско-мотивску и композициону анализу дела. Ученицима није тешко да повежу наведени лингвистички приступ са градивом Верске наставе, што може бити корисно за схватање појединих лексема и њихово посматрање у контексту целовитог дела. Нпр: «блажен» – срећан, «целивати» – љубити, «богоносан» – веома побожан, «преподобан» – праведан светитељ који је својим начином живљења постао светац, «кир» – господин, «устројење» – изградња, оснивање, «неметежни» – спокојан и смирен, «богоугодан» – побожан и смеран, «управити» – обезбедити и др.

Други сусрет ученика са овим делом јесте у градиву Српског језика и књижевности за прву годину средње школе. Интегративно-корелацијским наставним системом важно је повезати ученички дојам овог дела на основношколском и средњошколском нивоу, као и само дело са ликовним представама на фрескама које ученици анализирају на часовима верске наставе. Интердисциплинарно увезивање интерпретације дела отвара нам могућност визуелног читања, где портрет Светог Симеона из дела повезујемо са фреском «Свети Симеон Мироточиви» из Цркве Богородице Љевишке или са половином фреске «Свети Симеон» из Милешеве, а поглавље о преносу моштију Светог Симеона из Хиландара у Србију можемо поредити са фреском «Пренос моштију Светог Симеона» из манастира Сопоћани. На овом месту важно је указати на иконичност књижевног дела као поетичку константу у средњем веку, коју је могуће проматрати у уској спрези са песничким подражавањем жанра молитве, као и молбе и мољења уопште, јер је саоднос иконе и молитве у Византији и у старој српској (и руској) књижевности нераскидив и јединствен творачки принцип. Према речима Валерија Лепехина: «Икона не треба једноставно да `подсећа` човека на Бога; она мора да `призива` човека на молитву, мора му помоћи да се на молитву усредсреди» [Лепехин 2014: 7]. Сам процес визуелизације наративности *Житија Светог Симеона Немање*

у наставној интерпретацији отвара мултидисциплинарни кључ: књижевно дело–фреска–икона. С обзиром на то да је први део овог Савиног дела, заправо, уводно поглавље *Студеничког типика*, у оквиру корелације са верском наставом важно је осветлити појам типика – правилника православног богослужења и монашког живота.²¹ У том контексту, ученицима средње школе могуће је представити појам монаштва, искушеништва, аскетизма и исихастичког монашког подвизништва. Као пример посебног задатка за самостални рад могуће је поставити одгонетање интертекстуалних веза са *Светим писмом*. Ученици могу добити задатак да пронађу цитате из *Прича Соломонових* из *Старог завета* у Савином делу, а да затим те везе представе у презентацији и реферату.

Након лингвистичког осврта из анализе на основношколском узрасту, са средњошколцима је драгоцено разоткривати стилистику – метафорику, симболику и алегоричност лирских наноса у *Житију Светог Симеона*. Као илустративан пример може послужити реченица из седмог поглавља: «И стиже на ливаду мира, међу дрвета красна узрастом и плодовима, на којима поју слатке птице, где слушавши и поживе мирним и неметежним и богоугодним животом, и укоренивши се добро у правој вери и светло сијајући, стојаше као дивно дрво и у добром пристаништу, то јест Светој Гори» [Сава 2005: 177]. Освртом на алегоријску слику саткану од метафора и симбола, видимо да је «ливада мира» рајски светогорски предео, да су «дрвета красна» манастири, а «слатке птице» монаси појци. Зависно од наставних могућности и прилика, на универзитетском нивоу могуће је успоставити и компаративну анализу са другим делима старе српске и византијске књижевности, те осветљавати есхатолошке и теотоколошке слојеве.²²

²¹ Исто.

²² Види: Драгиша Бојовић, *Српска есхатолошка књижевност* и Драгиша Бојовић, *Радуј се, јер те српска уста хвале. Антологија српске теотоколошке поезије (од XI до XXI века)*.

Посланицу Светог Саве игуману Спиридону важно је анализирати у контексту средњовековног начела жанра, при чему ученицима скрећемо пажњу на епистоларну форму посланице. Ученике упознајемо са утврђеним правилима за писање посланица у византијској књижевности: сажетост, јасноћа и лепота. И у овом делу Светога Саве важно је остварити корелацију са Верском наставом и анализирати интертекстуалне везе са *Светим писмом – Јеванђеље по Марку* и *Јеванђеље по Матеју*. Географски аспект, односно, корелација са наставом географије и историје веома је значајна за интерпретирање овог дела. *Посланица Светог Саве игуману Спиридону* редак је пример приватног писма из старе српске књижевности. Свети Сава је писмо упутио студеничком игуману Спиридону са свог путовања у Свету земљу. Ондашњи православни простор од манастира Студеница у данашњој западној Србији до Јерусалима који је премошћен овом посланицом одлична је прилика за анализу хронотопа књижевног дела. Поређењем категорија апстрактног духовног простора који је обједињујућ и реалног вишекилометарског раздвајања указујемо на способност људи у средњем веку да остваре духовну сродност, блискост, упркос физичкој удаљености. Бројни топоси старе српске и византијске књижевности посебна су стилска одлика на којој је важно задржати се. У *Посланици Светог Саве игуману Спиридону* срећемо топос скромности и самоунизности: «Писа милошћу Божјом први архиепископ све српске земље, Сава грешни» [Сава 2005: 208].

Спасоносни светитељ Свети Сава који, попут помоћника из композиције бајке Владимира Пропа²³, непрестано помаже људима и показује им прави пут заступљен је у српској народној епици, нарочито у културноисторијским предањима и легендарним причама, које ученици у српском образовном систему изучавају, у обавезној или изборној лектури, од почетка школовања до свршетка средње школе. Присуство Светог Саве у настави народне књижевности одлична је прилика за објашњавање

²³ Владимир Јаковљевич Пропа, *Морфологија бајке*.

књижевнотеоријског појма „предање“: митолошко, етиолошко, демонолошко, есхатолошко и културно-историјско, као и за поређење Савиног митског лика и историјске личности. Бројна предања о Светом Сави разоткривају живот српског народа под турском влашћу и његову потребу да духовни лик, наслеђен из средњовековне немањићске епохе, очува и поред немогућности за опстанак цркве и државе. У том погледу, приче и причања о Сави функционишу као наслеђени културноисторијски архетип који треба неговати и проследити потомцима зарад очувања идентитета и светосавског лика предака. Нека од предања су: *Свети Сава греје земљу*, *Савина пећина*, *Савини грнци*, *Вода Светог Саве*, *Савина мала*, *Свети Сава и богати Гаван* итд. Поред предања, српска народна проза коју је бележио Вук Стефановић Караџић обилује легендарним причама о Светом Сави. Нпр: *Свети Сава и браћа која се деле*, *Свети Сава и отац и мати с малим дететом*, *Свети Сава као лекар*, *Свети Сава и ђаво*, *Свети Сава и два супарника* и др. Легендарна прича у српској народној књижевности сублимира човеково искуство у сусрету са натприродним, метафизичким – вишом силом. Сходно наведеном, и Свети Сава се појављује као помоћник и саветник, док је човек гурнут у искушење и запитаност у властити морални лик.

У ауторској књижевности XIX и XX века Свети Сава постаје посебна тема, кроз коју ученици имају прилику да уоквире своја знања о величини целокупног његовог културног и духовног подвига. Војислав Илић, родоначелник симболизма и српској поезији, 1889. године објављује песму *Свети Сава* која се обрађује у 6. разреду основне школе. Илићева песма негује два дискурса: наративност и драматичност. Наративни елемент песме *Свети Сава* отвара врата амбивалентног света поетске прозе, са једне и прозаидности лирике, са друге стране.²⁴ Лирско приповедање у стиховима указује на велику и свевремену причу о Растку Немањићу, и то о сегменту када одлази у манастир где ће постати Свети Сава, који је

²⁴ Види: Марко Недић, *Магија поетске прозе* и Бојана Стојановић Пантовић, *Песма у прози или прозаида*.

еманација свих прича и сваког причања у оквирима културе српског народа. Драматични елемент песме Војислава Илића остварује се у епилогу који попут изненадне поенте у наизглед обичну нарацију о појединцу укључује посебан културноисторијски сегмент о колективу, јер се прича о детету прелама кроз призму причања о краљевићу Растку.

Савремено српско песништво погодан је методички терен за корелативни и интегративни наставни модел, чиме се заокружује учење о Светом Сави и поставља у уметничку раван која обједињује историјски, митски и духовни аспект његове личности и дела. У том погледу, Савино дело могуће је сагледати кроз визуру новог средњовековља. Као што Николај Берђајев указује на враћање човека свом сопству, тј. човека Богу, тако и савремено песништво реактуализује литерарне обрасце средњег века – не оживљава их, јер је то анахроно и практично / теоријски немогуће, већ им удахњује нови живот у сфери структуре и садржине савремених песничких устремљења. Николај Берђајев одређујући различите карактеристике новог средњовековља у једном ширем културолошком кључу дефинише овај појам као обнову духовних образаца негованих у средњем веку, али у руху модерне епохе (која је, по његовом суду, заборавила на бит човека) где је овај принцип, заправо, суштинско самопотврђивање човека који губи духовне оријентире: „Ново ће средњовековље савладати атомизам нове историје. [...] Човек није атом бесквалитативног механизма васионе, већ живи члан органске хијерархије, он органски припада реалним целинама“ [Берђајев 1990: 40].

Корпус ауторских лирских песама о Светом Сави је у препорученој изборној лектури за основну и средњу школу. Песма *Прича о Светом Сави* Матије Бећковића из књиге *Служба Светом Сави* посредством својеврсне лирске топонимије реактивира митски лик српског светитеља заснован у народним легендарним причама. У завршници песме Сава постаје чудесна синегдоха тла: «Већ су разносили Савина стопала, / Савин кук и Савин лакат» [Бећковић 1988: 54] које ће као опомена потомству проговорити

самом речју као јединим оружјем. Светосавски циклус Васка Попе: *Савин извор, Свети Сава, Живот Светог Саве, Путовање Светога Саве, Школа Светога Саве* комуницира са Савиним ликом из културноисторијских предања. У овим песмама Свети Сава «ступио је у службу крилате господе», «корача по сувом у пратњи својих вукова», «путује по мрачној земљи / Штапом пред собом / Мрак на четверо сече», «Седи на врху крушке / и нешто себи у браду говори» [Ступар, Кебара 2003: 48–52]. Екскламативни вапај Светом Сави преломљен кроз призму мотива хлеба срећемо у *Обраћању Светоме Сави* Слободана Ракитића: «Устани, Свети Саво, / и благослови хлеб / који једемо!» [Ступар, Кебара 2003: 55]. У кругу песама о Светом Сави Љубомира Симовића остварено је поетско оживотворење и свеprisustvo Савино у данашњици кроз слутњу и невидљиво: *Ходочашће Светоме Сави, Свети Сава на Атосу, Одлазак Растка Немањића на Свету Гору, Потомци Светога Саве*.

Дело Светога Саве у настави Српског језика и књижевности, од средњовековних српско-византијских форми до савремене поезије, интегративни је елемент наставе од основношколског до универзитетског нивоа. Од промишљања средњовековног начела жанра до симболистичког и постсимболистичког певања модерне лирике српска књижевност прилагођавала се духу времена и законитостима надлазеће епохе тако што је светосавску филозофску промисао континуирано неговала и чувала од заборава. Књижевна реч о Светом Сави реч је о личности која је незаобилазна у сагледавању културне прошлости, духовности и свеукупног идентитета српског народа, због чега је важно разматрати Савино дело као родонаачелно, филозофско и аутохтоно. Подвиг и светост првог српског архиепископа и просветитеља није лако сагледива од периода снажне српске средњовековне државе, преко њеног пада и поновног васкрснућа; од реконструкције након деконструкције и животворне ватре иза угаслог пепела културе. Сложен задатак самеравања светосавског животног принципа са изазовима данашњице остаје

наставницима Српског језика и књижевности, јер је њихова улога директног упознавања младих поколења са врлином и универзалношћу Савиног делања.

СПИСАК ЛИТЕРАТУРЕ

1. *Берђајев, Н.* Ново Средњовековље. Београд: Хипнос, 1990.
2. *Бећковић, М.* Служба Светом Сави. Шабац: Глас цркве, 1988.
3. *Бојовић, Д.* Радуј се, јер те српска уста хвале. Антологија српске теотоколошке поезије (од XI до XXI века). Ниш: Међународни центар за православне студије, 2020.
4. *Бојовић, Д.* Српска есхатолошка књижевност. Ниш: Центар за црквене студије, 2004.
5. *Илић, П.* Српски језик и књижевност у наставној теорији и пракси. Нови Сад: Прометеј, 1997.
6. *Јаковлевич Проп, В.* Морфологија бајке. Београд: Чигоја штампа, 2012.
7. *Лепехин, В.* Икона у руској поезији XX века. Крагујевац: Каленић, 2014.
8. *Маринковић, Р.* Светосавска беседа – Најдражи српски учитељ. Зборник Историјског музеја Србије, 28. Београд, стр. 325–328.
9. *Михаиловић, Д.* Византијски круг. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2009.
10. *Мркаљ, З.* Појам корелације у методици наставе, у: Методички видици, Нови Сад: Филозофски факултет, 2010, година I, број 1, стр: 47–55.
11. *Недић, М.* Магија поетске прозе. Београд: Дело, 1972.
12. *Николић, М.* Методика наставе српског језика. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2008.
13. *Оболенски, Д.* Византијски комонвелт. Београд: Просвета / СКЗ, 1991.
14. *Петровачки, Љ. / Штасни, Г.* Методички системи у настави српског језика и књижевности. Нови Сад: Филозофски факултет, 2010.
15. *Радуловић, О.* Књижевни појмовник. Београд: Едука, 2012.
16. *Сава, С.* Сабрана дела. Приредила: Љиљана Јухас-Георгијеска. Београд: Политика, 2005.
17. Србљак, Приредили: Богдановић, Д; Трифуновић, Ђ; Петковић, С. Београд: СКЗ, 1970.
18. *Стојановић Пантовић, Б.* Песма у прози или прозаида. Београд: Службени гласник, 2012.
19. *Ступар, Н. / Кебара, Н.* Осам векова светосавског песништва. Београд: Лира, 2003.
20. *Трифунковић, Ђ.* Азбучник српских средњовековних књижевних појмова. Београд: Нолит, 1990.

© Громовић М., 2023

СВЕТИ САВА У СТИХОВИМА НЕКИХ ЗНАМЕНИТИХ СРПСКИХ ПЕСНИКА²⁵

Гочанин Мирјана

*доктор филолошких наука, научни сарадник,
Институт за српски језик САНУ,
Београд, Србија*

Сажетак. Превасход намера и основни циљ овог чланка је да представи личност Светог Саве на основу његових дела, а користећи се надахнутим стиховима неких познатих српских песника. Одабрани су следећи: (1) „Свети Сава” Јована Јовановића – Змаја, (2) „Свети Сава” Војислава Илића и (3) „Прича о Светом Сави” Матије Бечковића. Показује се да изабрани материјал пружа могућности за спровођење историјско-културолошких, богословских, књижевних, лингвистичких и других истраживања. Наш приступ зад датој теми би се могао сматрати лингвокултуролошким будући да се у први план ставља монументални значај Светога Саве у формирању српског културног и националног идентитета који је сачуван до данашњих дана. Такође, фрагментарно су предочени лексикографски, семантички, деривациони и топономастички аспект као сегмент лингвистике.

Кључне речи: Свети Сава, стихови о Светом Сави познатих песника, врлине и заслуге Светог Саве у поезији, семантичко-деривациони аспект, топономастички аспект

SAINT SAVA IN THE POEMS OF SOME FAMOUS SERBIAN POETS

Gočanin Mirjana

*doctor of philological Sciences, Scientific Associate,
Institute for Serbian language Sasa,
Belgrade, Serbia*

Annotation: The original intention and main purpose of this paper is to present the personality of Saint Sava, based on his life deeds. For this purpose, inspired poems of some famous Serbian poets were used, in particular: 1. Sveti Sava – written by Jovan Jovanović Zmaj, 2. Sveti Sava – written by Vojislav Ilić and 3. Priča o Svetom Savi – written by Matija Bećković. Selected material provides opportunities for historical, cultural, literary, linguistic and some other research. The approach to the given topic is mainly linguo-cultural, since the monumental significance of Saint Sava of Serbia in the formation of the Serbian cultural and national identity comes to the fore. This national identity has survived like this till now. There are also some indications on semantic, derivational and toponomastica aspects of the material as linguistic segments in the paper.

Key words: Saint Sava, poems on St. Sava written by some famous Serbian poets, virtues and merits of St. Sava in the poems, semantic-derivational aspect, toponomastica aspect

²⁵ Овај рад је настао у оквиру Одсека *Лингвистичка истраживања савременог српског књижевног језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије према Уговору број 451-03-68/2022-14 склопљеним са Институтом за српски језик САНУ.

Светом Сави – најмлађем сину српског великог жупана Стефана Немање, светогорском монаху, јеромонаху и архимандриту манастира Студеница, првом архиепископу аутокефалне Српске архиепископије, законодавцу, књижевнику и ходочаснику – посвећена су бројна дела из различитих области која се, по својој изузетној вредности, могу сврстати у наше културно национално благо. Ако се задржимо само на домену књижевности која је уско везана са темом нашега чланка, ваљало би најпре споменути Доментијаново [Доментијан 2001] и Теодосијево [Теодосије 1984] „Житије Светог(а) Саве” као основу за даља истраживања, те збирке песама „Свети Сава у народним и уметничким песмама” коју је прикупио и средио Урош Џонић и „Свети Сава у уметничким песмама 1935–2007” коју су приредили Александра Вранеш и Бојан Ђорђевић. Обе збирке објављене су у једној књизи²⁶ коју је уредила академик Злата Бојовић, а издало Друштво *Свети Сава* у Београду 2008. године [Џонић, Вранеш и Ђорђевић 2008].

У овом раду, ослањајући се на поетски језик трију наших знаменитих песника, жели се показати какав је био животни пут Светога Саве, настоји се указати на врлине које красе његову личност, тежи се да се истакну заслуге Светога Саве у формирању српског културног и националног идентитета, а биће наведени и топоними који су, према народној етимологији, мотивисани његовим личним именом или се посредно односе на њега.

У песми „Свети Сава” Јована Јовановића Змаја [Змај 1896: 6–7] наглашава се да је, скромност као врлина, једна од битних особина његове личности, а то се потврђује тада Растковим драговољним одрицањем од престола из жеље да буде слуга Божји и народни:

Престо га је чекô – он га није хтео;

...

Он се скромно сиђе с краљевских висина,

...

²⁶ О овој књизи приказ је написала Снежана Самарција [Самарција 2008: 205–208].

*Он неће да влада, он хоће да служи,
Богу и свом роду [Змај 1896: 6].*

Сматрајући да је вера пут у спасење појединца и народа уопште, он се посвећује ширењу православља, што се и у песми истиче:

*„Веру ћу да крепим, православље ширим
...
Темељ ћу да градим, цркву ћу да зидам,
Али цркву живу” [Змај 1896: 6].*

А у следећим стиховима упућује се на спознају о спасењу човека путем вере:

*И та нам је вера спасавала оце
Од многе пропасти;
Та ће иста вера – о хвала ти, Саво! –
И унуке спасти [Змај 1896: 6].*

Посебно се истиче просветитељска²⁷ улога Светога Саве и његова мисао о важном утицају школства на дечји развој и постепено изграђивање неке особе у одраслог, зрелог појединца:

*Ал’ та вера не сме да буде без вида;
Зато свети Сава још и школе зида.
„Има л’ ока слепа, школа га отвара!
Шаљ’те децу, нека од њих људе ствара!
Оно што нас јача на путу поштења,
Оно што нас води ка брегу спасења,
Оно што нам муку ублажава љуту,
Што нам не да клизнут’ на стрмену путу;
Оног светлог духа светле благовести,
Што нас држе крепко на висини свести;
Оно што нас учи да трпет’ умемо,
Оно што нас диже да напредујемо,
Што нам даје души, уму, здравље:
То је српска школа, то је православље!” [Змај 1896: 6–7].*

На примеру Светог Саве поука је јасна:

*Круну није хтео, није хтео славу,
Али круна сама дође му на главу.
Он се хтео сићи свом народу ближе,*

²⁷ Просветитељском улогом Светога Саве бави се у свом раду владика Атанасије Јевтић [Јевтић 1979: 10–16], а он пише и о повезаности Светога Саве и Косовског завета [Јевтић 1992]. Тематику Светога Саве као првог српског просветитеља обрађује и Ранко Симовић [Симовић 1997].

*Он се хтео спустит, – а тиме се диже.
Дух нас његов купи сред Божијег храма:
Дух је његов звезда над нашим школама [Змај Ј. Ј. 1896: 7].*

Скрушеношћу, скромношћу, посвећеним радом и суштинском усмереношћу ка школству и православљу Свети Сава се показује као својеврсни узор свима.

И његова смрт везује се за љубав према сопственом народу:

*Савино су тело Турци сагорели
И његов су пепео на ветар изнели –
И гдегод је трунка пепела му пала,
Ту је нова љубав к роду засијала [Змај 1896: 7].*

А српски род у песми одговара и до данас кличе:

*Данас цело Српство његов спомен слави:
„Ускликнимо с љубављу светитељу Сави!” [Змај 1896: 7].*

Песма нашег познатог песника Војислава Илића „Свети Сава”²⁸ [Илић 1907: 192–193] посвећена је Савином одласку у светогорски манастир, а посебно је наглашена његова чврста воља да се, иако млад, одлучи за аскетизам и да сопствени живот стави у службу свог народа и своје земље:

*Ко удара тако позно у дубини ноћног мира
на капији затвореног светогорског манастира? [Илић 1907: 192].*

А тада млади Растко проговара молбено тражећи уточиште у манастиру:

*Светлости ми душа хоће, а одмора слабе ноге,
Клонуло је моје тело, уморне су моје ноге –
Ал’ је крепка воља моја, што ме ноћас вама води,
Да посветим живот роду, отаџбини и слободи.
Презрео сам царске дворе, царску круну и порфиру,
И сад ево светлост тражим у скромноме манастиру.
Отвор’те ми, часни оци, манастирска тешка врата,
И примите царског сина к њ најмлађег свога брата [Илић 1907: 192–193].*

Видевши Расткову решеност и препознавши његову „божанствену мудрост”, настојник руског манастира га прими. И прошавши искушенички пут, Растко Немањић постаде наш Свети Сава:

²⁸ Две песме о Светом Сави Војислава Илића биле су предмет проучавања у раду Владете Вуковића [Вуковић 1991: 128–130].

*А на прагу храма светог, где се Божје име слави,
Са буктињом упаљеном, настојник се отац јави.
Он буктињу горе диже, изнад своје главе свете,
И угледа, чудећи се, безазлено босо дете.
Високо му бледо чело, помршене густе власи,
Али чело узвишено божанствена мудрост краси.
За руку га старац узме, пољуби му чело бледо,
А кроз сузе прошапута: „Примамо те, мило чедо”.*

*Векови су прохујали од чудесне оне ноћи, –
Векови су прохујали и многи ће јоште проћи –
Ал’ то дете јоште живи, јер његова живи слава,
јер то дете беше Растко, син Немањин – Свети Сава*
[Илић 1907: 192–193].

У складу са претходно изреченим, интересантно је било погледати како се у Речнику САНУ [Речник САНУ 2019] обрађује именичка лексема **ПОДВИГ** и лексемске јединице којима се упућује на њу у оквиру семантичког поља покривеног другом реализацијом са квалификатором рлг. (религија, религиозно) и значењем „духовно и физичко истрајавање и одолевање разним искушењима, изазовима, тешкоћама и сл. из религијских разлога, трагање за духовним савршенством потискивањем порива и одрицањем од природних потреба”, што је потврђено следећим примером: *Православно хришћанство је по свом духу и назначењу аскетска вера, где су сви позвани на подвиг* [Енци. Правосл. 3]²⁹. У семантичко-деривационом гнезду, које би се могло сачинити око ове лексеме, нашле би се творенице изведене суфиксалном творбом: (1)

²⁹ Разрешење скраћеница, преузетих из Речника САНУ, наводи се по редоследу бележења: Енци. Правосл. 3: *Енциклопедија православља I–III*. Београд, 2002; Баш. 1: *Башић Миливоје*. Старе српске биографије. Београд, 1924. Милаш 2: *Милаш Никола [др Никодим]*. Правила православне цркве II. Задар, 1873; Поп. Јуст. 1: *Поповић др Јустин Сп.* Достојевски о Европи и Словенству. Београд, 1940; Ђорђ. Мир. 3: *F. M. Dostojevski. Dnevnik pisca 1877–1881. Preveo s ruskog Đorđević Mirko*. Београд, 1982; Петр. Гор. 1: *Петровић Горан*. Опсада цркве Светог Спаса. Београд, 1997; Бож. Г. 3: *Божовић Григорије*. Узгредни записи. Београд, 1926; Бож. Г. 6: *Божовић Григорије*. Под законом. Београд, 1939; Ранк. С. 3: *Ранковић Светолик*. Порушени идеали. Београд, 1900; ГлСПЦ 1946: *Гласник Српске православне цркве*. Год. XXVII. Београд, 1946; Милаш 4: *Милаш Никола [др Никодим]*. Православно црквено право. Мостар, 1902. XX век 1938: *XX век: књижевност, наука, уметност, друштво*. Год. I. // Ур. Ранко Младеновић. Београд, 1938. НИИ 1970: *Недељне информативне новине*. Београд, 1970; Р. МС: *Речник српскохрватскога књижевног језика I–VI (I–III)*. Нови Сад – (Загреб): Матица српска – (Матица хрватска), 1967–1976 (1967–1969); Ненад. Д. 1: *Nepadić Dobrilo. Doroje*. Београд, 1981; Рув. И. 3: *Зборник Илариона Руварца*. Св. I. За штампу спремио Никола Радојичић. Београд, 1934; Дед. В. 2: *Дедијер Владимир*. Дневник II. Београд, 1946; Вин. 7: *Арабљанске приповетке из 1001 ноћи*. Станислав Винавер превео с француског. Београд, 1950; Исак. А. 2: *Исаковић Антоније*. Трен 2. Београд, 1983.

придевска лексема **ПОДВИЖАН**, -жна, -жно која је обележена квалификатором заст. (застарело), а чијом дефиницијом се упућује на значење придевске лексеме **ПОДВИЖНИЧКИ** под тачком 1, што се илуструје примером: *Тако седећи у пећини ... са срцем подвижним мољаше се светоме и великом мученику Христову* [Баш. 1: 35]; (2) именичка лексема **ПОДВИЖНИК** која је маркирана квалификатором рлг. (религија, религиозно), има значење „онај (обично калуђер) који следећи верска убеђења проводи живот у посту и молитви, одриче се свих уживања и подноси жртве, страдања и сл., испосник, пустињак” и семантички се испоређује са другом реализацијом именичке лексеме **ПОДВИГ**, а као потврде наводе се следећи примери: *Сво монаштво подчињено је било строгим правилима правих подвижника* [Милаш 2: 67]. *Посреди је читава наука, заснована на многовековном искуству најбољих следбеника Христових: православних подвижника и светитеља* [Поп. Јуст. 1: 181]. *Помишљам на оне древне подвижнике и проповеднике Јеванђеља који су ишли наги и босоноги, који су трпели батине и подносили патње, који су проповедали Христа не тражећи повећање плате* [Ђорђ. Мир. 3: 29]; (3) придевска лексема **ПОДВИЖНИКОВ**, -а, -о за коју се бележи дефиниција „који припада подвижнику, који се односи на подвижника”, што се потврђује примером: *Укруг подвижникових ногу нађоше скромну храну* [Петр. Гор. 1: 247]; (4) именичка лексема **ПОДВИЖНИЦА** која је обележена квалификатором рлг. (религија, религиозно), носи семантику „женска особа подвижник” и испоређује се са првом реализацијом именичке лексеме **ПОДВИЖНИК**, а као потврде бележе се следећи примери: *Премда је до смрти била љута испосница и подвижница, монаштво јој нису давали, нити га је она тражила* [Бож. Г. 3: 126]. *Само јој лице посурило као стена и добило оштрије потезе подвижнице и брижнице* [Бож. Г. 6: 7]; (5) придевска лексема **ПОДВИЖНИЧКИ**, -а, -о која остварује примарно значење „који се односи на подвижнике (1), својствен подвижницима”, а бива поткрепљена примерима: *У десетој години отац га доведе у овај манастир, чувеном*

*старцу, игуману Лазару, који се прославио у целој Шумадији својим „подвижничким” животом [Ранк. С. 3: 84]. Без обзира на ... епитете о његовој ванредној благочастивости и подвижничким врлинама ... Калист [је] уживао [углед] код светогорских монаха [Мошин В., ГлСПЦ 1946: 195]. Истина је, да је св. Сава осећао велике и дубоке склоности ка подвижничком животу [Јосић Р., ГлСПЦ 1946: 228]; (6) именичка лексема **ПОДВИЖНИШТВО** која се маркира квалификатором рлг. (религија, религиозно) и у првој реализацији семантички се односи на „начин живота подвижника (1), одрицање од телесних уживања, аскетизам”, а потврђује се следећим примерима: *Живјели су ови анахорети усамљено у каквој пустињи, и ту су се сами по своје разуму вјежбали у хришћанском подвижничком животу и Богу се молили [Милаш 4: 691]. Само он спаја класичну језу од хибриса са псалмском скрушеношћу цара Давида ... са хришћанском аскезом и подвижничком* [Вин., XX век 1938: 80]. *Пут који води у то решење јесте лично упражњавање еванђелских врлина, лично подвижничком* [Поп. Јуст. 1: 237]. *Невероватно снажно подвижничком* св. Саве прочуло се на далеко и изван области Свете Горе [Јосић Р., ГлСПЦ 1946: 229]. *Поред самог манастира налазе се две пећине ... које су виделе многа незнана подвижничком* [НИН 1970, Р. МС]. *Уз све поштовање за Никанорово подвижничком, ја нисам у стању да видим његове разлоге за бекство под земљу [Ненад. Д. 1: 159]; (7) прилошка лексема **ПОДВИЖНО** која је регистрована са квалификатором заст. (застарело) и остварује значење „на подвижан, смиран, покоран начин, покоран, смерно” могла би се творбено и семантички сврстати у дато гнездо, али без потврде из Речника САНУ; (8) именичка лексема **ПОДВИЖНОСТ**, која је маркирана квалификатором заст. (застарело), у оквиру прве реализације носи семантику „особина онога који је подвижан, онога што је подвижно, труд, упорност; храброст, одважност”, што даје могућност, макар судећи по првом делу дефиниције а и на основу спроведеног поступка у њеној деривацији, да се уврсти у ово гнездо; (9)**

именичка лексема **подвизавање** твори се од глагола несвршеног вида **подвизавати се**; (10) глаголска лексема **подвизавати се** која је обележена квалификатором рлг. (религија, религиозно) и у првој реализацији има значење „живети испосничким животом, одолевајући разним духовним и физичким искушењима тежећи духовном савршенству”, што се поткрепљује следећим примерима: *Преподобна Параскева ... подвизавала се на крају X. или у почетку XI. века подвигом девства и пустињожитељства* [Рув. И. 3: 62]. *У таквим околностима почео се „подвизавати” отац Сава* [Ранк. С. 3: 85]. *Није било ни могуће да им ко пропише нека правила, како ће они да се подвизавају* [Милаш 4: 691]. *Св. Сава се је упознао са мистичким списима Симеона Новог и по упутствима овога у својој „хезихастерији” – „молчалници” – подвизавао се* [Јосић Р., ГлСПЦ 1946: 235]. *Подвизавајте се, гријешници, јер сте двоструко криви* [Дед. В. 2: 240]; (11) именичка лексема **подвизање** деривира се од глагола несвршеног вида **подвизати се**; (12) глаголске лексеме **подвизати се** и **подвизивати се** које су маркиране квалификатором рлг. (религија, религиозно) и значењски се упућују на лексему **подвизавати се** под тачком 1, а као потврде бележе се следећи примери: *Чујте, рече [св. Сава], онај који се подвиге, да се уздржи од свега* [Баш. 1: 216]. *Савладала сам све вештине, а знање своје дотерала сам дотле да би обзорја његова могли да догледају само они који су се године и године испоснички подвизали у проучавању мудрости* [Вин. 7: 335]. *Тиховање је христољубиви обично спроводио у својој испосници ... тамо се подвизао у спокоју, стичући светачке врлине* [Петр. Гор. 1: 239]. *Монах у црној ризи ... да би [просветљење] досегао, подвизује се* [Исак. А. 2: 28]. Лексема **подвизатељка** могла би се творбено везати за наше гнездо, али значењски одступа, те је не треба разматрати.

Као што видимо, Свети Сава се спомиње и у примерима који су цитирани из Речника САНУ [Речник САНУ 2019]. Све до наших дана он служи као инспирација за писање песама владици Николају Велимировићу,

Десанки Максимовић, Васку Попи, Миодрагу Павловићу, Љубомиру Симовићу, Миловану Данојлићу, Слободану Ракитићу, Добрици Ерићу, Милосаву Тешићу и другима. Милован Витезовић [Витезовић 2015] и Слободан Станишић [Станишић 2017] посвећују му своје романе³⁰.

Наш савременик, академик Матија Бећковић³¹ у својој песми „Прича о Светом Сави”, говорећи о препрекама на које наилази свако ко иде путем светосавскога православља, бележи топониме који се везују за Светога Саву:

Када је Свети Сава ишао по земљи,

...

*Кренуо је Савиним стопама,
Ка Савином извору
На Савином врху,
Куда и ми идемо,
Јер другог пута и нема.*

*Када је негде око Савина дана
Наишао Савином страном,
Напали су га пси,
Као што и сад нападају
Свакога ко се упути Савиним траговима.*

*Путник је најпре саставио три прста,
Како је одредио да се и ми крстимо,
Плашећи их знаком
Од кога су још више побеснели,
А ни до данас нису узмакнули [Бећковић 1997: 9].*

...

*Већ су разносили Савина стопала,
Савин кук и Савин лакат,
По долима и јаругама земље
Због које је подељен свет,
Кад је Свети отпасао мач уста,
Једино оружје које је носио,
А које је и нама оставио,
Говорећи ове речи:
– Нека је проклета земља у којој су
Пашчад пуштена, а камење свезано [Бећковић 1997: 10].*

³⁰ Истраживањем ове дечје прозе бави се Сава Уко [Уко 2018: 63–72].

³¹ У издању *Гласа цркве* 1988. године појавиле су се две књиге: „Служба Светом Сави” Матије Бећковића [Бећковић 1988] и „Свети Сава” Милоша Црњанског [Црњански 1988].

О топонимима, који се односе на Светога Саву а територијално припадају сливу Студенице, пише Гордана Драгин [Драгин 2019: 158–160] у свом раду бележећи оне који су (1) непосредно мотивисани именом светитеља: **Горња испосница Светог Саве** (саграђена у облику ластавичјег гнезда у време његовог боравка у Студеници у периоду од 1208. до 1218. године), **Доња испосница Светог Саве** (у оквиру које се налази црква Светог Ђорђа, укопана у земљу), **Извор Светог Саве** (извор), **Каца Светог Саве** (вода која избија код Горње испоснице), **Савино гумно** (део засеока Брезова), **Савина стопа** (део засеока Брезова), **Савин дуб** (део засеока Брезова), **Савина вода** (извор, поток), **Савове (или Савине) стене** (крш, стене), **Савовица** (брдо, извор), **Савошница** (река), **Саово** (село у долини реке Савошнице), **Чесма Светог Саве** (чесма у Саову) и (2) оне који су посредно мотивисани неким тренутним и(ли) трајним активностима чланова породице Немањић: нпр. **Одмење** (део насеља Ушће; за овај назив везане су две легенде: (1) о томе како је Свети Сава, желећи да помогне трудници која је кренула да мочи кудељу, учинио да из камена потекне вода тј. одменио је трудницу и (2) о томе како је Стефан Немања, градећи манастир Студеница, на овом месту живео са женом Оливером која је одмењивала његову жену. Поред наведених, зна се и за следеће топониме: **Савина вода** (извори код манастира Милешева, Колашина, на Дурмитору, код Тополе, у Рушњу, у манастиру Раковица), **Савов лонац** (издубљена стена уз реку Студеницу), **Савини лонци** (рупе у кориту Ибра у месту Грнчић), **Савин лакат** (стена између Пријепоља и Пљеваља), манастир **Савина** у Херцег Новом, **Савина греда** (планински врх на Сињајевини), **Савин поток (и Поток)** (поток, језеро у Црној Гори), **Савина страна** (локалитет у Црној Гори), **Савин кук** (планински врх на Дурмитору) и други.

Уместо закључка позваћемо се на део Светосавске беседе Матије Бећковића, изговорене 2006. године: „Свети Сава је први српски писац чије име и презиме знамо. Он је одредио језик којим говоримо, крст којим се

крстимо, писмо којим пишемо, пут којим идемо. И зато је Свети Сава у свему што чинимо и чиме постојимо.”

СПИСАК ЛИТЕРАТУРЕ

1. *Бећковић М.* Служба Светом Сави. Шабац: Глас цркве, 1988. – 54 с.
2. *Бећковић М.* Прича о Светом Сави. Братство I. Београд: Друштво „Свети Сава”, 1997. С. 9–10.
3. *Витезовић М.* Принц Растко. Београд: Завод за уџбенике, 2015. – 158 с.
4. *Вуковић В.* Две песме Војислава Илића о Светом Сави. Градина: часопис за књижевност, уметност и друштвена питања 27/ 9. Ниш: Културно-просветна заједница општине, 1991. С. 128–130.
5. *Доментивијан.* Житије Светог Саве. Београд: Српска књижевна задруга, 2001. – 505 с.
6. *Драгин С. Г.* Свети Сава у топонимима и народном предању слива Студенице. Зборник Матице српске за књижевност и језик 67/1. Нови Сад: Матица српска, 2019. С. 155–164.
7. *Змај Ј. Ј.* Друга певанија. Свеска друга. Београд: Српска књижевна задруга, 1896. – 278 с.
8. *Илић В.* Песме. Београд: Српска књижевна задруга, 1907. – 270 с.
9. *Јевтић А.* Свети Сава као просветитељ. Гласник: службени лист Српске православне цркве 60/1. Београд: Српска православна црква. 1979. С. 10–16.
10. *Јевтић А.* Свети Сава и Косовски завет. Београд: Српска књижевна задруга, 1992. – 355 с.
11. *Речник САНУ:* Речник српскохрватског књижевног и народног језика. Књ. 21. Београд: САНУ – Институт за српски језик САНУ, 2019. – 800 с.
12. *Самарџија С.* Свети Сава у песмама. Приказ књиге: Свети Сава у народним и уметничким песмама, прикупио и средио Урош Џонић; Свети Сава у уметничким песмама 1935-2007, скупили и приредили Александра Вранеш и Бојан Ђорђевић, Београд, 2008. Књижевност и језик LV/1–2. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије, 2008. С. 205–208.
13. *Симовић Р.* Свети Сава први српски просветитељ. Земун – Сремски Карловци: „Драганић” – Епархија сремска. 1997. – 86 с.
14. *Станишић С.* Растко Немањић: поглед дужи од времена. Чачак: Пчелица, 2017. – 62 с.
15. *Теодосије Х.* Житије Светог Саве. Београд: Српска књижевна задруга, 1984. – 282 с.
16. *Уко Д. С.* Растко Немањић – Свети Сава: аспекти идентитета у идеолошком и културолошком обрасцу. Детињство: часопис о књижевности за децу XLIV/1. Нови Сад: Међународни центар књижевности за децу „Змајеве дечје игре”, 2018. С. 63–72.
17. *Црњански М.* Свети Сава. Шабац: Глас цркве, 1988. – 155 с.
18. *Џонић У., Вранеш А. и Ђорђевић Б.* Свети Сава у народним и уметничким песмама: Свети Сава у народним и уметничким песмама и Свети Сава у уметничким песмама 1935–2007 / Ур. З. Бојовић. – Београд: Друштво „Свети Сава”, 2008. – 597 с.

© Гочанин М., 2023

**ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ПРОТОТИПИЧЕСКОГО ОБРАЗА
А. НЕВСКОГО В КИНОТЕКСТЕ: РЕПРЕЗЕНТАЦИЯ ФЕНОМЕНА
СВЯТОСТИ**

Дегтярева Ангелина Николаевна

*аспирант кафедры общей и славянской филологии,
Российский государственный университет им. А.Н. Косыгина,
Москва, Россия*

Аннотация. В статье сопоставляется образ Александра Невского в фильмах «Александр Невский» С. Эйзенштейна 1938 г. и «Александр. Невская битва» И. Калёнова 2008 г. Цель статьи – выявить и описать особенности репрезентации феномена святости при изображении Александра Невского в отечественном кинематографе. Задача – сравнить средства и способы выражения данного феномена в названных фильмах. В процессе исследования применялись следующие методы – культурно-исторический и описательный методы, компаративистика. Результаты анализа кинокартин позволяют сделать вывод, что репрезентация феномена святости при интерпретации образа Александра Невского включает в себя два аспекта: изображение князя как святого и представление князя как глубоко верующего человека. К основному средству их иллюстрации относятся прецедентные отсылки к текстам Священного Писания. При этом в рамках конкретного произведения может быть реализован и какой-то один из названных аспектов.

Ключевые слова: Александр Невский, святость, прецедентные отсылки, интерпретация, импликатура

**INTERPRETATION OF THE PROTOTYPICAL IMAGE OF
A. NEVSKY IN THE FILM TEXT: REPRESENTATION OF THE
PHENOMENON OF HOLINESS**

Degtyareva A.N.

*graduate student of the Department of General and Slavic Philology,
The Kosygin State University of Russia,
Moscow, Russia*

Annotation. The article compares the image of Alexander Nevsky in the films "Alexander Nevsky" by S. Eisenstein in 1938 and "Alexander. Nevsky Battle" by I. Kalenov, 2008. The purpose of the article is to identify and describe the features of the representation of the phenomenon of holiness in the depiction of Alexander Nevsky in Russian cinema. The task is to compare the means and ways of expressing this phenomenon in the films mentioned earlier. The following methods were used in the research process: cultural-historical, descriptive, literary hermeneutics, comparative studies, frame analysis.

The results of the analysis of the films allow us to conclude that the representation of the phenomenon of holiness in the interpretation of the image of Alexander Nevsky includes two aspects: the image of the prince as a saint and the representation of the prince as a deeply religious person. The main means of their illustration are precedent references to the texts of Holy Scripture.

Key words: Alexander Nevsky, holiness, precedent references, interpretation, implicature

Постепенно в русском национальном сознании вокруг портрета Александра Невского сложилось определенное количество стереотипов, принимаемых на веру, при этом отдельные черты князя в одну эпоху нивелировались, а в другую подчеркивались, все это позволяет нам говорить о существовании в отечественной культуре мифологемы «Александр Невский».

Согласно исследованию Е.А. Нахимовой, данная мифологема «принадлежит к числу ведущих героических (по классификации Е.И. Шейгал) отечественных мифологем» [Нахимова 2010: 105].

Она связана с прототипическим образом князя, то есть с образом наиболее близким к исходному, реализующим свои свойства в максимально чистом и полном виде [Кубрякова 1996: 140].

С течением времени интерес к фигуре Александра Невского не снижается, вокруг его личности ведутся различные научные дискуссии; выражения, соотносимые с ним в общественном сознании, используются в качестве иллюстрации правоты в спорах. Не раз Александр Невский становится и объектом изображения в произведениях искусства.

Но один ли образ князя отражен в различных высказываниях, текстах, скульптурах, изображениях, фильмах? Ведь авторское сознание, так или иначе, всегда проявляет себя в своем творении и преподносит изображаемое через призму своего мировоззрения. А это значит, что в каждом отдельном произведении следует говорить не об одном реальном изображении, а о множестве интерпретаций образа.

Так, И.Н. Данилевский выделяет пять образов-ретроспекций Александра Невского: 1) великий князь Александр Ярославич, живший в середине XIII в; 2) образ святого благоверного князя Александра Ярославича, запечатленный в древнерусской «Повести о житии и о храбрости...»; 3) образ Александра Невского как борца за выход к Балтийскому морю, возникший в XVIII; 4) образ великого защитника всей Русской земли от немецкой агрессии, созданный в конце 1930-х годов; 5)

образ справедливого сильного правителя, защитника «низов» от бояр-«олигархов», за которого проголосовало большинство телезрителей в проекте «Имя Россия» [Данилевский 2010: 228].

Данная статья посвящена сопоставлению интерпретаций образа князя в фильмах «Александр Невский» С. Эйзенштейна 1938 года [Александр Невский 1938] и «Александр. Невская битва» И. Калёнова 2008 года [Александр. Невская битва 2008].

Цель статьи – выявить и описать особенности репрезентации феномена святости при изображении Александра Невского в отечественном кинематографе. Задача – сравнить средства и способы выражения данного феномена в конкретных кинотекстах, на примере названных фильмов.

Под кинотекстом в настоящей работе понимается «связное, цельное и завершенное сообщение, выраженное при помощи вербальных (лингвистических) и невербальных (иконических и / или индексальных) знаков, организованное в соответствии с замыслом коллективного функционально дифференцированного автора при помощи кинематографических кодов, зафиксированное на материальном носителе и предназначенное для воспроизведения на экране и аудиовизуального восприятия зрителями» [Слышкин 2004: 37].

В процессе исследования применялись следующие методы – культурно-исторический и описательный методы, компаративистика.

Несмотря на то, что главным героем фильмов «Александр Невский» С. Эйзенштейна 1938 года и «Александр. Невская битва» И. Калёнова 2008 года является одно и то же историческое лицо, его образ в кинокартинах значительно различается.

Во-первых, в качестве предмета изображения в произведениях выбираются разные периоды жизни Александра. Если в фильме Эйзенштейна перед зрителями предстает сложившаяся личность, политик, уже снискавший воинскую славу в предыдущих битвах, то у Калёнова

показан юный князь, которому только предстоит его первое самостоятельное сражение.

Сам Калёнов в одном из интервью на вопрос о специфике его режиссерского замысла и отличии его кинотекста от фильма 1938 года отвечает следующим образом: «Я понимаю, что сравнений с гениальной картиной классика нам не избежать. Но мы сняли другое кино. Не плакат и не эпос, а историю о мальчике, который вступает во взрослую жизнь и учится жить по правилам, которые диктует политика» [Каленов 2008].

Александр Невский – это не только исторический деятель, но и почитаемый святой, поэтому особый интерес представляет рассмотрение того, как в анализируемых фильмах решены вопросы святости и религиозности князя.

В кинокартине С. Эйзенштейна отсутствует прямая демонстрация приверженности Александра Невского к православной вере, и религиозная символика в виде богослужений и распятий появляется в фильме только при изображении немцев.

Но имплицитно план Священного Писания просвечивается сквозь призму исторических событий на протяжении всего фильма, который представляет собой своего рода палимпсест, многослойное произведение, каждый уровень которого одновременно и имеет отдельный смысл, и участвует в создании общего глубинного смысла всей кинокартины. Отсылки к библейскому тексту даются через целый ряд выразительных деталей.

Так, Наум Клейман выделяет несколько эпизодов в данном произведении, в которых прослеживается религиозный смысл: 1) сцена ловли рыбы в начале фильма, по мнению исследователя, отсылает нас к тексту Евангелия, где Иисус сказал Симону (будущему Петру) «...не бойся; отныне будешь ловить человеков»; 2) смерть псковского воеводы, которого вешают на стене башни рядом с рельефом ангела, изображена как смерть мученика; 3) сцена избиения младенцев тевтонами в Пскове –

отсылка к вифлеемскому избению младенцев; 4) костюм новгородской девушки Ольги воспроизводит одеяние, взятое с иконы святой Ольги [Клейман].

К данным средствам можно отнести и прецедентную фразу «Но если кто с мечом к нам войдет, от меча и погибнет» [Александр Невский 1938: 102 мин], вложенную в фильме в уста Александра Невского и отсылающую зрителей к тексту Евангелия от Матфея, где Иисус сказал: «Взявшие меч – мечом погибнут» (Мф. 26:52).

Но позволяет ли имплицитное присутствие христианских смыслов в структуре кинокартины говорить об изображении в ней Александра не только как гениального политического деятеля, но и как святого?

По мнению С. Эйзенштейна, чин святого дан князю «Не в порядке церковного “присуждения”, а всенародного его понятия», по словам режиссера, *святость* «в тех условиях не более как самая высокая оценка достоинств, достоинств, выходящих за пределы общепринятых тогда норм высоких оценок, – выше “удалого”, “храброго”, “мудрого”» [Эйзенштейн 1964: 172].

Именно таким образом и изображен в фильме 1938 года Александр Невский. Выдающиеся качества князя передаются как через высказывания об Александре других действующих лиц, так и через прямую демонстрацию его талантов.

Например, чтобы проиллюстрировать способности Александра как полководца и стратега, С. Эйзенштейн вводит в фильм эпизод с анекдотом о зайце и лисе, сюжет которого князь затем использует при построении своего войска на Чудском озере. Сам С. Эйзенштейн писал по этому поводу следующее: «Мне Александра непременно хочется сделать гением. Бытовое представление о гениальности – и не без основания – у нас всегда связано с чем-то вроде яблока Ньютона... Должно быть “ньютоново яблоко”, подсказывающее Александру в часы раздумья о предстоящем бое

стратегическую картину Ледового побоища» [Там же: 177–178]. Именно в качестве такого «ньютонова яблока» и выступает в фильме анекдот.

В сценах сражений Александр изображен как смелый воин, самоотверженно расправляющийся с противником.

Есть в фильме и эпизод, демонстрирующий дипломатические таланты Невского. В начале кинокартины показано, как татаро-монголы вступают в конфликт с жителями Переславля-Залесского и начинают столкновение, Александр обращается к баскакам с фразой «В дом входя, хозяев не бьют» и прекращает драку [Александр Невский 1938: 6 мин.]. Интересен этот отрывок тем, что Александр в нем предлагает татаро-монголам новый паттерн, через который корректирует поведение последних. Они изначально видят коммуникативную ситуацию следующим образом: мы – завоеватели, вы – завоеванный народ; Невский предлагает им совершенно иной поведенческий «алгоритм»: русские – хозяева, а вы – гости, такая коммуникативная ситуация предполагает совершенно другую модель поведения и способствует урегулированию конфликта.

Несмотря на отсутствие явной иллюстрации религиозности Невского в фильме 1938 года, его создатели стремились через доведение до предела достоинств князя и через включение в произведение на имплицитном уровне христианских смыслов, пересекающихся с изображаемой историей, транслировать идею святости Александра.

Усиливает подобное восприятие образа князя и специфика представления времени в кинокартине. В кинотексте реализуется три временных пласта: а) библейский пласт (через прецедентные отсылки к Библии), б) XIII век; в) XX век (через актуальность темы и отсылки к реалиям этого времени). Такое сосуществование нескольких эпох позволяет запечатлеть на экране вечность как особое бытие, противоположное земному времени, бытие, у которого нет начала, конца и

протяженности, – прошлое, настоящее и будущее существуют в нем одновременно.

В фильме «Александр. Невская битва» ситуация абсолютно противоположная. Отношение князя к православной вере передано максимально ярко и однозначно. Александр Невский выступает в фильме как истинно верующий человек и защитник православия на Руси. Проявляется это в нескольких аспектах.

Во-первых, создатели кинотекста стремятся подчеркнуть знание князем Священного Писания, включая в реплики героя прецедентные имена, отсылающие к определенным библейским ситуациям (в ответ на слова рыцаря Андреаса фон Вельвена о том, что тот пришел посмотреть на мудрого не по годам князя, Александр спрашивает: «Как царица Савская на Соломона?») [Александр. Невская битва 2008: 6 мин].

Во-вторых, в фильме 2008 года Невский в моменты оценки чьих-либо слов, действия или при принятии решений опирается на христианские представления о правде и справедливости.

Например, когда Андреас фон Вельвен высказывает свое недоумение по поводу сожаления Александра о погибших в результате схватки в лесу людях, так как, по его мнению, «погибли разбойники и слуги», Невский говорит следующее: «Слуги? Для кого лишь слуги. Люди, рыцарь, они. Люди живые. Одно утешает, сказано в Писании: “Блажен тот, кто положит голову за други свои”» [Там же: 8 мин].

Религиозность князя демонстрируется и через включение в сюжет фильма, эпизода, с молитвой Александра перед сражением [Там же: 95 мин], текст которой практически буквально повторяет изложенные на современном языке слова молитвы из «Повести о житии и о храбрости благоверного и великого князя...».

Как защитник православной веры Александр предстает в сцене беседы с послами от Рижского епископа, «папой Римским окормляемым», которым он отказывает в принятии Русью католической веры [Там же: 57

мин], и сцене разговора с боярами-заговорщиками, которых князь обвиняет в предательстве «веры отцов наших» [Там же: 61 мин].

Как и в кинокартине С. Эйзенштейна, в фильме И. Калёнова подчеркиваются выдающиеся способности князя в различных сферах. Так, его стратегический талант реализуется в сцене, где он раскрывает план заговорщиков о передаче шведам карты Невы с указанием наилучшего места для высадки. Это действие вызывает недоумение у воеводы Миши, ведь теперь «швед будет знать, где войско высадить», на что Александр отвечает: «Это да, но теперь и мы знаем это место» [Там же: 65 мин].

Проиллюстрированы в фильме и дипломатические таланты юного князя во время беседы с ордынцем. Но создатели кинокартины 2008 года изображают метод достижения целей в переговорах, отличный от того, что был показан в работе 1938 года. Здесь Александр добивается своего через смену и подбор коммуникативных тактик [Седов 2016: 24–46]. Изначально на слова баскака о дани, князь отвечает резким отказом. Но, видя, что это может привести к опасным последствиям, признает величие Бату-хана и сообщает о причинах неуплаты дани: угроза со стороны Швеции. После чего замечает, что татаро-монголы тоже шведов не жалуют, тем самым указывая на общность интересов с Ордой [Александр. Невская битва 2008: 76 мин].

При этом иллюстрация религиозности Александра Невского в фильме 2008 года и демонстрация его талантов не ведет к изображению князя как святого.

Агиографическое изображение святого предполагает статичность в описании его образа. Рассказ о событиях из его жизни нужен для доказательства святости, а не иллюстрации развития характера. Агиограф показывает своего героя уже сложившейся личностью.

В фильме же создатели пытаются передать именно процесс становления Александра через раскрытие его образа в разных

обстоятельствах, при этом поведение князя не всегда в фильме интерпретировано как правильное.

Так, один из конфликтов произведения связан с взаимоотношениями в любовном треугольнике «Александр–княжна–Ратмир». По сюжету фильма, Александра пытаются отравить и подозрения падают на Ратмира, который якобы влюблен в княжну, а значит, имеет мотив для убийства князя. Стоит также сказать, что в данной кинокартине Ратмир – не слуга Александра, а его друг. Юный князь оказывается в сложной ситуации выбора: поверить внешним доказательствам вины Ратмира или остаться верным дружбе. Александр решает, что не может больше доверять бывшему другу, и приказывает, бросить его в яму. В дальнейшем, когда определяется истинный преступник, Ратмир упрекает Александра в том, что последний «уж больно горазд на скорый суд» [Там же: 74].

Примечательно, что в окончательном варианте сценария фильма С. Эйзенштейна линия, связанная с взаимоотношениями Александра Невского с княжной, отсутствует. По мнению Наума Клеймана, это так же обусловлено агиографичностью кинокартины 1938 года: «в агиографии нет необходимости подчеркивать семейную жизнь, если она не играет решающей роли в житии» [Клейман].

В фильме И. Каленова, как было сказано ранее, семейная жизнь князя не только описана, но и способствует всестороннему раскрытию характера главного героя.

Таким образом, изображение отношения Александра Невского к религии включает в себя два аспекта: запечатление святости князя и демонстрацию его религиозности, к основному средству их иллюстрации относятся прецедентные отсылки к текстам Священного Писания. При этом в рамках конкретного произведения может быть реализован и какой-то один из названных аспектов.

Так, в кинокартине «Александр Невский» 1938 г. образ князя изображен в агиографическом стиле, иллюстрирующем святость

правителя, хотя формальных указателей религиозности Александра в фильме нет. В то же время в работе «Александр. Невская битва» 2008 г., несмотря на прямую трансляцию веры Александра, отсутствует аспект святости.

Эти различия в интерпретации личности Александра Невского, представленные в двух фильмах, подтверждают факт существования в культуре нескольких вариантов образа князя. В каждом подобном варианте Александр наделяется какими-то новыми чертами, значимыми для той или иной эпохи, которые, возможно, не были присущи реальной исторической личности. Данные варианты являются отражением инварианта, прототипа – образа, в котором все свойства реализованы в наиболее полном и чистом виде, в котором не было нивелировано то, что с точки зрения интерпретатора незначимо, и не было добавлено свойств, вымышленных и утрированных; образа, максимально близкого к прообразу – реальному историческому Александру Невскому.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Александр Невский [Кинофильм]/ реж. С. Эйзенштейн. СССР: Мосфильм, 1938. – длит. 111 мин.
2. Александр. Невская битва [Кинофильм]/ реж. И. Калёнов. РФ: Никола-фильм, 2008. – длит. 104 мин.
3. *Барт Р.* Избранные работы: Семиотика: Поэтика: Пер. с фр./ Сост., общ. ред. и вступ. ст. Г. К. Косикова. М.: Прогресс, 1989. – 616 с.
4. *Данилевский И.Н.* Александр Невский: Парадоксы исторической памяти// «Цепь времен»: Проблемы исторического сознания. М.: ИВИ РАН, 2005. – С. 119–132.
5. *Данилевский И.Н.* Современные российские дискуссии о князе Александре Невском. Труды по русистике. М.: ИНИОН РАН, 2010. – № 2. – С. 225–236.
6. *Калёнов И.Е.* Это фильм о мальчике, который вступает в руководство страной/ беседовала Вита Рамм// Известия. 11 апреля 2008. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://iz.ru/news/335388> (Дата обращения: 15.11.2021).
7. *Клейман Н.* Александр Невский/ записал Валерий Золотухин// Arzamas. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://arzamas.academy/materials/348> (Дата обращения: 17.11.2020).
8. *Кубрякова Е.С., Демьянков В.З., Панкрац Ю.Г., Лузина Л.Г.* Краткий словарь когнитивных терминов. М., 1996. – 245 с.
9. Лаврентьевская летопись// Полное собрание русских летописей. Т. I. М., 1997.
10. *Лихачев Д.С.* Галицкая литературная традиция в житии Александра Невского// Труды Отдела древнерусской литературы. 1947. – Т.5. – С. 36–56.

11. *Лопухин А.П. Вечность*// Лопухин А.П. Православная Богословская энциклопедия или Богословский энциклопедический словарь. Том III. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://azbyka.ru/otechnik/Lopuhin/pravoslavnaja-bogoslovskaja-entsiklopedija-ili-bogoslovskij-entsiklopedicheskij-slovar-tom-tretij-vaal-vjacheslav/361> (Дата обращения: 21.11.2021).
12. *Лотман Ю.М.* Избранные статьи в трех томах. Статьи по семиотике и топологии культуры. Таллин: Александра, 1992. – Т. 1. – 479 с.
13. *Нахимова Е.А.* Мифологема Александр Невский в современной массовой коммуникации//Политическая лингвистика. Екатеринбург: УрГПУ, 2010. – № 3. – С. 105–108.
14. *Нестеренко А.* Александр Невский. Кто победил в Ледовом побоище Москва: ОЛМА-ПРЕСС, 2006. – 318 с.
15. Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов // Полное собрание русских летописей. [2-е изд.] М., 2000. – Т. 3. – 720 с.
16. Повесть о житии и о храбрости благоверного и великого князя Александра/ подг. текста В. И. Охотниковой// Электронные публикации Института русской литературы (Пушкинского Дома) РАН. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://lib.pushkinskiydom.ru/Default.aspx?tabid=4962> (Дата обращения: 18.11.2021)
17. *Седов К.Ф.* Общая и антропоцентрическая лингвистика. М.: Издательский Дом ЯСК, 2016. – 440 с.
18. *Слышкин Г.Г., Ефремова М.А.* Кинотекст (опыт лингвокультурологического анализа). М., 2004. – 164 с.
19. *Соколов Р.А.* Александр. Невская битва (режиссер Игорь Калёнов, «николафильм», 2008). Комментарий послесловие к фильму// Вестник Санкт-Петербургского университета. История. СПб: СПбГУ, 2009. – № 3. – С. 177–189.
20. *Соколов Р.А.* Первоначальный сценарий П. А. Павленко к кинофильму «Александр Невский»// Известия Самарского научного центра Российской академии наук. Самара: СамНЦ РАН, 2015. – № 3–2. – Т.17. – С. 503–506.
21. *Федотова И.П.* Структура лингвистической системы фильма// Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского. Нижний Новгород, 2016. – № 3. – С. 252–256.
22. *Хитров М.И.* Великий князь Александр Невский. СПб.: Лениздат, 1992. – 317 с.
23. *Эйзенштейн С.М.* Александр Невский. 1938//Эйзенштейн С. М. Избранные произведения: В 6 т. /под ред. В. П. Коршуновой. М.: Искусство, 1964. – Т. 1. – С. 159 – 185.
24. *Эйзенштейн С.М.* Мемуары в двух томах. Истинные пути изобретания. Профили. М.: Редакция газеты «Труд», Музей кино, 1997. – Т. 2. – 445 с.

© Дегтярева А.Н., 2023

**«ЖИТИЕ АЛЕКСАНДРА НЕВСКОГО» И РЕЦЕПЦИЯ
АНТИЧНОСТИ В ДРЕВНЕРУССКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ**

Завельская Дарья Александровна

кандидат филологических наук,

доцент кафедры общей и славянской филологии,

Российский государственный университет им. А.Н. Косыгина,

Москва, Россия

Аннотация. Статья посвящена феномену упоминания римского императора Веспасиана в «Житии Александра Невского» как примера воинской храбрости. Данный случай рассматривается в контексте представлений об античности в литературной традиции Древней Руси и в аспекте различных типов упоминания античных персонажей. Цель статьи – рассмотреть основную проблематику источников, смысловых акцентов и стилистики, которыми обусловлено сопоставление русского князя с римским императором. Приведены примеры важных источников, которыми пользовались древнерусские авторы, вводя в свои произведения героев Древней Греции и Древнего Рима. В частности, указаны особенности соединения священной истории с историей Древнего Рима в византийских хрониках, амбивалентное отношение к античным правителям. Используя метод исторической поэтики, можно прийти к выводу о такой специфике данного сопоставления, как включение его в развернутую панегирическую формулу, которая имеет светский характер, но при этом сочетается с основными элементами канонического жития.

Ключевые слова: жанр, стиль, древнерусская литература, античность, формульность, хроники, Византия, Древний Рим

**“THE LIFE OF ALEXANDER NEVSKY” AND THE RECEPTION OF
ANCIENTITY IN ANCIENT RUSSIAN LITERATURE**

Zavelskaya D.A.

Candidate of Philology

Associate Professor of the Department of General and Slavic Philology,

The Kosygin State University of Russia,

Moscow, Russia

Abstract. The article is devoted to the phenomenon of mentioning the Roman Emperor Vespasian in the Life of Alexander Nevsky as an example of military bravery. This case is considered in the context of ideas about antiquity in the literary tradition of Ancient Russia and in the aspect of various types of references to ancient characters. The purpose of the article is to consider the main problems of sources, semantic accents and stylistics, which determine the comparison of the Russian prince with the Roman emperor. Examples of important sources used by ancient Russian authors, introducing the heroes of Ancient Greece and Ancient Rome into their works, are given. In particular, the features of the connection of sacred history with the history of Ancient Rome in the Byzantine chronicles, the ambivalent attitude towards the ancient rulers are indicated. Using the method of historical poetics, one can come to the conclusion about such specifics of this comparison as its inclusion in a

detailed panegyric formula, which has a secular character, but at the same time is combined with the main elements of the canonical life.

Keywords: genre, style, ancient Russian literature, antiquity, formularity, chronicles, Byzantium, Ancient Rome

Сам факт упоминания римского императора Веспасиана в одном из древнейших списков «Жития Александра Невского» традиционно комментируется как отсылка к переведенной на древнерусский язык «Истории Иудейской войны» Иосифа Флавия, где будущий император изображается, прежде всего, как военачальник. Классический вариант подобного комментария - примечание к указанному памятнику в 5 томе БДРЛ. Само произведение Иосифа Флавия уже давно представляет серьезный интерес для исследователей древнерусской литературы. Согласно авторитетному мнению Срезневского и Пичхадзе, древнерусский перевод этого произведения был выполнен непосредственно с греческого текста еще в XII в. [Срезневский, 1880: 133; Пичхадзе и др., 2004: 10], что считается важным основанием для представления именно ИИВ как источника сведений о воинской деятельности Веспасиана.

Однако данный случай, возможно, требует более широкого рассмотрения корпуса византийских источников, из которых древнерусские авторы черпали представления об истории Римской империи, а также о других традиционных античных мотивах в их поздней рецепции.

Интерес в целом представляет сама типология отсылки к античным образам в древнерусской литературе. Так в Ипатьевской редакции ПВЛ присутствует упоминание Ореста и его отца Агамемнона: «Видѣвъше печенизи, яко сами на ся реть имуть, отидоша въсвоеси, а болгаре съ грѣкы съступишася, и посѣчени быша грѣцы. Семеонъ же прия градъ Одрѣнь, иже первое Орестовъ город нарицашеся, сына Агамемнонь, иже пѣрвое въ трехъ рѣкахъ купався, недуга избы ту, сего ради град въ свое имя нарече».

Данное упоминание античных героев заимствовано из Хроники Георгия Амартола, которая, как известно, была одним из авторитетнейших

текстов византийского происхождения и использовалась в древнерусских летописях как основа повествования о древнейших исторических событиях (см., например, [Вилкул 2008]). Однако сам контекст упоминания Ореста и Агамемнона в данном случае – топонимический, характеризующий происхождение исторических названий, но не относящийся к самим героям греческой мифологии.

Впрочем, на основе ХГА в древнерусский летописный текст включено немало упоминаний и собственно римских исторических деятелей: Адриана, Доминициана и др. Преимущественно такие упоминания служат неким историческим примером. Так история ворожбы Аполлония Тианского служит неким комментарием о возможности волхвования после истории об Олеге и его коне.

Но в данных случаях мы видим нечто принципиально иное, нежели в «Житии Александра Невского». Вопрос о выборе для сопоставления именно Тита Флавия Веспасиана не праздный. Более того. Заслуживает интереса сравнение русского князя не только с самим Веспасианом, но также с библейскими героями – Иосифом Прекрасным, Самсоном и Соломоном в едином панегирическом контексте. Стоит более полно рассмотреть традицию упоминаний героев древности в аспекте прославления подвигов древнерусскими авторами, поставить вопрос о существовании подобной традиции в сопоставлении с византийской культурой и спецификой влияния ее мотивов на книжную литературу Древней Руси.

Афиногенов Д.Е., который весьма подробно рассматривал источники ХГА, упоминает среди прочих и труд Иосифа Флавия [Афиногенов 1991: 107], где, впрочем, внимание уделяется не только Веспасиану, но и Александру Македонскому [Афиногенов 1991: 107]. По всей видимости, никто еще не рассматривал вопрос о возможном влиянии ХГА на «Житие Александра Невского», хотя трудно представить, в силу широкой известности этой хроники, чтобы автор был знаком с «Историей

Иудейской войны», но не с творением Георгия Амартола. В данном случае необходим особый источниковедческий анализ, требующий учета обстоятельств создания житийного текста о русском князе и специфики истории его канонизации.

Однако рассматривать сравнение Александра Невского с римским императором необходимо в контексте стилистики данного произведения, с учетом всех его особенностей. В частности, самих противников князя, рыцарей немецкого духовного ордена, автор жития именуется «римлянами» по совершенно очевидной причине – они подчиняются папе римскому, в то время как Александр предстает защитником «греческой» веры, как именовали в древнерусских текстах Православие.

Это нисколько не мешает глорификации римского императора, из чего можно сделать вывод, что Древний Рим в представлении древнерусского автора и предполагаемых читателей совершенно не воспринимается в соотношении с современной им «римской верой». Это довольно интересный религиозно-культурологический аспект, который отчасти был рассмотрен в упомянутой выше статье Афиногенова, однако исследователь акцентировал преимущественно специфику амбивалентного отношения к языческим правителям [Афиногенов 1991: 107–109], особенно – к Александру Македонскому, но также – к императорам Древнего Рима, который, рассматривался как государство, от которого вела свою историю Византия [Афиногенов 1991: 110].

В частности, весьма важно отмеченное специалистом «соединение священной истории с Kaiseridee» [Афиногенов 1991: 112], что выводило историческую концепцию в христианскую перспективу. Тогда как «соединение священной истории с императорской» в период до Константина в большей степени отмечено указанием на гонения христиан [Афиногенов 1991: 110–111].

Но сам принцип прославления великих мужей, вне всякого сомнения, соседствуя с христианским осуждением языческой веры,

оказывал влияние на смысловые особенности построения художественных текстов, которые должны были воплотиться в определенной форме. И, возвращаясь к характеру рассматриваемого фрагмента жития, мы обязаны учитывать не просто «присутствие» в нем Веспасиана, но стилевые особенности сопоставления князя с императором – содержательную форму прославления.

Отчасти этого вопроса касается В.О. Гусакова в статье «Самсон, Веспасиан и Соломон...»: образ Александра Невского в парадигме традиции духовно-нравственного воспитания». Поясняя данный фрагмент, она справедливо пишет: «понятия «сила Самсона» и «мудрость Соломона» не оспоримы и с течением времени приобрели смысл устойчивых метафор». Однако далее так комментируется окказиональность последующего сравнительного оборота: «“храбрость Веспасиана” требует разъяснения, которое в житии вполне конкретно представлено: «Однажды приготовился тот к осаде города Иоатапаты, и вышли горожане, и разгромили войско его. И остался один Веспасиан, и повернул выступивших против него к городу, к городским воротам, и посмеялся над дружиною своею, и укорил ее, сказав: “Оставили меня одного”» [Гусакова 2020: 258].

Действительно, эпизод об осаде вполне конкретен. Однако более детальное рассмотрение его особенностей очевидно не входило в задачу исследователя, сосредоточенного на воспитательном аспекте.

Здесь же, говоря о контексте литературной традиции, стоит пойти дальше и выявить основной смысл сюжета. Веспасиан предстает не просто храбрецом, но неким «одиноким воином», который преодолевает вражескую силу без подмоги приближенных, позже укоряя их. Был ли тут некий особый замысел автора жития, видел ли он в князе Александре не просто храбреца, но человека, готового идти в бой на основе некоего самоличного решения, вопреки общей расстановке сил, сейчас сказать трудно. Однако дальнейшие сопоставительные исследования

древнерусских памятников, в том числе переводных, включающих отсылки к античной истории, могут способствовать конкретизации проблемы.

В любом случае русский князь, прославленный как защитник веры, уподоблен Титу Флавию Веспасиану вовсе не как разрушителю Второго храма, более того, общий контекст, включающий библейских персонажей – Иосифа, Самсона и Соломона – по сути немало препятствует именно такому истолкованию смысла, несмотря на особенности восприятия иудейской истории христианами. Однако следует уделить существенное внимание именно тому, что автор исследования называет «устойчивыми метафорами». По сути, это можно назвать «панегирической формулой», т.е. именно устойчивым оборотом в целом.

И окказиональность сопоставления с римским императором вписана в эту формульность как в общий выразительно-художественный контекст. Совершенно очевидно, что данный принцип соотносится с жанровой характеристикой светской воинской литературы Древней Руси, преимущественно о формульности принято говорить в аспекте изучения воинских повестей или фольклора (см., например [Лихачев 1961]). Но в случае «Жития Александра Невского» мы отчетливо наблюдаем не фольклорный, а исключительно литературный принцип, сформированный под влиянием авторитетных литературных текстов.

Не исключена возможность некоего предшествующего утраченного или не учтенного литературного памятника византийского происхождения. Однако следует учитывать, прежде всего, саму традицию использования устойчивых формул, о чем справедливо пишет один из современных исследователей поэтики древнерусских текстов: «во многих случаях, когда мы сопоставляем древнерусские оригинальные и переводные тексты и обнаруживаем между их фрагментами определенное сходство, речь должна идти не о заимствовании части переводного текста текстом оригинальным, но об использовании книжниками средств своеобразного

«жанрового фонда», возникающего не в определенный момент – при переводе какого-либо образцового текста, – а в результате постепенного “складывания” в систему элементов, имеющих разные источники происхождения» [Савельев 2015: 102].

Исходя из этой формулировки, следует, прежде всего, воспринимать общий сопоставительный ряд библейских героев и римского императора как сложную панегирическую формулу в большей степени светского характера, тот элемент стилистики воинских повестей, который пребывает в сочетании с иными художественными средствами – житийного характера.

Стоит в этом отношении обратить внимание на миниатюру 900 листа Летописного лицевого свода, где Александр Невский изображен в битве рядом с Веспасианом как с неким «первообразом». Подробно данная миниатюра описана и истолкована Ф.Б. Шенком в одной из глав монографии, где он, в том числе, подчеркивает не житийный, но светский характер подобного сопоставления в контексте «изображения святого князя, а не монаха» [Шенк 2007]. Добавим, что и прочие герои из приведенной формулы, хоть и библейские, но самой сутью своих качеств и деяний представляют светский контекст прославления: красота, физическая мощь, государственная мудрость. Таким образом, автор жития, выстраивая его в структуре житийного канона, стремился опираться на сложное многообразие литературной традиции, прежде всего, текстов византийского происхождения, искусно переплетая элементы различных жанров. В любом случае необходимо констатировать, что автор или редактор жития посчитал вполне возможной глорификацию языческого военачальника в контексте панегирической формулы, прославляющей канонизированного князя.

Данный анализ показывает, насколько важно изучение различных и многообразных трактовок образов античной истории в древнерусской литературной традиции.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. *Афиногенов Д.Е.* Композиции Хроники Георгия Амартола// Византийский временник, т. 52 (77). С. 102–112.
2. *Вилкул Т.Л.* Заимствования из Хроники Иоанна Малалы и Александрии Хронографической в Повести временных лет // Древняя Русь. Вопросы медиевистики. 2008. № 3 (33). 15–16.
3. *Гусакова В.О.* «Самсон, Веспасиан и Соломон...»: образ Александра Невского в парадигме традиции духовно-нравственного воспитания//Палеоросия. Древняя Русь: во времени, в личностях, в идеях. Научный журнал Санкт-Петербургской Духовной Академии № 1 (12), 2020. С. 256–266.
4. *Лихачев Д.С.* Литературный этикет Древней Руси (к проблеме изучения)// ТОДРЛ. М.-Л., 1961. Т.17. С. 5–16.
5. *Пичхадзе А.А., Макеева И.И., Баранкова Г.С., Уткин А.А.* «История Иудейской войны» Иосифа Флавия. Древнерусский перевод. Т. I. М., 2004.
6. *Савельев В.С.* Древнерусские «общие места» (на примере «Повести временных лет» и древнерусского перевода «Истории Иудейской войны» Иосифа Флавия) // Вестник Московского университета. серия 9: филология. 2015, № 4 С. 87–103.
7. *Срезневский И.И.* Русский исторический сборник XV века Московского главного архива министерства иностранных дел // Сборник Отделения русского языка и словесности Императорской Академии наук. 1880. Т. XX.
8. *Шенк Ф.Б.* Александр Невский в русской культурной памяти: святой, правитель, национальный герой (1263-2000) М.: Новое литературное обозрение, 2007. Электронный ресурс [<http://www.a-nevsky.ru/library/aleksandr-nevskiy-v-russkoy-kulturnoy-amuyati16.html#footnote37>]

© Завельская Д.А., 2023

УДК 811.161

СВЕТИ САВА И СВЕТОСАВЉЕ У ДЕЛИМА СВЕТОГ ВЛАДИКЕ НИКОЛАЈА ВЕЛИМИРОВИЋА

Јовановић Владан

*доктор филолошких наука, виши научни сарадник,
Институт за српски језик САНУ,
Београд, Србија*

Сажетак. Чланак је посвећен опису подвижништва Светог Саве, одраженом у опису живота који је саставио Свети епископ Николај Велимировић, као и у другим његовим делима у којима су живот српског свеца и благодат која испуњава душе које му се моле представљени са становишта савременог човека. На основу дела која говоре о Светом Сави и светосављу као о некој животној филозофији, покушали смо да испунимо два циља: један је да истакнемо кључне појмове у развоју идеје Светог Саве и њиховог изражавања, а други на основу списка епископа Николаја Велимировића да истакнемо поглед на подвижништво Светог Саве и његов значај за културу и духовност у савременом друштвеном контексту. У делима владыке Николаја Велимировића светосавље заузима централно место. То се посебно јасно манифестује у међуратном идејном и светоназорском контексту, када се у радовима водећих домаћих богослова свет дефинише као филозофија живота, као средњи и једини прави пут истине између

„левих” и „десних” крајности и идеологија које долазе или са Истока, или са Запада. Средњи пут који предлаже владика Николај јесте истински хришћански, пут Светог Саве, који у немирним временима, када су предвиђена само два (обично коначна) избора, српски народ мора остати сам, на путу Светог Саве, одбацујући и лево и десно.
Кључне речи: Свети Сава, „светосавље”, светост, филозофија живота, еволуционизам

SAINT SAVA AND «SVETOSAVLJE» IN THE WORKS OF SAINT BISHOP NIKOLAJ VELIMIROVIC

Jovanovic Vladan
Doctor of Philology,
Senior research associate,
Institute for Serbian Language of SASA
Belgrade, Serbia

Annotation. The article is devoted to the description of the asceticism of St. Sava, reflected in the biography compiled by St. Bishop Nikolai Velimirovic, as well as in his other works, in which the life of the Serbian saint and the grace that fills the souls praying to him are presented from the point of view of modern man. Based on the works that tell about St. Sava and the “svetosavlje” as a kind of philosophy of life, we tried to fulfill two goals: one is to highlight the key concepts in the development of the idea of St. Sava and their expression, and the second is to highlight the view on the asceticism of St. Sava and its significance for culture and spirituality in the modern social context. In the writings of Bishop Nikolai Velimirovich, "svetosavlje" occupies a central place. This is especially evident in the interwar ideological and worldview context, when in the works of leading theologians the "svetosavlje" is defined as a philosophy of life, as the middle and only true path of truth between the "left" and "right" extremes and ideologies that come either from the East, or from the West. The middle path advocated by Bishop Nicholas is truly Christian, the path of St. Sava, which in troubled times, when only two (usually final) choices are outlined, the Serbian people must remain on their own, on the path of St. Sava, rejecting both left and right.

Key words: Saint Savva, "svetosavlje", holiness, philosophy of life, evolutionism

1. Увод. Подвижништво и светост Светога Саве оставили су дубоке трагове у култури и духовности српског народа – у његовој цркви и држави, уметности, обичајима и свакодневном животу. Трагање за аутентичном српском православном духовношћу и културом није могуће без загледаности у дела овог српског светитеља. О томе говори и чињеница да сваки српски дом слави Светога Саву као своју заједничку славу.

Наш савремени српски златоуст, свети владика Николај Велимировић, писао је, поред осталих, о животу овог светитеља, пре свега у житију у којем је изнео Савин животопис, али и у другим делима, у којима је живот српског светитеља и благодат која испуњава душе које му

се моле приказана из угла савременог човека, дакле човека 20. века, али се у њима говори и о другим темама које су и данас актуелне – држава и однос поданика према њој, савремене друштвене идеологије, држава и нација, просвета, вођење домаћинства итд. На основу дела у којима се говори о Светом Сави и светосављу као својеврсној философији живота, настојали смо да у овом раду испунимо два циља: један је да издвојимо кључне појмове у развоју светосавске идеје и њихове изразе, а други је да на основу прегледаних дела осветлимо поглед владике Николаја Велимировића на подвижништво Светога Саве и његов значај за културу и духовност у актуелном друштвеном контексту.

2. Живот Светог Саве владике Николаја Велимировића. – У књизи Живот Светог Саве владика Николај је упоредио Св. Саву са његовим оцем Немањом, рекавши да је син Немањин био „нежна грана великог храста“ [Велимировић 2003г: 11], који је снагом своје духовности и преданости Богу постао духовни отац своје земаљском родитељу. И не само њему, већ читавом српском народу. Духовни дом који је свети Сава припремио за обојицу – свога оца и себе – припада и свим Србима у прошлости, садашњости и будућности. „Ако је отац обдарио државу телом, син јој је дао душу. И касније, када је тело српске државе било разорено турским освајањем, душа је наставила да живи вековима. Иако изложена тешким страдањима, ова душа (црква) је сачувала живу веру и успомену на слободу“ [Велимировић 2003б: 52].

Сава је своје знање на Светој Гори обогаћивао на грчким изворима. Боравећи у манастиру Ватопеду имао је пред собом богату библиотеку о светим оцима православне цркве. Тамо је могао „као на изложби“ посматрати врхунац префињене византијске цивилизације, њене уметности, архитектуре, сликарства, поезије, музике, „чак и учење о лепом понашању“ [Велимировић 2003г: 24]. Обављајући разне монашке задатке и друге спољашње активности, зидајући цркве по Светој Гори и шире, свети Сава је „истовремено градио невидљиви храм у својој души. Посматрајући

створене ствари, размишљао је о њиховом Творцу. Гледајући своју сабраћу монахе, мислио је о анђелима. Његове су усне биле стално у покрету, обичај код свих правих монаха“ [Велимировић 2003г: 28]. Савин отац Стефан Немања био је први велики владар православне земље који је дошао на подручје Пресвете Богородице као монах међу монахе. Боравећи и молећи се у својој испосници Сава „се трудио да његова кућа тишине буде стална богомоља везана за Хиландар, али ипак независна. Он је написао правила за ту испосницу, односно за Хиландарце који треба ту да живе. Ово правило Сава је писао својом руком на пергаменту и потписао га са: ‘најнедостojнији међу грешницима – Сава’. То је још увек сачувано и зове се Карејски типик [Велимировић 2003г: 44].

Српски народ се столећима, заправо све до Светога Саве колебао између јелинске и римске цркве. Управо је Свети Сава учинио крај том колебању. „Место латинске и грчке цркве он је, са истим правом, створио српску цркву. Но духовно није се оделио од грчке цркве“ [Велимировић 2003а: 126].

3. Светосавље као средњи пут у духовности и култури српског народа. – У писаном стваралаштву владике Николаја светосавље заузима средишње место. Оно нарочито долази до изражаја у међуратном мисаоно-идејном контексту када се у радовима водећих домаћих богослова оно одређује као философија живота, као средњи и једини прави пут истине између „левих“ и „десних“ крајности и лутања. Средњи пут за који се залаже владика Николај јесте истински хришћански, светосавски пут, који у временима смутње, када се наговештавају само два (обично крајња) избора – леви или десни – српски народ мора остати на свом, светосавском путу одбацивши и леви и десни.

Ево, на пример, шта владика Николај мисли о тзв. левом и десном стајалишту, научном позитивизму и атеизму у филозофији: У васионом свету, како га је Дарвин замишљао – и још изразитије дарвинизам – постоје све могуће силе и сви фактори изузев Бога, духа и морала. И баш на овом

измишљеном одсуству Бога, духа и морала у Дарвиновој науци засновао је Ниче своју антиетичку етику а Маркс своју комунистичку социологију. Отуда је полазна тачка и први параграф ничеизма и марксизма – негација бића Божјега [Велимировић 2003в: 8].

На међуратне српске философе који су на различите начине заступали философију живота, интуиционизам и критику духовне кризе западне културе, међу којима су, поред владике Николаја Велимировића, били Димитрије Митриновић, Владимир Вујић, Милош Ђурић, Момчило Селесковић, Првош Сланкаменац, Ксенија Атанасијевић, Филип Медић, Душан Стојановић, Јустин Поповић, Димитрије Најдановић и др., утицали су у мањој или већој мери Хенри Бергсон, Шпенглер, Достојевски и др. [в. Шијаковић 2019: 19]. Српски философи су од њих „преузимали критику рационализма и метафизике, критику технике и политике у анализи духовне кризе времена и уопште критику западне културе. Наспрам рационалности у духу модерне природне науке и сцијентизма они инсистирају на интуицији, осјећању и доживљају живота, на религиозним и митским садржајима, на умјетничкој изражајности умјесто круте и беживотне појмовности [Шијаковић 2019: 19–20]. Верујемо да се у том контексту може посматрати „светосавски покрет“ у заједничкој држави између два светска рата, који је, у начелу, имао два правца развоја односно два угла перцепције светосавске идеје. Један угао тицао се шире наднационалне и натконфесионалне перцепције нове државе и њених народа сматрајући да личност и дело Св. Саве представља њихов духовни интегративни елемент, заснован на богољубљу и човекољубљу као универзалним друштвеним вредностима, док се други угао посматрања, који је нешто касније постао доминантан, инсистирао на очувању српског идентитета унутар југословенске државе, сматрајући да ће инсистирањем на светосављу (именица светосавље настала је „по узору на ‘православље’; 1932. године покренут је часопис „Светосавље“, а твореница светосавље „улази тада у трајну употребу као сублимисана ознака аутентичне српске

православне хришћанске културе“ [Шијаковић 2019: 53]) постићи „приврженост драгоцјеном а угроженом црквено-народном идентитету“ [Шијаковић 2019: 46]. У неку руку то је повратак себи, својој традицији, народној и интелектуалној, чија је еманципација, започета у 19. веку наставила свој развој почетком двадесетог века, а њени одрази могу се видети у књижевности, философији, култури, духовности. Наравно, поменуте светосавске идеје и поруке нашле су свој одраз и у делу св. владике Николаја Велимировића.

Промишљајући о положају и месту српског народа између других народа и култура, владика Николај разликује две димензије тога положаја. Прва је земљописна, тј. географска према којој се Балкан на којем Срби живе налази између Истока и Запада. Друга димензија је идејна сила која „спасава Балкан да не буде и идејно [као што је земљописно] између, него га уздиже изнад Истока и Запада“ [Велимировић 2003д: 7]. Та идејна сила јесте вера православна. Уколико се, не дај Боже, Балкан удаљи од ње, тј. уколико се не буде дигао изнад, Балкану прети пропаст и смрт [в. Велимировић 2003д: 7], о чему говоре и ове речи: Судбодавац Бог одредио је Балкану место изнад Истока и Запада. Да ли ће Балкан разумети и прихватити ту промисаону судбу или ће бити смрскан као орах између чекића и наковња? То питање не треба да да сна ни једном Србину, докле год Србин не даде правилан одговор: Да, Господе, примам оно што ми Ти нудиш, а одбацујем оно што ми Твоји противници са Истока и Запада нуде [Велимировић 2003д: 19].

4. Светосавље као брана идеологији еволуционизма. – Заступајући хришћанску визију живог света и његовог опстанка на земљи, који се одвија по промислу Божјем, владика Николај Велимировић се идејно супротставио Дарвиновој малтузијанској идеји да се популација репродукује брже од залиха хране, што доводи до беспштедне борбе за опстанак. Тема стварања света, па и човека у њему, актуализована је нарочито у 20. веку због ширења теорије еволуционизма. У начелу,

следбеници православног светоотачког учења ову теорију одбацују, објашњавајући постанак света позивањем на откривене истине у Светом писму и светоотачко учење. Владика Николај је оштро говорио о тзв. Дарвиновом принципу природне селекције који одређује „који чланови неке врсте имају боље шансе за опстанак“ [уп. Peri 2000: 339]. У (пост)дарвинистичкој епоси многи су Дарвинове научне теорије пренели на друштвена и економска питања, користећи у свом дискурсу изразе „борба за опстанак“ и „опстанак најспособнијих“ [Peri 2000: 343]. Занимљиво је да су основни постулати ове теорије прихватани у философији позитивистичког усмерења, чије су основне тековине нашле плодно тле у тоталитарним друштвеним уређењима, наизглед различитим и идејно супротстављеним. Успех у животу појединаца дарвинисти између два рата објашњавали су природним законима и, сходно томе, делили људе на оне више и на оне мање корисне по друштво: „они који су изгубили у социоекономској борби показали су своју неспособност“ [Peri 2000: 343]. Насупрот овом схватању, владика Николај Велимировић тежњу сваког народа, а нарочито оних слабијих и бројчано мањих, за физичким и духовним опстанком у светској историји, сматра праведном и по сасвим по вољи Божјој. Вољи и сили моћника који се уздају само у своју силу и снагу, што је у концепту ничеовског нат човека добило и своје филозофско објашњење и афирмацију, владика Николај супротставља свечовека, тј. Сина Божијег, који је одредио наш идеал овим речима: „Јер који се уздигне, понизиће се, а који се понизи уздигнуће се“ [Велимировић 2003б: 21]. Већ пола века пре него што је владика Николај писао о односу нат човека и свечовека, немачки филозофи „су распиривали фанатичну пропаганду једне сулуде идеологије, да мали народи немају права на самостално постојање. [...] То није истина, и ми не желимо да прихватимо ову немачку теорију. Она је лажна и зла у сваком погледу. [...] Када се прихвати мишљење и када се каже да велика и снажна држава има право да господари над малим суседним државама, онда се прећутно каже и

прихвата мишљење да један јачи човек, исто тако поседује право да господари над слабим човеком“ [Велимировић 2003б: 20]. Као што нема малих и мање вредних народа, тако се не сме прихватити такође лажна теза о томе да има малих језика који тобоже треба да устукну пред великим језицима. Бројни су примери из српске прошлости на којима се лепо види шта се све језиком могло постићи и како је језик односно народно уметничко стваралаштво на српском језику сачувало не само народ српски кроз векове ропства већ и сам српски језик на којем је стварао. У вековима ропства и беспомоћности нашег народа угњетавање његовог тела оживљавало је његову душу [Велимировић 2003б: 16]. О томе најбоље говори ова стара српска изрека: „Моје тело припада Турцима и псима, али моја душа је моја“ [Велимировић 2003б: 17].

5. ЗАКЉУЧАК. У чланку невеликог обима изнели смо само најважније погледе светог владике Николаја Велимировића на значај подвижништва Светога Саве и светосавског пута који је у српској култури оставио дубок траг у схватању хришћанске православне духовности, разумевања односа цркве и државе, затим у уметности, обичајима, па чак и свакодневном животу српског народа. Потврда привржености светосавској идеји на путу Христовом имало је посебан значај у делу светог владике Николаја Велимировића, који се афирмацијом светосавске идеје између два светска рата супротставио ригидним политичким идеологијама и позитивизму у науци и философији, обогаћујући и надграђујући смисао појмова светосавље и свечовек.

СПИСАК ЛИТЕРАТУРЕ

1. *Велимировић Н.* Добровољци (у књ. Земља недођија). Ваљево: Глас цркве, 2003а. – С. 105–129.
2. *Велимировић Н.* Душа Србије. Ваљево: Глас цркве, 2003б. – 156 с.
3. *Велимировић Н.* О Европи. Ваљево: Ваљево: Глас Цркве, 2003в. – 160 с.
4. *Велимировић Н.* Живот Светог Саве. Ваљево: Глас Цркве, 2003г. – 150 с.
5. *Велимировић Н.* Изнад Истока и Запада. Средњи систем. Есеји. Ваљево: Глас цркве, 2003д. – 155 с.
6. *Јовановић В.* Народна изрека – и вуци сити и овце на броју – у хришћанској семантичкој интерпретацији. Језик данас 18 (2021) [рад у штампи]

7. *Шијаковић Б.* Светосавље и философија живота. Скица за актуелизацију међуратне расправе о идеји светосавља (Retractatio). Нови Сад: Православна реч, 2019. – 120 с.
8. *Peri М.* Intelktualna istorija Evrope. Ђорђе Krivokapić (prev.). Beograd: Clio, 2000. – 376 с.

© Jovanovic V., 2023

УДК 801.13

ХАЙРЕТИЗМЫ В АКАФИСТАХ АЛЕКСАНДРУ НЕВСКОМУ И САВВЕ СЕРБСКОМУ

Лагутова Анастасия Сергеевна

*аспирант кафедры общей и славянской филологии,
Российский государственный университет им. А.Н. Косыгина
Москва, Россия*

Аннотация. Статья посвящена хайретизмам в акафистах Александру Невскому и Савве Сербскому. Целью исследования является изучение хайретизмов в акафистах святому благоверному князю Александру Невскому, составленному профессором Санкт-Петербургской духовной академии архимандритом Кириллом и утвержденный решением Св. Синода 28 июня 1853 года, и святителю Савве, архиепископу Сербскому, составленному Андреем Федоровичем Ковалевским и одобренный решением Св. Синода 9 октября 1886 года. В работе применяются методы сплошной выборки, таксономического описания, а также лингвокультурологического анализа. В результате исследования выявляется соотношение типа подвига и чина святости, раскрывается семантика маркерных хайретизмов «покровитель» и «хранитель», а также выявляется объединяющая данных святых характерная черта духовного подвижничества.

Ключевые слова: хайретизмы, подвиг, подвижничество, Александр Невский, Савва Сербский, акафист

HAIRETISMS IN AKATHISTS TO ALEXANDER NEVSKY AND SAVA SERBSKY

Lagutova A.S.

*graduate student of the Department of General and Slavic Philology
The Kosygin State University of Russia
Moscow, Russia*

Annotation. The article is devoted to hayretisms in the akathists to Alexander Nevsky and Savva Serbsky. The aim of the study was to study the hayretisms in the akathists to the holy noble prince Alexander Nevsky, compiled by the professor of the St. Petersburg Theological Academy, Archimandrite Kirill and approved by the decision of the Holy Synod on June 28, 1853, and to St. Sava, Archbishop of Serbia, compiled by Andrey Fedorovich Kovalevsky and approved by the decision of the Holy Synod October 9, 1886. The article uses the methods of continuous sampling, taxonomic description, as well as linguoculturological analysis. As a result of the study, the types of feats leading to holiness, the distinctive glorification of "patron" and "guardian" are distinguished, and the characteristic feature of spiritual asceticism that unites these saints is revealed.

Key words: hayretisms, feat, asceticism, Alexander Nevsky, Sava Serbsky, akathist

Акафист (греч. ὕμνος ἀκάθιστος), или несѣдалень (так как исполнять его принято стоя), представляет собой специфический жанр церковных песнопений, восходящих к первому в истории Акафисту Пресвятой Богородице, написанному в V–VII вв. [Аверинцев 2006: 567] и построенных по его подобию. Так, акафисты имеют меньшие и большие строфы – кондаки и икосы соответственно. Икосы структурно состоят из 2 частей: повествовательной и прославительной. Хайретизмы являются обязательной составляющей прославительной части икоса (как пишет в своём труде «Структура и поэтика церковнославянских акафистов» Ф.Б. Людоговский, «акафист без хайретизмов» – это оксюморон» [Людоговский 2015: 141]) и представляют собой воззвания, обращенные к адресату (адресатам) акафиста, формирующие яркую характерную черту данного гимнографического жанра. Чтение акафистов можно назвать одной из значимых регулярных богослужебных, а также духовных практик православного человека. Сакральное наполнение акафиста раскрывает ряд самых разнообразных тем и представляет собой особый интерес для исследования. Цель данной работы – изучить хайретизмы в акафистах святому благоверному князю Александру Невскому и святителю Савве, архиепископу Сербскому. В процессе исследования решается ряд задач, так, необходимо проанализировать соответствующие акафисты, разобрать икосы этих акафистов и выявить, как через хайретизмы раскрываются подвиги данных святых и как эти подвиги соотносятся с чином святости.

Актуальность темы обусловлена недостаточной изученностью акафиста и хайретизмов в целом, так как религиозный стиль, к которому относится жанр акафиста, стал объектом научных изысканий лишь на рубеже XX–XXI вв, что во многом связано с рядом идеологических запретов. Материалом для исследования послужили тексты следующих акафистов: акафист святому благоверному князю Александру Невскому,

составленный профессором Санкт-Петербургской духовной академии архимандритом Кириллом и утвержденный решением Св. Синода 28 июня 1853 года, а также акафист святителю Савве, архиепископу Сербскому, составленный Андреем Федоровичем Ковалевским и одобренный решением Св. Синода 9 октября 1886 года.

Вспомним житие святого благоверного князя Александра Невского, с ранних лет жизни он предопределен Богом как заступник русской земли, ещё на четвертом году жизни получивший благословение на ратное служение. Знаменитая фраза князя «Не в силе Бог, а в правде» демонстрирует нам величие духовной мудрости святого, материализовавшейся в его достижении побед земных для сохранения и развития родной земли. Первостепенность правды духовной в сражениях земных раскрыта в хайретизмах акафиста: «веры Христовы непобедимы исповедниче» (ик.1), «истиннаго трезвения подвижниче» (ик.2), «чрез все житие своё Богу послуживый» (ик.4), «доблестный в защиту веры и Церкви воителю» (ик.5), «до конца в подвизех служения Богу претерпевый» (ик.6), «беспомощных присный защитителю» (ик.9). Таким образом, святой благоверный Александр Невский является не только *героем*, совершающим материальный *героический* поступок (проявляя категорию земную), он является и духовным *подвижником*, совершающим *подвиг* (это уже категория небесная, категория святости). Данное замечание позволяет нам говорить об удивительной диалектичности, проявляющейся в личности святого: он демонстрирует как свершения внешние, осязаемые (победы на поле боя) так и внутренние (проявление жизни благочестивой).

Во втором икосе акафиста блок хайретизмов построен по принципу сравнения духовных подвигов князя с подвигами ветхозаветных подвижников: «Радуйся, подвижниче веры, угождение Богу паче всего предызбранный», «подобне Аврааму во всем житии непорочно пред Богом поживый», «Исааково послушание показавый», «Иосифову чистоту и целомудрие стяжавый», «Моисеову любовь к людям своим в себе явивый»

и так далее. Данное построение ряда хайретизмов очень символично, так как демонстрирует разные глубинные черты святого, раскрывая панораму его добродетелей – это и кротость, и целомудрие, и любовь к своему народу, и пламенная вера. Перед рефреном автор акафиста употребляет хайретизм «многих святых добродетели в себе совокупивый», что подытоживает 10 конкретных сравнений и обращает внимание читателя на широту духовных достижений князя.

Хайретизмы акафиста помимо духовного подвижничества Александра Невского раскрывают также и его земные достижения, ставшие основанием для прославления святого как *покровителя* Российской земли. В двенадцатом икосе святого благоверного князя прославляют как «всех концов земли Российския *покровителю*». Здесь интересна сама семантика слова «покровитель» (лат. «protector») – защитник, тот, кто стоит с мечом и огнём для сохранения земли, народа, государства.

Обратимся к пятому икосе и увидим, что здесь князя прославляют именно за конкретные героические поступки: «воинства свейскаго на берегах Невских славный победителю», «злых козней иноверия, подвигших чуждую рать на землю нашу, разрушителю», «Пскова, отечества святых Ольги, свободителю», «буйства неустроенных в тыя дни Литвы укротителю». Данные конструкции демонстрируют пласт земных ратных достижений князя, которые также являются основанием для его прославления.

Однако в седьмом икосе мы можем наблюдать и раскрытие личности святого, как превосходного дипломата, ведущего переговоры с Ордой: «яко многажды ради блага людей своих путьшествовал еси к безбожным, ни во чтоже вменяя яже от них испытания», «яко не утрашился еси, призвав Бога, прийти к Батыеву, исполняя его веление». Данные хайретизмы также раскрывают глубину земного поступка князя, совершенного, однако, во имя спасения и сохранения духовности своего

народа. Как говорил в своей проповеди 6 декабря 2020 года, в день памяти святого благоверного князя, патриарх Московский и всея Руси Кирилл, «если хану и Орде нужны были наши богатства, сокровища, материальные ценности, то те, кто наступал с Запада, руководствовались иными целями: им нужно было завоевать Русь, обратить народ в свою веру и таким образом подчинить его духовным и политическим центрам в Европе, чужим и по вере, и по культуре»³². Выбор Александра Невского вести активные военные действия на Западе был обусловлен духовной мудростью князя, что также отразилось в прославлениях акафиста: «Радуйся, яко мудре оградил еси в земли своей отеческия доблести и предания» (ик. 7).

Иной вид духовного подвига мы можем наблюдать в акафисте святителю Савве, архиепископу Сербскому. Подвижничество Святого Саввы состояло в аскетическом образе жизни, непрерывной молитве о сербской земле, что отразилось в хайретизмах акафиста: «чистоты душевныя и телесныя добрый рачителю» (ик. 1), «владения земнаго славу презревый» (ик. 7), «немолчный проповедниче Евангелия Христова» (ик. 7). Святого Савву прославляют как сострадательного хранителя Сербской земли, который защищал свою землю с помощью неугасимой молитвенной любви.

Хайретизмы икоса первого в акафисте прославляют весь род Неманичей и родителей святого Саввы, его «отца благочестиваго и матере благонравныя», указывая на избранность самого святителя, которого родители испрашивали в молитвах: «рождением твоим родителя утешивый и неплодие ею разрешивый», «плод благословенный, многими молитвами испрошенный».

Автор акафиста называет первопастыря и учителя Сербского «Сербския земли духовная красото», таким образом, метафорически раскрывая перед читателем глубинный смысл этого хайретизма. Как пишет

³² URL: <http://www.patriarchia.ru/db/text/5730003.html>

А. М. Прилуцкий, «язык религиозного ритуала насыщен метафорами, которые не только выступают в качестве поэтического тропа, украшающего речь, но и являются инструментом, формирующим семиогерменевтическое пространство ритуала, в котором совершается образная интерпретация онтологически значимых феноменов» [Прилуцкий 2013: 21]. Так и в данном хайретизме Савва Сербский становится фигурой, напрямую связанной со своей страной, её «духовной красотой», этот образ-символ разворачивает перед нами лестницу смыслов, ведь «духовная красота» употреблена здесь не в значении отдельной личности – это внутренняя красота всего сербского народа, основой для укрепления которой и послужил святой своим молитвенным трудом. Красота здесь проявляется в виде гармонии, православного стержня, открывающего всю благодать и духовную суть сербской земли.

Отдельно стоит выделить хайретизмы в акафисте святителю Савве Сербскому, которые напрямую указывают на суть его *духовного подвижничества*: оставление страстей земных для достижения славы небесной. Эти хайретизмы раскрывают как аспекты житийно-биографические, так и духовно-нравственные, например: «на святую Афонскую гору работати Господеви пришедый» (ик. 2), «во смирении и терпении зело преуспевый» (ик. 2). Интересно, что автор акафиста прославляет святого словами «равноангельный человеке» (ик. 4) и «избранный сосуде Духа Святаго» (ик. 5), сравнивая тем самым высоту душевного звучания святого и его непорочность с ангелами, и указывая на его избранность.

Интересно, что хайретизм «избранный сосуде Духа Святаго» интертекстуален и отсылает нас к строкам из Деяний святых апостолов, когда Господь говорит о св. апостоле Павле «он есть Мой избранный сосуд, чтобы возвещать имя Мое перед народами и царями и сынами Израилевыми» (Деян. 9:15), а также к строкам из 2-го послания апостола Павла Коринфянам, где святой символически называет тело человека

сосудом, в котором заключено познание «славы Божией в лице Иисуса Христа» (2Кор. 4:6). Так, освящаясь и очищаясь по мере духовного подвига, обусловленного регулярным внутренним трудом святого, его тело становится неким вместилищем – «сосудом Духом Святого», что служит в Православии основой для традиции почитания святых мощей угодников Божиих. Этот интертекстуальный хайретизм и его словесные вариации также можно встретить и в акафистах, посвященным другим святым, например, в акафистах святому преподобному Моисею Угрину и преподобному Лаврентию Черниговскому чудотворцу.

Савва Сербский от рождения был таким «избранным сосудом», который «возрастал и укреплялся духом, исполняясь премудрости, и благодать Божия была на нём» (Лк. 2:40), так что совершал чудеса и по окончании своего земного пути, о чём нам свидетельствуют следующие хайретизмы акафиста: «Христов избранниче, презревший вся блага земная» (ик. 8), «угодниче Христов, и по смерти преславно чудодействуяй» (ик. 10), «столпом сияющим до небес над сожигаемыми мощами твоими, святость их чудесне проявивый» (ик. 12), «и по сожжении мощей твоих чудотворити непреставый» (ик. 12). Хотя мощи святого Саввы Сербского и были варварски сожжены, это событие лишь возростило его славу и исполнило прижизненное желание первопастыря – претерпеть мученичество за Христа.

Если сравнивать духовные подвиги святого благоверного князя Александра Невского и первопастыря и чудотворца Саввы Сербского, мы заметим, что их объединяет служение Богу, духовное подвижничество во имя сохранения своей родной земли, что проявляется в выборе славы небесной вместо славы земной и находит своё отражение в хайретизмах акафистов. Так, в акафисте Александру Невскому присутствуют хайретизмы: «подвижниче веры, угождение Богу паче всего предызбравый» (ик. 2), «всякое пристрастие земное от себе отгнавый» (ик. 4), а в акафисте Савве Сербскому хайретизмы «подвиги твоими

подвиги отчия восполнявый» (ик. 3), «владения земнаго славу презревый» (ик. 2). Анализируя данные воззвания, мы можем увидеть интересную связь общей духовной мудрости этих святых.

Несмотря на ратное служение, заступничество Александра Невского и его воинские подвиги, основой для святого было подвижничество духовное, угождение Богу, оставление выгод личностных и мирских, что давало ему возможность одерживать победы не только земные, но и духовные. Для Саввы Сербского главным подвигом стал подвиг молитвенный, а не ратный или государственный, о чём и говорит нам хайретизм «подвиги твоими подвиги отчия восполнявый», ведь, как мы знаем из жития святого, молодой Растко оставил родной дом, его мирские забавы и славы, отправившись на Афон, где впоследствии и принял постриг. Таким образом, своими духовными подвигами, он восполнял сперва отчие подвиги мирские, а позже и духовные, ведь святой Савва сумел убедить своих державных родителей принять монашество, что также отражено в хайретизмах «спасения душевнаго родителя твоема усердный желателю», «ко оставлению славы земная, има богомудрый советодателю и увещателю» (ик. 3).

Весь третий икос акафиста святому Савве Сербскому посвящен теме воссоединения на Святой Горе царственных иноков – отца и сына, которые отказались от Царства Земного для достижения Царства Небесного. Хайретизмы акафиста прославляют первопастыря Савву, раскрывая ряд его ежедневных иноческих подвигов и теплую заботу о своём престарелом родителе: «спостник и сомолитвенник ему бывый», «подвиги иноческия нести ему помогавый», «немощи его старческия терпеливо носивый», «в недузех ему любвеобильно послуживый».

Четвёртый икос продолжает эту тему, раскрывая в хайретизмах чудеса и труды святого Саввы, явленные им уже после кончины Симеона. Автор акафиста неспроста прибегает к прославлениям, основанным на житийно-биографических особенностях, ведь они дают читателю яркую

картину представлений и прославлений тех чудес, что были сотворены святым. Хайретизмы отсылают нас к фрагментам жития первопастыря, например, к исполнению воли Симеона и перенесении его останков Саввой в Сербию, к чуду источившегося мира от гроба усопшего родителя, к чуду явления его в ночных видениях и не только: «яко по твоему прошению, изсякшее от гроба миро, паки источися», «во славе святых отца твоего таинственно созерцавый», «во светлом видении обетования благия от него услышавый» и так далее.

Рассматривая данные акафисты, мы приходим к следующему выводу: Александра Невского и Савву Сербского хоть и объединяет духовное подвижничество, типы подвигов этих святых всё же разные. Святой благоверный князь Александр Невский прославляется как мужественный защитник своей земли, укрепитель законов правды и «наветов вражиих мудрый разорителю» (ик. 5), его называют «всех концов земли Российския *покровителю*» (ик. 12), о чём мы уже говорили выше. Савва Сербский, в первую очередь, выступает в роли молитвенника о душах православных, который избрал аскетический образ жизни, его прославляют как «неусыпного *хранителя*» Сербской земли. Как замечает И.В. Бугаева, «в церковном представлении слово подвиг имеет еще значение *труд*, и Бог судит людей не *по количеству трудов* (подвигов), а *по количеству усердия* (Мк. 12:43-44)» [Бугаева 2017: 249]. И Савва Сербский хранит свой народ трудом молитвенным, а не оказывает ему покровительство подвигом ратным.

Таким образом, хайретизмы в акафистах Александру Невскому и Савве Сербскому раскрывают сущность подвигов этих святых и указывают нам на единство Царствия Небесного, которое не знает границ пространственных и временных, но которое едино для всех праведников, избравших путь духовного подвига, подвижничества, путь дороги ко Христу.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. *Аверинцев С.С.* София-Логос. Киев: Дух і літера, 2006. – 912 с.
2. *Бугаева И.В.* Подвиг в современном языковом сознании русских / И.В. Бугаева // Жизнь языка в культуре и социуме – 6: Материалы конференции, Москва, 26–27 мая 2017 года. – Москва: Издательство «Канцлер», 2017. – С. 249-250.
3. *Людоговский Ф.Б.* Структура и поэтика церковнославянских акафистов. М.: Институт славяноведения РАН, 2015. – 352 с.
4. Патриаршая проповедь в день памяти благоверного великого князя Александра Невского: Официальный сайт Московского Патриархата [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.patriarchia.ru/db/text/5730003.html> (Дата обращения: 12.01.2022).
5. *Прилуцкий А.М.* Метафорика религиозного ритуального дискурса // Религия. Церковь. Общество: Исследования и публикации по теологии и религии / Под ред. А. Ю. Прилуцкого. СПб., 2013. Вып. 2. С. 21–37.

© Лагутова А.С., 2023

УДК 811.161

НОМИНАЦИЈЕ СВЕТИТЕЉА САВЕ И БЛАГОВЕРНОГ АЛЕКСАНДРА НЕВСКОГ У АКАТИСТИМА ОВИМ СВЕТИМА НА САВРЕМЕНОМ СРПСКОМ ЈЕЗИКУ*

Левушкина Ружица С.

доктор филолошких наука,

виши научни сарадник

Институт за српски језик Српске академије наука и уметности

Београд, Србија

Сажетак. Акатисти на савременом српском језику врло ретко су материјал лингвистичких истраживањ савременог српског језика. Стога је први циљ вог рада илустровање лексичког богатства акатиста двојици светаца, које треба да покаже да овај жанр, данас изузетно продуктиван, заслужује више пажње српских лингвиста. У чланку је су прво прецизиран појам номинације који се користе. Методом ексцерпције из два акатиста добијено је око 100 номинативних јединица, које су анализирани семантички и са становишта творбе речи. Одвојене су четири семантичке групе: у првој од њих су номинације у којима се изражава однос два светитеља према људима, у другој оне у којима се одражава њихова историјска улога и значење, у трећој групи номинације у чијој семантици преовладава побожан и подвижнички живот, а у четвртој њихова служба цркви и држави. Урађе је и упоредна анализа номинацијских јединица, која је показала сличности и разлике између ова два светитеља, а такође нагласила карактеристике по којима су они остали у сећању Цркве, српског и руског народа.

* Овај рад финансирао је Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије према Уговору број 451-03-68/2022-14 који је склопљен са Институтом за српски језик САНУ.

Кључне речи: акатист, Свети Сава, благоверни Александар Невски, номинација, српски језик

NOMINATIONS OF SAINT SAVA AND BLESSED ALEXANDER NEVSKY IN THE AKATHISTS TO THESE SAINTS IN THE CONTEMPORARY SERBIAN

Ljovushkina R.

doctor of philological Sciences,

senior research associate

*Institute for Serbian language of the Serbian Academy of Sciences and arts
Belgrade, Serbia*

Annotation: Akathists in contemporary Serbian are very rarely the material of linguistic research. Therefore, the first aim of this paper is to show the akathists of these Saints in Serbian as rich lexical resource, showing that this hymnography genre, which is very productive nowadays, deserves more attention from Serbian linguists. First, the term nomination used in the paper is precisely explained. About 100 nomination items have been excerpted from akathists. They were analyzed from the word formation point of view and semantically. Four semantic groups are distinguished: in the first of them there are nominations in which the concern to people of two Saints is expressed, in the second – those in which their historical role and significance are reflected. The third group consists of nominations in which semantics prevail pious and ascetic lives of two Saints, and in the fourth one – their Church and Nation services. The nominations were also comparatively analyzed. This analysis pointed out the similarities and differences between the two Saints, as well as emphasized the characteristics by which they are remembered in the church and the people of Russia and Serbia.

Key words: Akathist, Saint Sava, Saint Alexander Nevsky, nomination, Serbian language.

Увод

Истраживања на материјалу акатиста као једне од врста молитвеног обраћања светима, Богу, Богородици, анђелима итд. на савременом српском језику – готово да нису заступљена у српској лингвистичкој и књижевној средини. Као изузетак навели бисмо један прегледни и информативан рад о овој тематици [Јовић 2013], у коме се узимају у обзир и акатисти на савременом српском језику. Постоје, такође, нека фрагментарна истраживања [Байич 2010; Левушкина 2021]. Иако је у питању архаични, средњевековни жанр старе српске књижевности чија текстолошка анализа и даље привлачи пажњу истраживача [в. нпр. Драгин 2013], данас се ова химнографска остварења појављују на савременом српском језику – било као преводна, било као оригинална, те потоња

представљају богат материјал за различите врсте лингвистичких истраживања, у која спада и ово.

С друге стране, номинација као појам у лингвистици, иако наизглед транспарентан, није једнозначан и потребно је да прецизирамо у ком значењу га овде користимо. Ахманова [2010: 270] наводи три значења овог лингвистичког термина: 1. Именујућа функција или страна речи, семантички аспект речи која се употребљава (појављује) у датој говорној ситуацији или контексту [...] 2. (именовање) Називање као процес, конкретна корелација између речи и референта којег она означава и 3. Исто што и номинативна функција. Жанета Александровна Вардзелашвили пише да један исти назив – номинација – означава како процес стварања, утврђивања и расподеле назива за разне фрагменте стварности, тако исто и посебну језичку јединицу образовану у процесу називања [Вардзелашвили 2000: 62]. Нас овде занима последње, оно што се образује у процесу називања, односно, према Ахмановој, семантички аспект речи која се употребљава у одговарајућој говорној ситуацији или контексту.

«Молитва као део религиозног чина није само предмет литургије, већ и комуникологије, као специфична комуникативна манифестација» [Штасни 2013: 316]. Дакле, акатист као врсту молитве посматрамо и као својеврсну говорну ситуацију, комуникацијски чин у коме је пошљалац поруке – индивидуа или колектив, а прималац поруке, у нашем конкретном случају – светитељ Сава с једне и благоверни Александар Невски с друге стране. Порука је сама молитва, конкретно акатист као комплексни текст чија форма је у књижевности добро позната и као готово сасвим непромењена постоји и данас [деталније в. нпр. Людоговский 2015].

Материјал

Материјал за наше истраживање јесу, дакле, директна обраћања овим светима у акатистима написаним њима у част – и то на савременом српском језику. Ексерпирали смо га из:

1. Акатиста на савременом српском језику који је с рускословенскога преведен 1928. године [в. Акатист Светом Сави, првом архиепископу српском]. У оригиналу је овај акатист написао 80-их година 19. столећа митрополит Михаило Јовановић. Постоји и старији акатист, написан још пре спаљивања моштију Св. Саве 1594, дакле, у 16. веку, на српскословенском језику [Јовић 2013: 709], али га нисмо за ову прилику узели у обзир из тог разлога што се први више користи и доступнији је.

2. Преведеног на српски језик Акатиста [в. Акатист Светом благоверном великом кнезу Александру Невском] који је средином 19. века на рускословенском написао архимандрит Кирил Наумов, професор Духовне академије у Санкт Петербургу [подробније в. Попов 1903: 149–152].

У материјалу из ова два акатиста, дакле, пронађено је и ексцерпирано 215 различитих обраћања овој двојници светаца. Преовладавају, наравно, обраћања уз помоћ властите именице – *Александре*, односно *Саво* и она се понављају 19 (*Александре*), и 16 пута (*Саво*). Ако се не узму у обзир понављања како ових, тако и неких других номинацијских јединица (*оче* – 12 пута; *светитељу* – 15 пута; *заштитнице* – 6 пута; *учитељу* и *заступнице* – 5 пута; *подвижнице*, *угоднице* и *чувару* – по 4 пута; *наставнице*, *подражаватељу*, *свече*, *покровитељу*, *првопрестолнице* – по 3 пута и 25 лексема по два пута), онда се добија приближно 100 различитих лексема у материјалу.

Анализа

Према врсти речи и морфолошком облику, у питању су, у већини случајева, именице у вокативу. Поред поменутих властитих именица, постоји и обраћање благоверном Александру Невском са *Јосифе*, где се има у виду личност из Старога завета која се била преселила у Египат [в. 1. Мојсијева, 30–50], па се за Александра Невског каже: *Радуј се, руски Јосифе који си се преселио на ново место мирног почивања*. Што се тиче заједничких именица или апелатива у функцији номинације, оне у нашем

материјалу преовладавају и има их 91. Посебно су издвојени поименичени, односно супстантивизирани придеви *прослављени, блажени, дочекани* и *поштовани*.

С творбеног становишта потоње лексеме називамо супстантиватима, а од степена супстантивизације зависи да ли се ради само о контекстуалној употреби придевске речи у функцији именице или заиста долази до образовања нове речи [детаљније в. Лепојевић 2018]. У нашем случају, само за придев *блажени* можемо рећи да је с високим степеном супстантивизације, али само у следећем примеру: *Тога ради, Блажени, уселио си се сада у вечне обитељи где непрестано појеш Богу: Алилуја!* У друга три случаја ради се о контекстуалној употреби придева у функцији именице. Иначе, у већини случајева (18 од укупно 19) при обраћању благоверном кнезу Александру његовим именом, уз ту властиту именицу управо иде придев *блажени*.

Суфикс *-тељ* има више од четвртине именица као номинацијских јединица из материјала (26). Александар Белић је «у својим делима тврдио да је *-тељ* непродуктиван суфикс, а да се нове речи јављају само под утицајем руског» [Клајн, 2003: 190], па се његово присуство у већем броју лексема може и објаснити преводним карактером текстова, премда је и иначе дати суфикс продуктивнији у химнографским, као и уопште текстовима православне духовности на савременом српском језику, без обзира на жанр [в. нпр. сличан закључак о истом суфиксу у: Марковић 2020: 174]. Све ове именице су из категорије *nomina agentis*, в већина их је образована од глаголске основе на *-и-*: *ширителъ, хранителъ, утемељителъ, утешителъ, учителъ, утврдителъ, устројителъ, умирителъ, укротителъ, тражителъ, руководителъ, светителъ, просветителъ, примирителъ, покровителъ, победителъ, љубителъ, исцелителъ, испунителъ, измирителъ*. Једна од њих (*ослободителъ*) појављује се и са начелно продуктивнијим суфиксом *-лац* (*ослободилац*), а као номинацијска јединица постоји и глаголска именица *утврђење* поред именице *утврдителъ*. Међутим, од

глагола *последовати* изведена је и употребљена номинацијска јединица *последовалац* а не *последоваатељ*, чак иако је потоња, према тренутно најрелевантнијем и најобимнијем завршеном дескриптивном речнику српскога језика [Речник српскохрватскога књижевног језика – РМС] – део лексичког система савременог српског језика, док прва није. Такође, од варијантног пара *поштоватељ* и *поштовалац* у акатисту је за номинацију употребљена не прва, са суфиксом *-тељ*, него друга, а обе су присутне у лексичком систему савременог српскога језика.

Две лексеме употребљене у номинацији из категорије *nomina agentis* настале су префиксалним начином творбе: *сапричасник* (<причасник) и *санаследник* (<наследник) и употребљене у примерима: *Радуј се, сапричасниче Богопросветљеног мноштва Преподобних! Радуј се, верних чеда Цркве и угодника Божијих санаследниче!* Треба рећи да прва лексема није ни забележена у поменутом лексикографском извору, док је друга потврђена само као правни термин [в. РМС].

Семантичка анализа ових именица и именичких речи обухвата, најпре, њихову класификацију према тематским групама или значењским категоријама. Прва група коју издвајамо је она у којој преовладавају семе које означавају однос ових светих према људима, односно, у случају акатиста као молитве и комуникацијског чина – пошиљаоцу поруке: *заступниче, учитељу, заштитниче, помоћниче, пастиру, чувару, васпитачу, даваоче, добротворе, исцелитељу, лекару, ослободиоче/ослободитељу, покровитељу, хранитељу, помоћниче, руководитељу, утешитељу, друже.*

У другој групи номинацијских јединица преовладавају семе у којима се реферише на историјску улогу и значај ових светих: *ослободитељу, вођо, главо, ревнитељу, руководитељу, наследниче, примиритељу, ратниче, предводниче, разоритељу, разрушитељу, сабиратељу, изданче, изабраниче, ширитељу, сине.* За поједине лексеме из ове групе јасно је зашто су у њој само ако се погледа контекст у којима су употребљене.

Свакако да и начелно контекст није занемарен у нашој анализи, али за поједине лексеме потребно је размотрити га додатно, те ће то бити урађено с неким примерима у даљем тексту.

У трећој групи су лексеме чијим значењем се указује на богоугодан и подвижнички живот двојице светаца: *молитвениче, мучениче, чудотворче, подвижнице, подражаватељу, испунитељу, угоднице, борче, путниче-поклониче, трудбениче, тражителеу*, док су у четвртој групи лексеме у којима се истиче њихово служење Цркви и држави (*светитељу, јерарше, архијереју, оче, пророче, анђеле, апостоле, мучениче, свече, првопрестолниче, оснивачу, проповедниче, кнеже*), при чему само последња означава у потпуности државну службу.

Када Светога Саву и благоверног Александра читалац (појац, молилац) акатиста назива *сабеседницима*, поставља се питање чији су они били сабеседници. Одговор налазимо у контексту: *Радуј се, сабеседнице Пресвете Богородице! Радуј се [...] ревнитеља побожности сабеседнице*. На тај начин ова номинацијска јединица спада у трећу групу, пошто је сабеседник Богородице и ревнитеља побожности онај ко угађа Богу.

Познато је да је у језику много мање јединица, и на лексичком и на фразеолошком нивоу, којима се именује човек према позитивним особинама уопште него према негативним [в. нпр. Штасни 2011: 169]. Међутим, у нашем случају, акатист као похвални химнографски текст подразумева присуство управо тих малобројнијих јединица, тј. истицање онога што је позитивно. Такве су готово све номинацијске јединице у нашем материјалу. Донекле су изузетак *разрушитељу* и *разоритељу*, упућене благоверном кнезу Александру Невском, као ратнику и заштитнику вере. За обе ове јединице наводимо шири контекст: *Радуј се, злих лукавстава иноверних ... разрушитељу!* и *Радуј се, насртаја непријатељских мудри разоритељу!* Иако смо ове две лексеме уврстили у другу групу, оне припадају и трећој, јер праведна борба против непријатеља и иноверних спада (и) у богоугодно чињење.

Номинација обојице светих као љубитеља такође захтева да се прецизира шта је то што су они љубили, тј. волели. Овде је глагол љубити употребљен у једном од својих секундарних значења, конкретно, према Речнику српскохрватског књижевног и народног језика САНУ (РСАНУ), четвртом: *веома ценити, волети нешто, осећати посебну наклоност према нечему, уживати у нечему* [в. РСАНУ]. Тако се Светоме Сави у акатисту ускликује: *Радуј се, чистоте душевне и телесне добри љубитељу!* а благоверном кнезу Александру: *Радуј се, љубитељу спасоносног самопознања!* Пошто су они, дакле, љубитељи врлина самопознања и чистоте (душевне и телесне), овом номинацијом се указује на њихов богоугодан и подвижнички живот.

Номинација Светога Саве као *првопрестолника* (првог архиепископа) указује првенствено на његову улогу у служењу Цркви, па је стога убројана у четврту групу, иако несумњиво указује и на његову историјску улогу и значај. Ова лексема такође није забележена у релевантном дескриптивном речнику [в. РМС], а сматрамо да је, као квалификација највећег у српскоме роду – заслужила да буде.

Употребом номинацијских јединица *мачу, украсе, главо, гrome, зраче, звездо, светилнице* и др. пројављује се метафора путем које су истакнуте нарочите особине ове двојице светих. Тако се Светом Сави у акатисту обраћамо: *мачу који сасецаш јереси и расколе; свештена главо; светилнице, који светлиш и просвећујеш срца човечја; гrome који плашиш саблазнитеље; сасуде Духа Светога; зраче Сунца Правде – Христа; звездо, која у лику преподобних светлиш; изданче краљевскога рода Немањиног.* Светом Александару Невском онај који се моли обраћа се на следећи начин: *пречасни изданче корена благочестивог; славо и утврђење обитељи која носи твоје име; северне престонице непроцењиви украсе.* У овим номинацијским јединицама, као што се види, истичу се особине ових светих као бранитеља (*мач, гром*), предводника и заштитника (*главо,*

утврђење), затим као извора и носиоца духовне светлости, врлина (*светилнице, зраче, звездо, сасуде, славо*) и лепоте (*украсе, изданче*).

На крају, оно што нас још занима у овој краткој анализи номинацијских јединица то је њихова компарација у двама акатистима. Пронашли смо 16 таквих јединица које су заједничке за обојицу светих: *заступнице, чувару, хранитељу, заштитнице, изданче, учитељу, украсе, љубитељу, мучениче, угоднице, славо, наставнице, сабеседнице, проповеднице, покровитељу* и *ослободиоче (ослободитељу)*. Светом Сави упућен је већи број номинацијских јединица: поред ових 16, има их још 43, док благоверном Александру Невском свега 29, што би значило да је акатист првоне светоме унеколико лексички разноврснији кад су у питању ове јединице. Више је номинацијских јединица у метафорској употреби у акатисту Светоме Сави, што смо могли да видимо у примерима изнад. Даље, Свети Сава се назива и *оцем* и *сином* и просто *човеком*, док благоверног Александра пошљалац поруке назива *другом*.

Интересантно је да се *подвижником* назива само руски светац (и то четири пута), премда је управо живот Светога Саве био више подвижнички него светог ратника и борца Александра. Потоњи је, наравно, у складу са својим животом и житијем, именован *борцем, ратником, победитељем, разоритељем, разрушитељем, ревнитељем*, док Свети Сава није. Иако су обојица светих доносили мир (Свети Сава је *помиритељ*, Св. Александар *измиритељ* и *умиритељ*), ниједна од датих јединица с кореном *мир* није заједничка у оба акатиста. Затим, иако је Свети Сава руководио Српском Црквом и својим народом, само је благоверни Александар назван *руководитељем, вођом, војводом* и *предводником* док нема номинацијских јединица с кореном *вод* међу онима којима се у акатисту обраћамо Светом Сави. Но, зато је (или може да буде) Свети Сава своме народу и уопште било коме ко му се обраћа: *лекар, исцелитељ, молитвеник, пастир, утешитељ* и *утеха, просветитељ, давалац, добротвор, васпитач, покровитељ* и *узданица*.

Закључак

Кроз ову кратку анализу видели смо да номинацијске јединице у акатистима као посебној врсти химнографског жанра, веома продуктивнога у наше време, па тиме и у српској средини доступнога и коришћенога на савременом српском језику – могу да буду богат материјал за разна лингвистичка истраживања. Наиме, анализа у овом и сличним радовима може бити потенцијално корисна у продубљивању знања како о самом појму номинације у лингвистици, тако и у оквирима лексике, лексикографије, творбе речи, семантике и стилистике савременог српског језика.

Такође, издвајањем номинацијских јединица и њиховом семантичком и компаративном анализом може да се додатно истакне и издвоји оно чиме су ова двојица светих прослављени и запамћени у историји Цркве и српског и руског народа.

СПИСАК ЛИТЕРАТУРЕ

1. *Акатист* Светом благоверном великом кнезу Александру Невском. // Свети благоверни велики кнез Александар Невски. Житије и чуда, службе и акатист. / ур. В. Јовић и Б. Јелић. Београд: Православна мисионарска школа при храму Св. Александра Невског у Београду, 2011. – С. 189–212.
2. *Акатист* Светом Сави, првом архиепископу српском. // Житије и акатист Светом Сави, првом архиепископу српском. Београд: Издавачка фондација Архиепископије београдско-карловачке Српске Православне Цркве, 2018. С. 29–59.
3. *Ахманова О.С.* Словарь лингвистических терминов. Изд. 5-е. – М.: Книжный дом «Либроком», 2010. – 576 с.
4. *Байич Р.* Слова-повторы в богослужебных текстах (на материале Акафиста Св. Иустину Челийскому). // Поэтика и фоностилистика, Бриковски сборник, выпуск 1. / Ред. Г.В. Векшин. – М.: Министерство образования и науки Российской Федерации; Московский гос. Университет печати им. Ивана Федорова, Кафедра русского языка и стилистики; Российская академия наук; Институт русского языка им. В.В. Виноградова, 2010. – С. 98–104.
5. *Вардзелашвили Ж.А.* К вопросу о толковании термина «номинация» в лингвистических исследованиях. Славистика в Грузии. – ТГУ. Выпуск 1. Тбилиси, 2000. – С. 62–68.
6. *Драгин Н.* Акатист Светом апостолу и првомученику Стефану зографа Лонгина (текст и коментари). Зборник Матице српске за књижевност и језик 61/2, 2013. – С. 313–346.
7. *Јовић А.* Акатист као жанр црквене химнографије. Зборник радова Филозофског факултета у Приштини XLIII (2), Косовска Митровица, 2013. – С. 701–722.

8. *Клајн И.* Творба речи у савременом српском језику (други део суфиксација и конверзија). Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, Институт за српски језик САНУ, Нови Сад: Матица српска, 2003. – 514 с.
9. *Левушкина Р.* Структура и лексика Акатиста преподобном оцу нашем Прохору Пчињском, мироточивом // Преподобни Прохор Пчињски – 950 година у српском народу / ур. Д. Марјановић. Врање: Свеправославно друштво «Преподобни Јустин Ћелијски и Врањски», 2021.– С. 316–329.
10. *Лепојевић Ј.* Супстантивизација као начин творбе и њени варијетети: пуна и контекстуална. Српски језик XXIII, Београд, 2018. – С. 601–623.
11. *Людоговский Ф.Б.* Структура и поезика церковнославянских акафистов. – М.: Институт славяноведения РАН, 2015. – 351 с.
12. *Марковић Д.* Именице категорије *nomina agentis* у староруском и српском језику на примјеру *Повести временных лет*. Радови Филозофског факултета, 22, Пале: Филозофски факултет Универзитета у Источном Сарајеву, 2020. – С. 163–177. (Повијести минулих љета).
13. *Попов А.В.* Православные Русские Акаѳисты. Казань: Типо-литография Императорского Университета, 1903. – 652 с.
14. Речник српскохрватскога књижевног језика (РС), I–VI, Нови Сад: Матица српска, 1967–1976.
15. Речник српскохрватског књижевног и народног језика САНУ (РСАНУ), XI. Београд: Српска академија наука и уметности, Институт за српски језик САНУ, 1981. – 800 с.
16. *Штасни Г.* Номинација човека мотивисана позитивним карактерним особинама. Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, 54, 2011. – С. 167–180.
17. *Штасни Г.* Номинације Бога у *Молитвама на језеру Светог Николаја Велимировића*. // Теолингвистичка проучавања словенских језика. / ур. Ј. Грковић Мејџор, К. Кончаревић. Београд: Институт за српски језик САНУ, Српска академија наука и уметности, 2013. – С. 295–320.

© Левушкина Р.С., 2023

УДК 821.16

ПОБЕДА И ПОДВИГ В ЈАЗЫКОВОМ СОЗНАНИИ СЛАВЯН

Маркова Елена Михайловна

доктор филологических наук,

профессор кафедры русского языка как иностранного,

Российский государственный университет им. А.Н. Косыгина,

Москва, Россия

профессор кафедры романских и славянских языков,

Экономический университет в г. Братиславе, Словакия

Анотација. Статја посваћена описанију јазыковой експликацији и семантических трансформациј понятиј *победа* и *подвиг* в славянских јазыках, связанных с концептом *святости*. Целью исследования является сравнение лексем, номинирующих эти понятия, и их семантики в русском, сербском, хорватском, чешском и словацком јазыках. Используя сравнительно-сопоставительный метод, метод этимологического анализа, метод компонентного анализа, метод анализа лексикографических источников и учитывая попарную близость чешского и словацкого, сербского и хорватского

языков, автор делает выводы об особенностях лексической экспликации исследуемых понятий и их семантической дифференциации между тремя группами славянских языков: восточнославянской, южнославянской и западнославянской. Делается вывод, что большую языковую, семантическую и ментальную близость демонстрируют русский и южнославянские языки, что связано с экстралингвистическими причинами: детерминированностью языкового сознания историческими и религиозными факторами.

Ключевые слова: победа, подвиг, языковая экспликация, семантические трансформации, славянские языки

VICTORY AND FEAT IN THE LINGUISTIC CONSCIOUSNESS OF THE SLAVS

Markova Elena Mikhailovna

Doctor of Philology,

Professor of the Department of Russian as a Foreign Language,

The Kosygin State University of Russia,

Moscow, Russia,

Professor of the Department of Romance and Slavic Languages,

University of Economics in Bratislava

Slovakia

Annotation. The article is devoted to the description of the linguistic explication and semantic transformations of the concepts of victory and feat in the Slavic languages associated with the concept of holiness. The aim of the research is to compare the lexemes nominating these concepts and their semantics in Russian, Serbian, Croatian, Czech and Slovak languages. Using the comparative method, the method of etymological analysis, the method of component analysis, the method of analyzing lexicographic sources and taking into account the pairwise proximity of the Czech and Slovak, Serbian and Croatian languages, the author draws conclusions about the features of the lexical explication of the concepts under study and their semantic differentiation between three groups of Slavic languages: East Slavic, South Slavic and West Slavic. It is concluded that the Russian and South Slavic languages demonstrate great linguistic, semantic and mental closeness, which is associated with extralinguistic reasons: the determination of linguistic consciousness by historical and religious factors.

Key words: victory, feat, linguistic explication, semantic transformations, Slavic languages

Концепты *святость, святой* имеют особое значение для русского языкового сознания и связаны с такими смежными концептами, как *духовность, правда, отречение, справедливость, доброта, победа, подвижничество, подвиг*. «Святая Русь – сущностная характеристика русской земли –...характеризуется идеалом святости и героизма, представленным как оценка предков и пример потомкам; слава Святой Руси лежит в основе «русской идеи» [Колесов 2021: 499]. Приводя слова В. Топорова: «В основе германской идеи святости – жертва, балтийской –

сияние, славянской – свет», – В.В. Колесов утверждает, что никакая святость не может быть только личной, она непременно есть любовь к другим [Колесов 2021: 502–503].

Существуют разные понимания святости, и в религиозном смысле святость противостоит суете, геройству, деятельности. Но если рассматривать ее как гражданскую константу, то «это воплощенная совесть в проявлениях милосердия, справедливости, доброты ради высшей цели» [Колесов 2021: 505]. Торжество справедливости невозможно без борьбы со злом, без *победы* над ним, без *подвига*. И Александр Невский, и Савва Сербский проявили себя как непреклонные воины и подвижники Христовы во имя справедливости, свободы своих родных земель. «Отдельные подвиги и добродетели сливаются в одно смутное представление, что у этого человека есть «сила святости», отличающая его от других» [Колесов 2021: 503]. Этой силой обладали оба эти деятеля, прославленные как святые.

«Святой – исполненный святости, высоконравственный в личной жизни, безупречный в поведении, глубоко чтимый как заветный пример нерушимой незыблемости подвижничества и правды» [Колесов 2021: 504]. По мнению лингвиста, этот концепт известен с 1057 г. Этому определению соответствуют и Александр Невский, и Савва Сербский. Их имена связаны с победами над врагами их земель, врагами православия.

Интересно, что слово *победа* в той форме и в том значении, которое оно имеет в русском языке, известно и в южнославянских языках: серб. *победа*, хорв. *robjeda* (РСР, RHR) совпадает семантически с русским вариантом, обозначая разгром, поражение врага. Известны в южнославянских языках и выражения, аналогичные русским с данным компонентом: серб. *однети победу* ‘одержать победу’, *вратити се као победник* ‘вернуться с победой’, *до коначне победе* ‘до полной победы’, позднее появилось и выражение *радна победа* ‘трудовая победа’ (РСР) и т. п. Человек, одержавший победу, в русском языке именуется производным

словом *победитель*. О значимости слова *победитель* в древности свидетельствует наличие нескольких однокоренных синонимов: *победотворец, победник* (СС), позднее утраченных, однако сохранившихся в сербском и хорватском языках: серб. *победник* ‘победитель’ (РСР), хорв. *robjednik, izaћи као победник* ‘выйти победителем’ (RHR). Известен в них и глагол *победити*, хорв. *robijediti* ‘победить’, хорв. *robjednička pjesma* ‘победная песнь’ (RHR).

Однако слово *победа* не всегда имело «положительное», мелиоративное, значение. Первоначально оно было семантически амбивалентно, о чем свидетельствуют и словари древнерусского языка. Возможность развития противоположных значений была заложена в мотиве слова *победа*, являющегося префиксальным дериватом, на что обратил внимание еще Р.А. Будагов [Будагов 1952: 21] и что подтверждается данными других славянских языков. Оно является производным от *беда*, точнее от сочетания *по беде*, т. е. ‘после беды’ (ЭСРЯ). Поскольку ‘после беды’ (после войны, сражения, битвы) могли быть противоположные результаты, то у слова *победа* стало возможным развитие антонимичных значений: 1) ‘боевой успех’ и 2) ‘поражение’.

Второе значение, противоположное современному, отмечается в старинных значениях русского глагола *победить*. «Осколки» этого значения прослеживаются в выражении *победная головушка*, в котором прилагательное *победная* означает ‘несчастливая’ («Молодка, молодка молоденькая, головушка твоя *победенькая*...» - поется в народной песне). Это собственно русский «осколок» значения, не имеющий аналогов в других языках (напр., эквивалентами русского выражения *победная головушка* являются хорватские лексемы *nesretan, jadan, patnički* (RHR).

По мнению некоторых исследователей, утрата словом *победа* значения ‘поражение’ и закрепление за ним современного значения имеет свое объяснение в экстралингвистической сфере: этому способствовали исторические условия 1-ой половины XVIII в., когда молодая Россия

одерживала первые великие победы [Миротворцев 1986]. Однако думается, что сдвиг в референции произошел гораздо раньше. Его можно связать напрямую и с образом Александра Невского, который за свою жизнь не проиграл ни одного сражения, не потерпел ни одного поражения.

В отличие от восточнославянского и южнославянского вариантов слова *победа* западнославянский коррелят развил энантиосемичное, «отрицательное», значение. Ныне малоупотребительное и архаичное чешское *roběda* до сих пор фиксируется некоторыми чешскими толковыми словарями в значении ‘поражение’ (PSJČ). Однако с отрицательной коннотацией, присущей выражению «победная головушка», употребляются в западнославянских языках лексемы с другим словом: чеш. *nešťastný* ‘несчастный’, *ubohý* ‘убогий’ (RČS), словц. *porazený* ‘побежденный’ (SSJ).

В современном чешском языке, так же как и в словацком, состояние победы обозначается словом с другим общеславянским корнем: чеш. *vítězství*, словц. *vít'azstvo*, *výhra* ‘победа’ (во всех значениях). Корень *vítěz* ‘победитель’ и в составе глагола: чеш. *zvítězit*, словц. *zvít'azit* ‘победить’, а также прилагательного чеш. *vítězný*, словц. *vít'azný* ‘победный’, *do úplného vítězství* ‘до победного конца’ (RČS, SSJ). В то время как их русский коррелят *витязь* стал устаревшим, поэтическим словом, обозначающим храброго воина, богатыря, и встречается, в основном, в былинах, сказках (ТСРЯ).

Слово *подвиг* заимствовано в русском из старославянского и является производным того же корня, что *двигать* (ЭСРЯ). *Подвиг* буквально ‘движение’, затем ‘труд’ и ‘героический поступок’. Эти этапы семантического развития лексемы отражены и в сербско-хорватских параллелях: серб. *podvig*, хорв. *pothvat*, *podvig*, *trud* ‘подвиг’ (РСР, RHR).

Подвиг в русском языковом сознании еще с древнеславянского периода (что отражено в старославянском словаре) ассоциировался с двумя понятиями: 1) военный, героический; 2) аскетическая жизнь (СС),

откуда связь, с одной стороны, с лексемой *двигание, движение (в брани)*, с другой – с лексемами *подвизание, подвижничество*. *Подвижник* в старославянском словаре трактуется как ‘борец (за что-л.)’. В русском языке оно получило религиозное значение: ‘аскет, человек, из религиозных побуждений подвергающий себя лишениям’, однако наряду с этим имеет и более обобщенную, переносную семантику ‘лицо, в своих поступках и занятиях проявляющее героизм, самоотверженность’ (ТСРЯ).

В западнославянских языках коррелят рус. *подвиг* известен, но не получил «героического» значения: слвц. *podvih* синонимично *podvihnutie sa* ‘движение, передвижение’ (напр., солнца) и имеет прямую связь с этимологическим *двигать, подвигаться*, однако примечательно, что оно имеет отношение к движению вверх или вниз (SSJ). Не имеет «высокого» значения и словацкий глагол *podvihnúť* (ср. с рус. *подвигнуть* кого-л. на что-л.: (книж., торж., уст.) ‘побудить, склонить к совершению чего-л.’), он имеет значение только пространственное, обозначает повышение или понижение уровня чего-л. (SSJ). То есть мы имеем дело в данном случае с межъязыковыми омонимами: общими словами, получившими разное семантического развитие.

Общеупотребительными для обозначения героического поступка, подвига стали чешские и словацкие слова и словосочетания: *hrdinský čin, hrdinství; skutek* ‘подвиг’ (RČS, SSJ). Эквивалентами рус. *подвижник* являются чеш. *asketa*, слвц. *askéta, pustovník*, серб., хорв. *pustinjak, asket, junak, heroj, mučenik, predvodnik*, которые все соотносятся с рус. *аскет, пустынный, мученик*. Во всех языках отсутствует лексема, родственная рус. *подвижник* и мотивированная признаком «движение», т.е. связанная изначально с движением за справедливость, с борьбой за ее торжество. Эта мотивема заложена только в русском слове *подвижник* и отражает первоначальное представление о таком человеке в русском языковом сознании.

Отражая ментальные представления народа, язык фиксирует и сохраняет факты, важные, значимые для данного этноса. В этом смысле показательны пути смыслового развития слова *победа* в русском, сербском и хорватском, с одной стороны, и чешским языке, с другой. Заложенная в нем амбивалентность первоначального представления привела к «контрарности» значения и развитию противосмыслов, детерминированных разными историческими условиями функционирования языков.

Двойственность исторически свойственна и лексеме *подвиг*, соединяющей в своей семантике военный и сакральный смыслы. Напрямую судьба данных лексем в русском и сербском языках отражает судьбу великих подвижников, святых, борцов за православную веру и справедливость Александра Невского и Саввы Сербского.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Будагов Р.А. Об основном словарном фонде и словарном составе языка. – Л., 1952.
2. Колесов В.В. Концептуальное поле русского сознания. – СПб: Изд-во РГПУ им. А. И. Герцена, 2021. – 612 с.
3. Маркова Е.М. Семантическая эволюция праславянской лексики (на материале имен существительных). Монография. – М.: ИИУ МГОУ, 2014. – 312 с.
4. Миротворцев В.Н. Победная головушка, победа // Русская речь. 1986. № 4. – С. 136–137.

СЛОВАРИ И ИХ СОКРАЩЕНИЯ

5. РСР – Радослав Бошковић. Руско-српски, српско-руски речник. 3-е изд. – Београд: Јасен, 2014. – 1579 с.
6. СС – Старославянский словарь (по рукописям X-XI веков). Под ред. Р.М. Цейтлин, Р. Вечерки и Э. Благовой. – М.: Изд-во «Русский язык», 1999. – 842 с.
7. ТСРЯ – Толковый словарь русского языка. В 4-х т. Под ред. Д. Ушакова. – М.: ТЕРРА-Книжный клуб, 2007.
8. ЭСРЯ – Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. В 4-х т., 4-е изд. – М.: Астрель, АСТ, 2004.
9. PSJČ – Příruční slovník jazyka českého. Т. 1-9. – Praha, 1935-1957.
10. RČS – Rusko-český slovník. – Praha: LEDA, 2002. – 1334 s.
11. RHR – Radoslav F. Poljanec, S.M. Madatova-Poljanec. Rusko-hrvatski rječnik. – Zagreb: Školska knjiga, 2002. – 1043 s.
12. SSJ – Slovník slovenského jazyka. В 4 т. – Bratislava: Vedavateľstvo slovenskej Akadémie Vied, 1963.

СВЯТОЙ КНЯЗЬ АЛЕКСАНДР НЕВСКИЙ В ЖИЗНИ И ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ТЕКСТАХ ПЕРВОЙ ТРЕТИ XIX ВЕКА

Радомская Татьяна Игоревна

доктор филологических наук,

профессор кафедры общей и славянской филологии,

Российский государственный университет им. А. Н. Косыгина

Москва, Россия

Аннотация: Статья посвящена вопросу, как св. блгв. князь Александр спустя столетия формировал не только социально-политическое, дипломатическое пространство жизни, но и ее культуру, в частности, художественные тексты А.С. Пушкина и А.С. Грибоедова. Цель работы – определить влияние образа св. кн. Александра Невского на жизнь и творчество А.С. Пушкина и А.С. Грибоедова. При написании статьи нами были использованы историко-литературный, интертекстуальный и биографический методы. На творческих, биографических материалах двух авторов раскрывается их личная связь со святым князем Александром Невским через родословную (А.С. Пушкин) и имя Небесного покровителя, данное при крещении (А.С. Грибоедов). Также анализируется, как эта причастность к святости сформировала особенности развития художественных текстов двух авторов. Идея служения и антислужения Отечеству и государству становится одной из определяющих для «Капитанской дочки» и «Горя от ума». В статье также анализируются нереализованные творческие замыслы Грибоедова и его реализовавшийся жизненный путь. Они представляют альтернативу неслужащим чацким и воплощают тему служения Отечеству и государству как долга христианина, что аналогично и художественному тексту «Капитанской дочки». Делается вывод о том, что св. блгв. Князь Александр Невский через века – в первой трети XIX века, времени восстания декабристов и соответствующих социальных потрясений, – актуализировал в жизни и творчестве двух умнейших людей эпохи идею служения, наполненную не только социальным, но, в первую очередь, духовно-нравственным смыслом.

Ключевые слова: служение, долг, христианин, Отечество, государство, святой князь Александр Невский.

SAINT PRINCE ALEXANDER NEVSKY IN THE LIFE AND LITERARY TEXTS OF THE FIRST THIRD OF THE 19TH CENTURY

Radomskaia T. I.

Doctor of Philology,

Professor of the Department of General and Slavic Philology,

The Kosygin State University of Russia,

Moscow, Russia

Annotation: The article is devoted to the question of how, over the centuries, the holy right-believing prince Alexander Nevsky influenced the development of not only the socio-political, diplomatic life of Russia, but also culture, some vectors of the development of literary texts of the first third of the 19th century by A.S. Pushkin and A.S. Griboyedov. Purpose of the work: to determine the influence of the image of the holy prince Alexander Nevsky on the life and work of A.S. Pushkin and A.S. Griboyedov. When writing the article,

we used historical-literary, biographical, intertextual methods. The work on the creative, biographical materials of the two authors reveals their personal connection with the holy noble prince Alexander Nevsky through the genealogy (from A.S. Pukin) and the name given at baptism in honor of the holy prince Alexander Nevsky (from A.S. Griboyedov). It also analyzes how such a biographical involvement with holiness formed the characteristics of the development of literary texts among the authors under consideration. The idea of serving and anti-serving the Fatherland becomes one of the defining ones for the texts of "The Captain's Daughter" and "Woe from Wit". The article analyzes the unrealized creative ideas of A.S. Griboyedov and his realized life path. They represent an alternative to non-employees, itinerant chatskys and embody the theme of serving the Fatherland and the state as a Christian duty, which is also shown in the analysis of The Captain's Daughter. The main conclusions of the work: the holy noble prince Alexander Nevsky through the centuries – in the first third of the 19th century – during the uprising of the Decembrists and the corresponding social upheavals, actualized in the smartest people of the era of A.S. Pushkin and A.S. Griboyedov the idea of serving the Fatherland and the state, filled with not only social, but, first of all, spiritual and moral content.

Keywords: service, duty, Christian, Fatherland, state, Holy Prince Alexander Nevsky.

Как св. блгв. князь Александр Невский спустя века в первой трети XIX века не только продолжал формировать историко-политическое, дипломатическое пространство российской жизни, но и пространство культуры, в частности, художественный текст русской литературы? Для попытки ответа на этот вопрос обратимся к двум именам, которые каждый по-своему оказались лично сопричастными к святости князя Александра Невского, и эта личная сопричастность в их жизни сформировала определённый вектор развития их творчества. Речь пойдёт о двух современниках – Александре Сергеевиче Пушкине и Александре Сергеевиче Грибоедове.

Всем известно программное пушкинское стихотворение 1830-го года «Моя родословная». Именно здесь А.С. Пушкин прямо говорит не только о непосредственной причастности своего рода к русской истории, истории Государства Российского, но и конкретно – к жизни Александра Невского:

Мой предок Рача мышцей бранной
Святому Невскому служил...
[Пушкин 1935: 2: 198].

Что стоит за этими двумя строками? Одной из отличительной особенностью пушкинского мировосприятия было то, что он ощущал вековую глубь русской истории глубоко лично. Это, в свою очередь, было

возможным и осуществлялось через связь с предками, чья частная жизнь была неразрывно связана со служением «отеческой державе» и представляла собой не отражение эгоистического сознания человека постпетровской эпохи, которому стал соответствовать жанр «частных анекдотов // от Ромула до наших дней» [Пушкин 1935: 2: 200].

Такое единство личного и общего, которое несла А.С. Пушкину память предков, формировало чувство острой сопричастности поэта к российской истории, включенность его сознания человека первой трети 19-го века в летописное, эпическое постижение включенности действительности. Именно с этим связаны слова одного из героев неоконченного «Романа в письмах»: «Семейные воспоминания дворянства должны быть историческими воспоминаниями народа» [Радомская 2004: 197].

Эти личные «исторические воспоминания» А.С. Пушкина делают факт служения его предков св. князю Александру Невскому фактом его личной биографии.

«Моя родословная», как мы видим, посвящена памяти предков и представляет своего рода их поминание. При этом все они, жившие в разные века, объединены общей идеей служения «отеческой державе», которая и выразилась в строках:

Мой предок Рача мышцей бранной
Святому Невскому служил.

Вышеприведенный фрагмент текста имеет совершенно определенные исторические реалии родословной Пушкиных. Так сам А.С. Пушкин в «Родословной Пушкиных и Каннибалов» пишет: «Мы ведем свой род от прусского выходца Радши или Рачи (мужа честна, говорит летописец, т. е. знатного, благородного), выехавшего в Россию во время княжества св. Александра Ярославича Невского. От него произошли Мусины, Бобрищевы, Мятлевы, Поводовы, Каменские, Бутурлины,

Кологривовы, Шереметевы и Тургеньевы. Имя предков моих встречается поминутно в нашей истории» [Пушкин 1937: 9: 462–463].

Однако здесь есть неточность. Предок Пушкина Радша жил на столетие раньше, чем святой князь Александр Невский, и служил великому князю Всеволоду II Олеговичу, но его потомки, действительно, служили «святому Невскому». Фамильный герб потомков Радши – Якуны, Алексы, Гаврилы Алексича, изученный исследователем русской геральдики В.К. Лукомским подтверждает, что Радшичи служили Александру Невскому [Радомская 2004: 556].

Но этим личные связи А.С. Пушкина со св. блгв. князем Александром Невским не ограничиваются. В 2003 году в Институте русской литературы РАН состоялась выставка, посвященная родословной поэта. В результате было установлено, что в его роду было 12 святых и по женской линии в двадцатом колене это был святой благоверный князь Александр Невский [Радомская 2004: 556-557].

Примечателен и следующий факт, который в свое время был приведен исследовательницей родословной Пушкина Н.И. Грановской. Она обратила внимание на связь двух текстов – слова митрополита киевского Кирилла на смерть св. князя Александра Невского и слова В.Ф. Одоевского на смерть А.С. Пушкина. Достоверно неизвестно, читал ли сам древнерусский текст «Жития Александра Невского» В.Ф. Одоевский, но с уверенностью можно сказать, что «История государства Российского» Н.М. Карамзина ему не могла не быть известной. Поэтому для сравнения двух слов мы приведем фрагмент текста митрополита Кирилла не из «Жития...», а из Н.М. Карамзина: «Митрополит Кирилл воскликнул: "Солнце отечества закатилось!"» [Карамзин 2004: 200].

Князь В.Ф. Одоевский начинает свою речь на кончину А.С. Пушкина словами: «Солнце нашей поэзии закатилось! Пушкин скончался, скончался

во цвете лет, в середине своего великого поприща!..» [Грановская 1999: 10].

Очевидна интертекстуальная связь двух отрывков. В слове В.Ф. Одоевского вольно или невольно путь поэта, его образ, в какой-то мере, уподобляются св. кн. Александру Невскому, и это не только метафора. Связь А.С. Пушкина с его предком князем Александром Невским проявилась и в его творчестве через восприятие святости князя как его служения Отечеству земному и Небесному. Именно об этом написано последнее прозаическое произведение А.С. Пушкина, его своеобразное завещание «Капитанская дочь», заключительные строки которого символичны. Это авторская дата «19 октября 1836 г.», обращенная, как заметил Ю.М. Лотман, и к друзьям по лицу – в частности, и декабристам, т. е. к молодым людям эпохи Александра I, к которым обращается Гринев со своей миротворческой проповедью... Сходный взгляд (как и у Гринева) на исторический процесс был присущ в 30-е годы Пушкину. Это означает, что «Капитанская дочка» отчасти адресуется декабристам, в идеологии которых поэт уже разочаровался, хотя по-прежнему видел в них своих близких друзей.

Итак, «Капитанская дочка» – это произведение не только о бунте Пугачева, но и о последующем восстании декабристов, то есть о череде «русских бунтов, бессмысленных и беспощадных».

В своем романе-завещании Пушкин предупреждает последующие поколения через недавние для первой трети XIX-го века уроки истории о возможном будущем России с его стихией потрясений, переворотов. Символично, что примерно век спустя непосредственные участники «минут роковых» обращаются именно к тексту «Капитанской дочки». Так, М.А. Булгаков и М.И. Цветаева, осмысляя пережитое, находят определённые ответы для настоящего в пушкинском романе. М.А. Булгаков делает эпиграфом к «Белой гвардии» фрагмент 2-й главы «Капитанской дочки», в котором описывается начало метели – символа

стихии пугачевского восстания. М.И. Цветаева в «Моем Пушкине» вглядывается в пушкинские буран, вьюгу для того, чтобы получить ответ на вопрос: «Как любить в землетрясение?». В своем дневнике 1918 года она напишет: «Революция – землетрясение <...> Спасайся, кто может, гибни – кто хочет. Попробуйте любить во время землетрясения» [Радомская 2006: 162].

Оказывается, «Капитанская дочка» дает ответы на эти вопросы, так как в этом романе поднята проблема не только русского бунта, но и вопрос о том, как сохранить себя в русском бунте. Один из таких ответов, конечно, до конца не исчерпывающий проблему, это вопрос служения. «Старинные люди» – так Пушкин называет семью Гриневых в главе «Крепость» – видят долг служения Отечеству как долг христианина, принесшего присягу на Кресте и Евангелии. Эту традицию продолжают и их дети. Описание верности такой присяге вплоть до мученической смерти от рук своих же соотечественников – пронзительные страницы «Капитанской дочки». «Старинные люди» служат так, как «святому Невскому» служили предки автора «Капитанской дочки». «Бунт бессмысленный и беспощадный» Пугачева, выступление декабристов на Сенатской площади, также ставшее мотивом романа через его заключительные строки «19 октября 1836 г.», – все это сопрягается с темой служения как альтернативы разорению, гибели. Служению, наполненного не только социально-политическим, но духовно-нравственным смыслом, определяющим остальные.

Подобная парадигма характерна и для жизненного и творческого пути А.С. Грибоедова, еще одного Александра, также лично связанного со св. блгв. князем Александром Невским через имя, данное ему при крещении. Забегая вперед, заметим, что пословица «по имени и житие» наглядно подтвердила себя в судьбе автора «Горя от ума». О том, что св. Александр Невский был Небесным покровителем А.С. Грибоедова, мы узнаем из его письма к С.Н. Бегичеву из Новгорода 30 августа (ст. ст.)

1818 года: «Нынче мои именины: благоверный князь, по имени которого я назван, здесь прославился; ты помнишь, что он на возвратном пути из Азии скончался; может, и соименного ему секретаря посольства та же участь ожидает, только вряд ли я попаду в святые!» [Пиксанов 2000: 20].

Символично здесь и то, что начало своего служения (Грибоедов отправляется в Персию секретарем посольства) связывается в его сознании с именем его Небесного покровителя. «Горе от ума», этот многослойный текст, загадочный по непосредственному восприятию людей разных эпох (в частности, А. Блока), несет в себе тему «антислужения» и нереализованного служения, кончившаяся «странствием по свету» Чацкого и чацких. Сам Грибоедов говорил о том, что у «незаурядного человека» и предмета его внимания всегда будет присутствовать дистанция [Радомская 2006: 42]. Именно эта дистанция характерна для незаурядного автора «Горя от ума» и созданного им «умного» главного героя, а особенности этой дистанции определяются вектором странствий Александра Сергеевича Грибоедова и Александра Андреевича Чацкого. Действительно, жизнь Грибоедова может быть описана через тему пути, но его путь, в отличие от пути его героя вполне может быть соотнесен со словами о пути св. блгв. кн. Александра Невского: «Странническое житие пришел еси на земле, блаженный Александре!».

«Странническое житие» было и у Александра Грибоедова, о чем свидетельствуют факты его жизненных перемещений. Но это странствие имело совершенно определённый вектор, отличный от странствий Чацкого. Обозначим его исходную и конечную точку. Так, при начале своего служения, при виде на Кавказе возвращающихся из плена русских солдат он записал: «Голову свою положу за несчастных соотечественников» [Радомская 2006: 18]. Через десять лет – в феврале 1829 г. Господь исполнил его желание.

Грибоедов своей личной судьбой создал альтернативу пути Чацкого, молодого человека эпохи Александра I, близкого по происхождению

взглядам декабризму. Такую же альтернативу «Горю от ума» Грибоедов хотел создать и в своем творчестве. Так, в июне 1824 г. Он пишет С.Н. Бегичеву: «...да и я бы гораздо охотнее написал бы собственную трагедию, и лишь бы отсюда вон, напишу непременно» [Радомская 2004: 76]. Обращаясь к дошедшим до нас немногочисленным творческим материалам Грибоедова, хочется отметить одну их особенность. Погруженный в мир русской истории, автор «Горя от ума» ищет в ней образцы служения «любезному Отечеству». Это и набросок трагедии «1812 год», и замысел трагедии о «великом князе Владимире», наконец, планы написания (вернее, вынашивание их) трагедии о Фёдоре Рязанском. Остановимся на последнем. Далеко не случайно то, что Грибоедова так притягивала к себе история его жизни и смерти. Внимание к Рязанским местам, Рязани у него постоянно, о чем свидетельствуют записи в его «Desiderata» [Грибоедов 1917: 3: 95–96].

Рязанские земли – места, где находились имения рода Грибоедовых, а Грибоедову так же, как и Пушкину, через родовую память было дано личное чувство истории, поэтому в его записках «Desiderata» прошлое оживает в Рязанском Кремле, в Сорочинском монастыре, что в 15 верстах от Рязани. Судя по всему, личность князя Федора Рязанского привлекала Грибоедова не только местом, но и характером его подвига. Князь Федор Рязанский был не только воином, но и дипломатом и, исполняя именно дипломатическую миссию, был убит в ставке хана Батыя в 1237 году. Со стены Зарайской башни, чтобы не попасть в плен и не подвергнуться надругательству наступавшего татаро-монгольского войска, кинулась вместе с малолетним сыном Иоанном жена князя Федора Рязанского – княгиня Евпраксия.

Удивительным образом судьба этого древнерусского князя спустя века переплетется с судьбой Грибоедова, также убитого при исполнении дипломатической службы в Тегеране, и также трагично осуществилась

судьба его будущего ребенка, которого юная вдова Грибоедова потеряла при известии о гибели мужа.

Так, нереализованные творческие замыслы Грибоедова и его реализовавшийся жизненный путь представляют определенную альтернативу странствующим чацким и воплощают тему служения Отечеству и государству как долга христианина, что аналогично и художественному тексту «Капитанской дочки».

Так образ св. блгв. кн. Александра Невского через века, в перв. трети XIX-го столетия, времени восстания декабристов и социальных потрясений, востребовал в жизни и творчестве двух умнейших людей эпохи Пушкина и Грибоедова идею служения Отечеству как долга христианина, противостоящего «русскому бунту, бессмысленному и беспощадному».

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. *Грановская Н.С.* Небесный покровитель рода Пушкиных // Духовный труженик. А. С. Пушкин в контексте русской культуры. СПб: Наука, 1999. – С.10–11.
2. *Грибоедов А.С.* Desiderata // Грибоедов А.С. Полн. собр. соч.: В 3т. – Пг.: Изд. разряда изящной словесности Имп. Академии Наук. – Т.3,1917. – С.95–96.
3. *Карамзин Н.М.* История государства Российского. – М.: ЭКСМО, 2004. – 1024 с.
4. *Лотман Ю.М.* Литература в контексте русской культуры 18-го века // Лотман Ю.М. О русской литературе. – СПб.: Искусство-СПб., 2005. – С.118–167.
5. *Пиксанов Н.К.* Летопись жизни и творчества А.С. Грибоедова. 1791–1829. – М.: Наследие, 2000. – 239 с.
6. *Пушкин А.С.* Полн.собр. соч.: В 9 т. – М.–Л.: Academia, 1935. – Т.2. – 563 с.
7. *Пушкин А.С.* Полн. собр.соч.: В 9 т. – М.–Л.: Academia, 1937. – Т.9. – С. 462–463.
8. *Радомская Т.И.* Дом и Отечество в русской классической литературе первой трети 19 века. Опыт духовного, семейного, государственного устройства. – М.: Совпадение, 2006. – 240 с.
9. *Радомская Т.И.* Обретение Отечества: Русская словесность перв. пол.19 века (А.С. Грибоедов, А.С. Пушкин, М.Ю. Лермонтов, Н.В. Гоголь). – М.: Совпадение, 2004. – 655 с.

© Радомская Т.И., 2023

ЛИК СВЕТОГ САВЕ У НАРОДНОЈ КЊИЖЕВНОСТИ

Станковић Шошо Наташа

*доктор филолошких наука,
доцент на Катедри за српску књижевност
са јужнословенским књижевностима,
Универзитет у Београду, Филолошки факултет,
Београд, Република Србија*

Сажетак. У чланку се анализира слика Светог Саве (око 1175-1236) у усменој књижевности (народне песме, легенде и предања). Циљ чланка је да се укаже на важну просветитељску улогу Светог Саве у очувању националног и културног идентитета српског народа. Кроз аналитичко-синтетички приступ тумаче се репрезентативни текстови српске усмене традиције представљени у наставним плановима и уџбеницима за осмогодишњу школу, гимназију и средње стручно образовање у Републици Србији. Потврђује се да је Свети Сава, као најистакнутија личност српске средњовековне прошлости, прослављен у народним епским песмама, легендама и предањима, пре свега као просветитељ, мудрац, народни учитељ који уноси хармонију међу људима, саветује их како да живе и учи их да буду марљиви, поштени, праведни, да поштују породичне вредности.

Кључне речи: Свети Сава, усмена књижевност, народна поезија, легенде и предања, просветитељска мисија, народна традиција.

THE CHARACTER OF SAINT SAVA IN FOLK LITERATURE

Stankovic Soso Natasa

*Doctor of philological sciences,
Assistant professor at the Department of Serbian Literature with South Slavic
Literatures, University of Belgrade, Faculty of Philology
Belgrade, Republic of Serbia*

Annotation: The paper analyzes the character of Saint Sava (around 1175–1236) in oral literature (folk songs, legendary stories and oral traditions). The purpose of the paper is based on pointing out the important enlightening role that Saint Sava has in preserving the national and cultural identity of Serbian people. Representative texts from the Serbian oral tradition that are represented in curricula and textbooks for primary school, gymnasium and secondary vocational schools in the Republic of Serbia are interpreted by an analytical-synthetic approach. It was corroborated that Saint Sava, as the most prominent figure of the Serbian medieval past, in epic folk songs, legendary stories and oral traditions was celebrated primarily as an educator, sage, folk teacher who brought harmony among people, advised them to live and taught them to be hardworking, right-minded, honest and to respect family values.

Keywords: Saint Sava, oral literature, folk poetry, legendary stories and oral traditions, educational mission, folk tradition.

Свети Сава (око 1175–1236) заузима значајно место у историји српског народа и заступљен је у усменој уметности речи у жанровски

разнородним књижевним врстама (у народним епским песма, етиолошким и културно-историјским предањима и легендарним причама). Међу најзначајнијим епским народним песмама о Светом Сави издвајају се песме које је Вук Стефановић Карацић забележио од народних певача следе Степаније (*Свети Саво*) и Филипа Вишњића (*Опет Свети Саво*). У њима Свети Сава указује на исправност владарских поступака свог оца Стефана Немање (1113–1199) и истиче његову ктиторску улогу у утемељењу градитељске традиције у Србији. Допринос Стефана Немање сагледава се на основу задужбина (средњовековних српских цркава и манастира) које је родоначелник лозе Немањића током живота подигао, али и оних које му се у народној традицији приписују. Образлажући очев допринос у неговању српског културног наслеђа, Свети Сава у истоименој песми наводи каталог задужбина које је он подигао:

Једну бабо саградио цркву:
Б'јел Вилиндар насред Горе Свете,
Красну славну себе задужбину,
Вјечну кућу на ономе св'јету,
Да се њему поје летурђија
Оног св'јета, као и овога;
Другу бабо саградио цркву:
Студеницу на Влаху Староме,
Красну славну мајци задужбину,
Својој мајци царици Јелени,
Вјечну кућу на ономе св'јету,
Да с' и њојзи поје летурђија
Оног св'јета, као и овога;
Трећу бабо саградио цркву:
Миљешевку на Херцеговини,
Красну славну Сави задужбину,
Вјечну кућу на ономе св'јету,
Да с' и њему поје летурђија
Оног св'јета, као и овога.

[Станковић Шошо, Сувајцић 2020: 74–75].

У народној песми *Свети Саво* наводе се две могућности остваривања људске среће. Једна је заснована на стицању материјалних богатстава, а друга се састоји у неговању духовних вредности које су

оличене у задужбинама српских средњовековних владара. Свети Сава оправдава поступке Стефана Немање и наводи племенита дела која је он за живота учинио. «Зидање манастира представља једну од омиљених тема српских певача. Аутентичне историјске чињенице поетизују се, подстакнуте смутним временом робовања под Турцима у коме ове величанствене грађевине представљају најизразитији опипљиво-визуелни доказ постојања слободне прошлости, моћне 'сопствене средњовековне државе'» [Милошевић Ђорђевић 1997: 276].

Великом жупану Стефану Немањи приписују се задужбине које је заиста изградио, као што су Хиландар (српски манастир који су подигли Стефан Немања и Свети Сава крајем 12. века на Светој Гори) и Студеница (задужбина Стефана Немање у Рашкој, подигнута у 12. веку), али се наводи и манастир Милешева, која је изграђена три деценије након Немањине смрти. Није случајно Милешева придодата списку Немањиних задужбина. Свети Сава је умро на двору бугарског цара у Трнову (14/27. јануара 1236). Његово тело пренео је краљ Владислав у манастир Милешеву 1237. године и у њој су се од 1237. до 1594. године налазиле мошти Светог Саве. О значају који је манастир Милешева имао у чувању култа Светог Саве сведочи француски путописци Жан Шено у 16. веку: «И прођосмо поред манастира који се зове Свети Сава, где има више монаха који живе на грчки начин и зову се калуђери; они пролазницима показују тело Светог Саве. Турци га поштују и чине му милостињу. Поред манастира налази се и једна мала тврђава коју зову Милешевац» [према Самарцић 1961: 113]. Управо та значајна чињеница може се узети као полазиште у тумачењу анахронизма који се у народној песми *Свети Сава* појављује.

У народној песми *Опет Свети Сава* Стефану Немањи се, уз манастир Хиландар на Светој Гори и Ђурђево Ступове код Новог Пазара (задужбина коју је Стефан Немања подигао око 1168. године), наводе и друге цркве и манастири који су подизани током средњег века у разна

времена, на разним местима и од различитих српских владара, као што су: Високи Дечани (задужбина краља Стефана Дечанског, завршена 1335. године), Довољ (манастир близу Колашина, подигнут у 16. веку), Рача на Дрини (манастир близу Бајине Баште, према неким летописима, задужбина краља Драгутина Немањића), Папрић у Подрињу (манастир који се приписује краљу Драгутину), црква Вазућа близу Тузле, црква код Требиња, Озрен у Босни, Гомеља у близини Бања Луке и Моштаница близу Босанске Дубице. До наведених анахронизама долази из потребе да се бројне задужбине припишу Стефану Немањи као најзначајнијој личности из династије Немањића и њеном родоначелнику. Академик Нада Милошевић Ђорђевић сматра да «у епској поезији, анахронизми потичу из епске слободе владања временом и простором, из перспективе 'свезнајућег' певача, из тешње потребе за обухватањем читавог историјског периода као јединственог славног епског времена и грађења епске атмосфере. Отуда здруживање јунака по важности, не према логици временско-историјске тачности, него по логици епске тачности њиховог поетског значаја» [Милошевић Ђорђевић 1984: 13].

Први српски просветитељ у народним песмама *Свети Саво* и *Опет Свети Саво* указује на то да је Стефан Немања подизањем задужбина учинио нешто за своју душу, али је и ставио духовне вредности изнад стицања материјалног богатства и ратничких похода и тиме омогућио градитељски и културни просперитет српског народа. Указујући на очеве промишљене владарске одлуке, Свети Сава посебно наглашава његове духовне и моралне особине, као што су: мудрост, разборитост, штедљивост, духовност, побожност, поштење, рационалност и саосећајност. У песми *Опет Свети Саво*, уз неимарске задужбине, наводе се и добра дела која је Стефан Немања чинио током своје владавине. Осим манастира и цркава, он је подизао мостове, путеве и помагао је о сиромашном, болесном и немоћном становништву.

Народне песме *Свети Сава* и *Опет Свети Сава* састоје се из три дела: 1. збор «ришћанске господе» + питање; 2. одговор Св. Саве (негативан + позитиван) и 3. благослов упућен Немањићима на крају песме. Настале су поступцима уклапања и надовезивања мотива и имају комбиновану, прстенасту и степенасту композицију. Почетак и крај песме представљени су у форми приповедања народног певача («Збор зборила хришћанска господа / Што гођ рекли, код Бога се стекло»). Унутар тог наративног оквира представљен је дијалог хришћанске господе и Светог Саве, а у склопу којег Свети Сава набраја задужбине које је Стефан Немања подигао и наводи његова богоугодна дела. Навођење Немањиних задужбина дато је поступком градацијског надовезивања мотива којим се радња враћа у прошлост.

Свети Сава у сагледавању историјске улоге Стефана Немања настоји да буде објективан и да изнесе чињенице које се могу доказати. Управо захваљујући начину на који је образложио допринос који је његов отац остварио у историји, заслужено добија благослов хришћанске господе и народних певача:

«Просто да си, Немањићу Саво!
Проста душа твојих родитеља!
Проста душа, а честито т'јело!
Што носили, свијетло вам било!
Што родили, све вам свето било!
И што рече господа ришћанска
На састанку код бијеле цркве,
Што гођ рекли, код Бога се стекло.»
[Станковић Шошо, Сувајцић 2020: 75].

Прозно стваралаштво о Светом Сави заступљено је у поучним народним причама (*Свети Сава и ђаци*, *Ради, па ћеш имати*, *Свети Сава и браћа која се деле*, *Свети Сава и отац и син*, *Свети Сава и сељак без среће*, *Најбоље задужбине*), легендарним причама (*Свети Сава и ђаво*, *Свети Сава и нерадна жена*, *Свети Сава и два супарника*), културно-историјским предањима (*Свети Сава и богати Гаван*, *Савина мала*,

Савина пећина, Вода Светог Саве) и етиолошким предањима (*Зашто је јела зелена, Како је постао вук, Свети Сава греје земљу*).

Поучне народне приче о Светом Сави преовлађују у наставним програмима и читанкама за млађе разреде основне школе (од првог до четвртог разреда). У њима се Свети Сава јавља у улози учитеља и мудраца који саветује своје сународнике да буду честити, радни, умерени, поштени, да воде здрав живот, да буду побожни и поштују родитеље, сроднике и старије. Својим угледом, мудрим ставовима и понашањем Свети Сава постаје узорни јунак чије се мишљење поштује и усваја. Његове истакнуте врлине у народним причама су: искреност, племенитост, добронамерност и истрајност. Он се појављује у важним ситуацијама и увек је спреман да посаветује и пружи помоћ саговорницима.

У народној причи *Свети Сава и отац и мати с малим дјететом* саветује родитеље како да васпитају децу да би била срећна у животу следећим речима: «Ја ћу га благословити, као што је и Исус децу благословио, али му срећу не могу ја дати, него само ви, родитељи његови, ако га зарана научите: да ради, да штеди, да не лаже, да не краде, да слуша, да је побожно, да поштује старије, да је у свему умерено, а нарочито ако га будете упутили да добро чува своје здравље.» [Станковић Шошо, Костић 2021а: 69] У народној причи *Свети Сава и отац и син* даје мудар савет јогунастом сину и саветује га да буде послушан и да поштује родитеље: «Ето тако, оца и мајку треба поштовати, ако хоћете да будете срећни и дуговечни», рече Свети Сава непослушном сину, па оде. [Станковић Шошо, Костић 2021а: 70] У народној причи *Свети Сава и сељак без среће* указује радозналном путнику да може постати срећан онда када разумно поступа и усваја важне животне истине од старијих и искуснијих људи: «'Наћи ћеш је у себи самом', одговори му седи калуђер (Свети Сава). 'Ако си паметан, ти си срећан, а ако си луд, ти си без среће. Ако си паметан, ти ћеш слушати савете, опомене и поруке паметних старих људи, који су много којешта претурили преко главе; а ако си без памети, нећеш никога

слушати и бићеш без среће.» [Станковић Шошо, Костић 2021б: 106] Свети Сава учи трговце у народној причи *Најбоље задужбине* да су добра дела и племенито поступање најтрајније задужбине које у животу чинимо: «Задужбине се могу подизати и новцем и добрим делима. Но задужбине које се подижу новцем мање су од задужбина које се чине добрим делима. Задужбина коју неко чини сам собом, својим личним радом, лишавајући се и сам и мучећи се, више вреди од задужбине која се новцем подиже.» [Станковић Шошо, Чабрић 2014:172]. За Светог Саву се везују и многобројне народне приче о томе како је учио људе да пецају рибу и хране се њом (*Свети Сава благосиља пчелу*). Он подучава друге како да ору, шију и ткају (*Свети Сава, орач и ткаља, Свети Сава и жена ткаља*). Усвојивши његове поучне савете, људи почињу да праве сир (*Свети Сава учио људе да граде сир*), да граде прозоре (*Свети Сава гради прозоре*) и да посте средом и петком (*Свети Сава учи да се посте сриједа и петак*). Речи и поступци узорног лика Светог Саве подједнако су важне за главне јунаке народних прича, као и за младе читаоце. Ученици сазнају драгоцене животне истине и усвајају оне врлине и вредности карактера које су способни да прихвате. Гледишта Светог Саве о животу и људима постају изворишта сазнања о изазовима постојања и моралним вредностима која би требало усвојити и неговати.

У народној причи *Свети Сава и браћа која се деле* потврђује се морално начело којег се Свети Сава доследно придржава: «Идући тако прођу поред два рођена брата, која су баш тада делила имање што им је од оца остало. Свети Сава прође поред њих и не каже им ништа. То паде у очи Светом Симеону, па упита Светог Саву: – Зашто, синко, ништа не каза оној двојници, поред којих мало пре прођосмо, кад ништа рђаво не чињаху?! Свети Сава одговори оцу: – Ти, оче, рече да они ништа рђаво не чињаху, а зар не виде да деле имање које им је од оца остало, а тиме замећу између себе свађу, мржњу, завист, пакост, те ће тако брзо осиромашити и никада више неће живети у братској слози, миру и љубави. Ето зашто их не

поздравих, кад поред њих прођох. Путујући тако прођу поред неколико људи који су седели крај казана и пили ракију. Свети Сава прође и поред њих и ништа не проговори. – А зашто, синко, овима ништа не рече, кад људи мирно сеђаху?, рекне Свети Симеон Светом Сави. – Ти оче, рече, да су то мирни људи, а они су најнемарнији од свих осталих које може земља да роди. Седе, беспосличе и пију отровну ракију, па се по ваздан грде, псују и бију, па после од њих имају муку и Бог и добри људи. Зато их не поздравих, кад поред њих прођох.» [Станковић Шошо, Сувајџић 2020: 93].

Ученици на основу Савиног понашања и разговора са оцем увиђају да је смисао постојања у томе да се живи у складу са врлинама и поступа разумно.

Ученици у старијим разредима основне школе из наставних околности, а посредством корелација књижевних текстова са историјским чињеницама, сазнају које су то врлине и вредности омогућиле најмлађем сину Стефана Немање да постане упамћен у народној традицији као први српски просветитељ. Свети Сава је са петнаест година добио на управу област Хума, али је око 1191 године напустио владарски положај и одбегао у Свету Гору. Постриг је примио у руском манастиру Пантелејмону, а потом се замонашио у грчком манастиру Ватопед. Световно име Растко заменио је монашким Сава. Уредио је световни и црквени живот најнапреднијим законодавством, по угледу на византијско. Подигао је испосницу у Кареји и за њу саставио *Карејски типик* (1199). На темељима опустелог грчког манастира са оцем, монахом Симеоном, подигао је манастир Хиландар за који је написао *Хиландарски типик* (током друге половине 1199). По доласку у Србију (крајем 1205. или почетком 1206. године) постао је игуман манастира Студенице. Саставио је *Студенички типик* са *Житијем Светога Симеона* и написао је *Службу Светом Симеону*. Настојао је да се и у српском монаштву поштује ред какав је важио у православним манастирима на просторима Истока. Године 1219. године отишао је у Никеју, код византијског цара и цариградског

патријарха, где је именован за првог српског архиепископа и оснивача самосталне Српске цркве. При повратку у Србију, извесно време борави у Солуну, где се стара да се преведе *Номоканон*, зборник црквених и грађанских законика. Свети Сава је два пута походио Христов гроб и Свету земљу. Пред полазак на друго ходочашће у Свету земљу (1234) напушта архиепископски положај. Са једног од ходочашћа упутио је *Посланицу студеничком игуману Спиридону* у којој је записао следећу мудрост: «Пази, чедо моје слатко, да не изађеш из мојега неког завета. Јер ако човек и сав свет стече, а душу изгуби, каква је корист?»³³ [Станковић Шошо, Сувајџић 2015: 112].

Народна предања као посебна врста усмене прозе у којима су сачувана различита веровања наших предака о природи, људима и догађајима у прошлости изучавају се у седмом разреду основне школе и у првом разреду средњих стручних школа. Многобројна места и географски појмови у Србији добили су име по Светом Сави: Савинац, Савина вода, Савин лаз, Савина трпеза, Савина глава, Савино камење, Савина стена, Саовци, Савино поље. О Светом Сави је забележено и сачувано мноштво разноврсних културно-историјских предања (*Свети Сава и богати Гаван, Савина мала, Вода Светог Саве, Савина пећина, Савина трпеза, Испосница и извор Светог Саве* и друга). Разноврсност културно-историјских предања о Светом Сави сведочи о томе да је готово целокупна географија наше земље нека врста опредмећене Савине биографије. Локализовањем предела који се везују за Светог Саву и његова путовања, народно предање сведочи о поштовању које је овај мисионар имао у народу. Он је упамћен као заштитник немоћних, гладних и болесних. Локалитет места које се везује за Светог Саву преузима моралне и духовне врлине које су својствене овом светитељу.

³³ Ово нису сасвим Савине речи, већ су цитати из *Јеванђеља по Матеју* (16, 26) и *Јеванђеља по Марку* (8, 36), а Сава их је као поруку пренео студеничком игуману Спиридону.

У предању *Савина пећина* забележен је један такав пример: «Код Милешева, изнад Хисарцика, налази се тешко приступачна Савина пећина. Ту је један извор чудотворне воде, која се пред грешником или свађалицом укрива. Пред пећином је у камену остала Савина столица» [Станковић Шошо, Сувајџић 2020: 108]. Народно предање *Савина мала* чува сведочанство о историјском тренутку када су Турци спалили мошти Светог Саве на Врачару 1594. године: «Свети Сава је спаљен на Врачару, управо на Ташмајдану, па се то место прозвало Савина мала. Осим тога има причање, да је ту била и некаква црква. Кад је спаљиван Свети Саво, његове мошти се нису могле сажећи на дрвима и обичној ватри, него су сечене по виноградима гице, чокоће и на лози су га спржили и његов пепео на све стране развејали» [Станковић Шошо, Сувајџић 2020: 110]. Ученицима ће бити значајно да сазнају да се на том месту данас налази величанствени Храм Светог Саве.

У народном предању *Свети Сава и богати Гаван* Светом Сави се приписују изузетне особине и магијске моћи. Он правично суди шкртом и безосећајном Гавану и његовој жени и кажњава их тако што их претвара у медведа и веверицу. За разлику од њих, награђује вредну, скромну, племениту и убогу слушкињу коју ослобађа беде и патње: «Жена послуша, и чобани узму торбице и изиђу на брдо, а кад тамо, у њиховим торбицама онолико пара, колико су били код Гавана заслужили, ни пара више, ни пара мање. Тада Свети Сава прекрсти штапом, и од Гаванових двора створи се језеро. Жена узјаха коња и крене се с децом одатле и стаде на ономе месту, где јој се зауставио коњ.» [Станковић Шошо, Сувајџић 2020: 107]. Етиолошка предања о Светом Сави објашњавају и тумаче порекло биљака, животиња и природних појава. Свети Сава кажњава прождрљивог пса и претвара га у незаситог вука (*Како је постао вук*), благосиља пчелицу због марљивости (*Свети Сава благосиља пчелу*), омогућава смену годишњих доба на тај начин што греје земљу зажареним ражњем (*Свети*

Сава греје земљу) и благослови јелу да буде зелена и лети и зими (*Зашто је јела зелена*).

Бошко Сувајцић истиче да «у легендарним приповеткама и предањима, та се просветитељска улога схвата пре свега у складу са митским ликом цивилизаторског хероја, путника и учитеља који уноси склад и хармонију међу људе, подучавајући их како им ваља прилично и богоугодно живети» [Станковић Шошо, Сувајцић 2020: 25]. Легендарне приче у којима се описује сусрет Светог Саве са ђаволом, грамзивим сином или сукобљеном браћом имају једноставну форму. У њима се ликови искушавају и у зависности од њиховог понашања награђују или кажњавају. Свети Сава надмудри ђавола (*Свети Саво и ђаво*), казни грамзивог човека (*Свети Сава и два супарника*) и не отпоздрави браћу која се свађају и деле очево имање (*Свети Сава и браћа која се деле*).

За доживљајно и истраживачко читање легендарне приче *Свети Сава и ђаво* ученици се припремају према плану који следи.

Уметнички доживљаји

Пажљиво прочитајте причу *Свети Сава и ђаво*. Шта вам се у њој нарочито допало? До каквих недоумица вас је довела? О чему сте размишљали док сте је читали?

Литерарни проблеми

Шта мислите, зашто се ђаво већ на почетку легендарне приче уплашио Светог Саве, те је хтео да избегне сусрет с њим? Протумачите договор између Светог Саве и ђавола да се као ортаци баве баштованлуком. Објасните ђаволову потребу да се бави неким конкретним послом. Присетите се шта се у народу каже за оног ко прави уговор са ђаволом.

Ликови

Анализирајте ликове Светог Саве и ђавола у истоименој легендарној причи. У чему је ђаво вешт? Откуд то да Свети Сава пристаје да склопи договор са њим? Објасните каква све преимућства има Свети Сава над

ђаволом. Због чега ђаво упорно погрешно процењује која је половина боља од приноса? Објасните које је његово полазиште у тој процени. Чиме ђаво образлаже своје изборе и одлуке? Образложите како то чини. Како ђаво реагује када схвати да је погрешно? Шта мислите, зашто народни приповедач увек даје предност Светом Сави над ђаволом? Вреднујте Савине речи и поступке у завршници приче *Свети Сава и ђаво*. Како тумачите реченицу: *Вала, баш то је старом лијек, а младом бијес!*? Које Савине особине долазе до изражаја? Установите зашто се ракија везује за лик ђавола. Објасните зашто је ђаво на крају приче нестао. Чему Свети Сава жели да поучи људе? Протумачи дубљу симболику његових речи и поступака. Наведите штетне последице које Сава приписује алкохолу.

Томислав Јовановић је истакао да је потврда да је Свети Сава «достигао жељено и испунио богоугодне дане времена датог му на земљи» [Јовановић 1997: 11] то што је «постао свети, слављен у свом роду безмало већ осам векова, проносећи неклонулу мисао о истрајавању, служењу Богу и народу, мудрости, животу у врлинама и загледаности у векове» [Јовановић 1997: 11]. «Савина легенда и Савино дело, остаће највеличанственије и најузвишеније што нам се рађало, кроз таму векова, на горком тлу Балкана, да нас својим зрацима из прошлости увек обасјава.» [Црњански 2011: 155].

СПИСАК ЛИТЕРАТУРЕ

ИЗВОРИ

1. *Станковић Шошо Н., Чабрић С.* Бескрајне речи, читанка за 4. разред основне школе. Београд: Нови Логос, 2014.
2. *Станковић Шошо Н., Сувајцић Б.* Уметност речи, читанка за 7. разред основне школе. Београд: Нови Логос, 2015.
3. *Станковић Шошо Н., Костић М.* Уз речи растемо, читанка за 2. разред основне школе. Београд: Нови Логос, 2021а.
4. *Станковић Шошо Н., Костић М.* У свету речи, читанка за 3. разред основне школе. Београд: Нови Логос, 2021б.
5. *Станковић Шошо Н., Сувајцић Б.* Свети Сава у књижевности. прир. Наташа Станковић Шошо, Бошко Сувајцић, Београд: Клет, Нови Логос, Фреска, 2020.

ЛИТЕРАТУРА

6. *Црњански М.* Свети Сава. Београд: Задужбина Милоша Црњанског, 2011.

7. *Јовановић Т.* Стара српска књижевност. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1997.
8. *Милошевић Ђорђевић Н.* Од како се земља охладилa – прозни облици српске народне књижевности и мале фолклорне форме. приредила Нада Милошевић Ђорђевић, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1997.
9. *Милошевић-Ђорђевић Н.* „Народна предања о Светом Сави и српска средњовековна писана реч”, отисак из зборника радова Милешева у историји српског народа, Научни скупови Српске академије наука и уметности, књ. XXXVIII, Одељење историјских наука, књ. 6, Београд, 1987.
10. *Милошевић Ђорђевић Н.* Од бајке до изреке. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије, 2006.
11. *Пешић Р., Милошевић Ђорђевић Н.* Народна књижевност. Београд: Вук Караџић, 1984.
12. *Самарџић Р.* Београд и Србија у списима француских савременика, XVI–XVII век, Београд: Историјски архив Београд, 1961.
13. *Станковић Шошо Н.* Мали речник књижевних термина за основну школу. Београд: Нови Логос, 2010.

© Станкович Шошо Н., 2023

УДК 821.163.41

ФЛОРАЛНИ ПОРТРЕТ СВЕТОГА САВЕ У СРПСКОЈ СРЕДЊОВЕКОВНОЈ КЊИЖЕВНОСТИ³⁴

Тутуш Николина Петровна

мастер професор српске књижевности,

истраживач сарадник,

Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет,

Нови Сад, Србија

Сажетак. У раду се анализирају флоралн мотиви који директно или индиректно називају Светог Саву у српској средњовековној књижевности и представљају његове активности у области културног, црквеног и политичког живота српског народа. Главни задатак рада је разумевање функције, значења и порекла ових мотива, утврђивање мотивације за њихову употребу и могућности њихове систематизације. Резултати показују да су српски средњовековни писци узимали одређене биљне симболе из старије књижевне традиције, библијске и византијске, и врло успешно их користили за изражавање садржаја својих текстова, често их обликујући у складу са својим потребама, узимајући у обзир њихова семантичка и естетска значења.

Кључне речи: Свети Сава, флоралн мотиви, биљна симболика, култни списи

FLORAL PORTRAIT OF SAINT SAVA IN SERBIAN MEDIEVAL LITERATURE

Tutuš N.P.

³⁴ Рад је настао у оквиру пројекта *Аспекти идентитета и њихово обликовање у српској књижевности* (178005), који се реализује на Филозофском факултету у Новом Саду уз подршку Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије, под руководством проф. др Светлане Гомин.

*Master Professor of Serbian Literature and Language, Research Associate,
University of Novi Sad, Faculty of Philosophy,
Novi Sad, Serbia*

Annotation. The paper analyzes the floral motifs that directly or indirectly name Saint Sava in Serbian medieval literature and represent his activities in the domain of cultural, ecclesiastical and political life of the Serbian people. The main task of the paper is to understand the function, meaning and origin of these motifs, to determine the motivation for their use and the possibility of their systematization. The results show that Serbian medieval writers took certain plant symbols from the older literary tradition, biblical and Byzantine, and used them very successfully to express their content, often shaping them according to their needs, taking into account their semantic and aesthetic values.

Keywords: Serbian Saint Sava, floral motifs, plant symbolism, cultic texts.

Свети Сава је српски светитељ ком се у нашој историји највише појало – култни списи којима се светитељ прославља самостално или са својим оцем, Светим Симеоном, настали су у дугом, тровековном, периоду, од XIII до XVI столећа и укупно их је једанаест. У осам од њих – *Служби преносу моштију Светог Саве Савиног Ученика, Служби уснућу Светога Саве Непознатог Милешевца, Канону Светоме Сави Непознатог Писца, Животу Светога Саве Доментијана, Служби Светом Сави, Заједничком канону Светоме Симеоу и Светоме Сави на осам гласова и Животу Светога Саве Теодосија и Акатисту Светоме Сави Непознатог Писца* приметна је употреба флоралних мотива у именовању Светога Саве и представљању његовог делања на црквеном, културном и државотворно-националном пољу.³⁵ Флорални мотиви којима се у наведеним делима портретише Свети Сава бројни су и разноврсни – од појмова којима се означавају вегетативни делови биљке, попут *корена, изданка, гране, цвета, плода, семена, листа, младице, трња, класја, грозда*, или биљка у целини, попут *дрвета и грма*, до појмова којима се шире или уже дефинишу биљне врсте, попут *кедра, кипариса, финика, маслине, винограда, лозе, крина, тамњана, пшенице, кукоља*. Основна питања која се поводом наведене

³⁵ Савине заслуге за политичку, културну и црквену оријентацију и развој српске средњовековне државе у науци су веома добро осветљене. Врло сложене по својој природи, оне се могу представити неколиким најрепрезентативнијим, а то су, свакако, добијање аутокефалности за српску православну цркву и Савино посвећење за првог српског архиепископа. Иако у основи везане за домен црквене делатности, Савине радње предузете поводом ових питања носиоци су и његовог политичко-националног деловања, те се стога његова целокупна делатност карактерише као национална, а сам Сава као врсни дипломата и духовни вођа свог народа – *вожд отачаства* [в. Слијепчевић 2018: 52–125].

групе мотива постављају јесу њихова функција, значење, порекло и законитости јављања.

Пратећи хронолошку нит Савиног живота први догађај представљен флоралним мотивима јесте рођење светитеља описано у делима оба Савина хагиографа. Реч је о општем месту хагиографске књижевности, о епизоди чудесног рођења светитеља [Трифуновић 1990: 68], у којој се управо флоралним мотивима преносе основне и најважније идеје – идеја о племенитом пореклу светитеља, као сигурном залогу његовог плодотворног и праведног животног делања, и идеја о његовој предодређености за чињење великих подухвата у славу Бога и свог народа. Свети Сава је тако *добро изникли изданак од доброга корена* [Доментијан 1988: 56], *изданак од Бога изникли од [Немањиних] светих бедара* [Доментијан 1988: 72], *семе Божје Богом засејано од светих родитеља својих* [Доментијан 1988: 67], *изданак од корена, грозд, не са трња, него са лозе* [Теодосије 1988: 102] и *плод молитве* од Бога добијен и Богу намењен [Теодосије 1988: 103].

Слично је и у делима црквене поезије – мотиви корена и изданка у значењу телесног претка и потомка присутни су у Теодосијевој *Служби Светоме Сави* у којој се за Саву каже да је *још бољи изданак никао из корена доброг* [Теодосије 1970б: 265], *оца благочастивог изданак и мајке побожне мезимац* [Теодосије 1970б: 257], *грозд чистоте израстао од лозе благочашћа* [Теодосије 1970б: 239]. Овај скуп Теодосије проширује у *Заједничком канону Светом Симеону и Светом Сави на осам гласова* увођењем мотива *доброцветне гране* [Теодосије 1970а: 337] и *слаткоплодне гранчице* [Теодосије 1970а: 393], по свему истоветних са мотивом изданка, са којим се и заједно јављају [Теодосије 1970а: 393]. То се потврђује и у *Акатисту Светоме Сави* непознатог аутора у којем се Сава назива *красним изданком благочастивих родитеља, младицом што ниче из доброг дрвета, светом граном дома Немањина процветалом духовно* [Непознати Писац 1970а: 215].

Сви наведени примери истовремено се, у већој или мањој мери, могу сматрати и симболичком представом генезе Савине светости, која са оца прелази на сина, при чему се он карактерише као достојан потомак светог претка.³⁶ То је нарочито видљиво у оним стиховима у којима се корен атрибуира као *благочастив* [Теодосије 1970б: 257; Теодосије 1970а: 337, 393], *православан* [Теодосије 1970а: 393, 397] и *праведан* [Теодосије 1970а: 423], изданак као *изданак благочашћем процвали* и *изданак чистоте* [Теодосије 1970а: 393, 397, 423], лоза као *лоза благочашћа*, грозд као *грозд чистоте* [Теодосије 1970б: 239], грана као *света грана процветала духовно* [Непознати Писац 1970а: 215].³⁷

Такође, симбол изданка у значењу порекла српски писци користе и за истицање Савиног припадништва, у хришћанском свету изузетно цењеној, светогорској монашкој заједници и његовог пустиножитељског идентитета.³⁸ Реч је о значајним биографским подацима – Савино образовање и одуховљење, категорије на којима се идеолошки темељи његова свеколика национална делатност, везују се управо за Свету Гору, спознавање православног света и стицање монашког угледа, у којем велики удео има искуство пустињског живота – «појединци који су прешли тај пут сматрани су изузетним личностима, блиским Богу и предодређеним за духовно вођство» [Поповић 2002: 64].³⁹ Доментијан Светога Саву,

³⁶ Идеја о светородности основа је владарске идеологије Немањића, а њено изражавање у владарским биографијама, богослужбеним текстовима, записима и повељама остварује се управо «метафоричним изједначавањем Немањине династије са виновом лозом и другим племенитим врстама биљног света (маслином, кедром)» [Марјановић-Душанић 1997: 111].

³⁷ Посебно битан у овим формулацијама јесте придев *благ*, чије значење – «онакав какав треба да буде у духовном погледу» [Грковић-Мејдор 2008: 55], Светог Симеона и Светог Саву одређује као праведнике, хришћане који су достигли пуноћу свог духовног раста.

³⁸ О пустиножитељском идентитету Светога Саве врло исцрпно је писала Даница Поповић, која у својој студији његова ходочашћа у најсветије хришћанске пустиње сагледава у широком контексту средњовековне побожности, традиције и културе, закључујући да је реч «о једној врсти аристократског еремитизма, који је цвetaо на Атосу у средњем, а нарочито позном византијском раздобљу» [Поповић 2002: 75].

³⁹ «На виши, државотворни смисао овог Савиног чина, као и његов библијски пустињачки узор, указује Доментијан: Јер од младости заволи пустињски живот, подобећи се Јовану Крститељу, Христову Претечи. Јер он, по речи јеванђелисте Луке, оде у пустињу, и ту би до дана јављања свога Израилу. А овога сам... Христос изабра... и уведе га у своју Свету Гору, и њој би докле га уздиже на просвећење отачаства свога» [Поповић 2002: 65].

алудирајући на његово пустиножителство на Светој Гори,⁴⁰ као и на ходочашћа по пустињама источног света предузетим 1229. и 1234. године,⁴¹ назива *пустињским израштењем* [Доментијан 1988: 121], док се *изданком Свете Горе* [Доментијан 1988: 138; Теодосије 1988: 228] и *Богом израслим изданком од Свете Горе* [Доментијан 1988: 210] указује на Саву као члана светогорског клира.

Подстицај и узор за представљање телесног и духовног порекла Светога Саве мотивима корена, изданка, гране, гранчице, младице, плода, лозе и грозда српски средњовековни писци имали су, пре свега, у *Светом писму*. Христово рођење и оваплоћење пророк Исаија најављује речима: «Али ће изаћи шибљика из стабла Јесејева, и изданак из корена његова изникнуће. И на њему ће почивати дух Господњи, дух мудрости и разума, дух савета и силе, дух знања и страха Господњег» [Ис 11: 1–2],⁴² док се у *Јеванђељу по Јовану* припадност хришћанској породици изражава богато развијеном метафоричком сликом чокота, винове лозе и њеног плода у значењу Христа, његових следбеника и праведних дела – «Ја сам истински чокот и Отац мој је виноградар. Сваку лозу на мени која не рађа рода одсијеца је; а сваку која род рађа чисти је да више рода роди» [Јн 15: 1–2].⁴³ Посебно је Теодосијево истицање Саве као праведног и доброг потомка праведног и доброг претка које се постиже изразом *изданак од корена, грозд, не са трња, него са лозе* [Теодосије 1988: 102], који је заправо парафраза стихова о праведницима и пророцима *Светог јеванђеља по Матеју*: «По плодовима њиховим познаћете их. Еда ли се бере са трња грожђе или са чичка смокве? Тако, свако дрво добро плодове добре рађа, а

⁴⁰ Савин први додир са пустиножителјима на Светој Гори оличен је у послушању да им током Четрдесетнице разноси топле хлебове, о чему сведоче и Доментијан и Теодосије [Доментијан 1988: 67–68; Теодосије 1988: 121]. Упознавши се са њиховим животом и још више га заволевши, «подстакнут искуством пустиње и дубоко поимајући сврху пустиножителства, Сава је при Хиландару засновао Карејску испосницу. Црквицу у њој посветио је оснивачу палестинског монаштва, св. Сави Јерусалимском, свом имењаку и великом узору» [Поповић 2002: 70]. Карејска испосница често ће током Савиног живота бити место у које ће се склањати и духовно крепити [Слијепчевић 2018: 121].

⁴¹ Итинерер Савиних ходочашћа обухватао је Свету Земљу, Јерусалим, Александрију и Синај [Слијепчевић 2018: 98; Поповић 2002: 72].

⁴² Ис – *Књига пророка Исаије*.

⁴³ Јн – *Свето јеванђеље по Јовану*.

зло дрво плодове зле рађа. Не може дрво добро плодове зле рађати, ни дрво зло плодове добре рађати» [Мт 7: 16–18].⁴⁴

Основна симболичка представа Светог Саве као праведника такође почива на библијском, старозаветном, учењу о добром и злом дрвету, о праведнику и безбожнику [Мт 7: 15–20]. Његово духовно узрастање започиње примањем монашког пострига⁴⁵ којем претходи чврста воља и спремност да се пође путем подвига и коју Теодосије у *Животу Светог Саве* изражава флоралним мотивима. Призивајући јеванђеоске стихове о добром и злом сејачу, пшеници и кукољу [Мт 13: 24–30, 36–43] Теодосије Расткове добре мисли, мисли о замонашењу, представља *пшеницом*, а зле мисли које се могу јавити и одвратити га од те добре намере *кукољем*, његово срце је *доброплодна земља*, предодређена за рађање плодова, а речи светогорског монаха о служењу Богу *семе* које на ту земљу пада [Теодосије 1988: 106]. У хришћанској мисли срце се високо вреднује – њему се додељује главна улога у чулној спознаји божанског [в. Марјановић-Душанић 2017: 147–163], оно је боравиште духа и љубави [Магловски 1998: 379–380]. Према светом тексту, срцем се разуме [Мт 13: 15], они чистог срца ће видети Бога [Мт 5: 8] и срце је оно што Господ у човеку гледа [1 Сам 16: 7].⁴⁶ У складу са тим, «гледањем у срца људи Бог ће видети да ли је то запарложена пустара, опустела њива или је човеково срце брижно неговани виноград» [Магловски 1998: 376].

Донекле измењена симболичка слика јавља се и у другим списима у којима се Савино срце или он сам поистовећују са *земљом* у коју се засађује *дрво живота*, вера у Христа и благодат Светога Духа [Теодосије 1970а: 435]. На њено обликовање утицала је новозаветна парабола о сејачу и семену, према којој семе, реч Божија, успева и вишеструко рађа на доброј земљи, праведнику који ту реч чује и разуме [Мт 13: 3–9; Мк 4: 3–9;

⁴⁴ Мт – *Свето јеванђеље по Матеју*.

⁴⁵ Према Јовану Лествичнику, «први корак на путу ка божанском идеалу живота јавља се одрицање од света», а његов потпун израз представља монаштво [Богдановић 2008: 82–83].

⁴⁶ 1 Сам – *Прва књига Самуилова*.

Лк 8: 5–8).⁴⁷ То је посебно видљиво у Доментијановом *Животу Светога Саве* где се за Светог Симеона и Светог Саву каже да су «обојица земље доброплодне, које су са вером примиле семе небесно, и уместиле у себе божаственим умиљењем, и напојивши га рошењем суза, хтели су да расплоде своје отачаство у сто трудова» [Доментијан 1988: 115]. На основу изнетог може се рећи да се рађање једног праведника представља као рађање једне племените, плодноне, биљке – њен зачетак јесте у срцу које у себе прима Божију реч и из ње израстајући човек сам постаје племенита биљка, праведник и будући житељ Царства небеског.

Свети Сава је тако *добро дрво*, праведник, а у складу са обележавањем порекла симболима корена и изданка, појмовима којима се означава биљка у почетку свог вегетативног развоја, млади служителъ Божији и подвижник се представља као *младосно процветање, девствени плод* [Непознати Писац 1970б: 135], *пошћења светли цвет* [Теодосије 1970б: 257], онај који *младосни изнураваше цвет* [Теодосије 1988: 119], односно *младости цвет глађу осуши* [Теодосије 1970б: 269] и *Богу га посвети* [Теодосије 1970а: 345]. Мотиви цвета и процветања, кључних фаза биљног циклуса у настанку плода, тако бивају искоришћени за симболичко обележавање и телесног и духовног бића Савиног, с јасном разликом успостављеном како појмовима који се уз цвет јављају, тако и израженом условношћу развоја једног на штету другог – пост се истиче као средство помоћу којег млади Сава достиже духовну зрелост стичући и негујући хришћанске врлине, а слаби своје тело не штедећи га у подвизавању.

Духовно сазрели праведник сигнира се мотивом *дрвета*, формиране биљке способне за рађање плода, при чему се истиче значај православног учења као основног фактора његовог успешног развоја – оно је извор воде којом се дрво напаја и захваљујући којој доноси свој плод. У основи такве представе налази се псаламска слика праведника, човека посвећеног Богу и

⁴⁷ Мк – *Свето јеванђеље по Марку*, Лк – *Свето јеванђеље по Луки*.

испуњавању Божијег закона, за ког се каже да је «дрво усађено крај потока, које род свој доноси у своје вријеме, и којему лист не вене: што год ради, у свему напредује» [Пс 1: 3],⁴⁸ како Сава и бива називан [Непознати Писац 1970а: 215]. Попут псалмопојца, Доментијан Светог Саву поистовећује са *плодовитим дрветом засађеним при изворима вода које нађе плод свој* [Доментијан 1988: 96], а његову формулацију преузима Теодосије – *дрво засађено крај извора вода духовних* [Теодосије 1970б: 247], додатно је обogaћујући – код њега читамо да је Свети Сава *процветало дрво крај извора вода духовних које на време доноси плод* [Теодосије 1970а: 329] и *дрво благочашћем засађено, трудом окопавано и уздржањем напajано* [Теодосије 1970а: 389]. Јединствен је пример у којем се за Саву каже да је *огромни грм земље отачаствене* [Непознати Писац 1970а: 215].

Поменуте библијске метафоре добре земље и семена посебно се развијају у описивању Савиног *учитељства*, тј. Савиних апостолских подвига.⁴⁹ Реч је о, са хришћанског аспекта, најзначајнијој категорији Савиног делања коју писци врло радо истичу, а у складу са вредновањем апостолства у хришћанском свету – ширење речи Божије велик је и захтеван подвиг који подразумева посебну одговорност у служби спасења.⁵⁰ Већ у *Служби преносу моштију Светога Саве* Савиног Ученика светитељу се одају заслуге за ширење и утврђивање православне вере међу српским народом, а ту традицију одржавају и потоњи писци – Сава је *засадитељ богосазнања* [Савин Ученик 1970: 59] и *дрвета живота* [Теодосије 1970а: 399], *создатељ божаствених вртова у којима је засадио богољубне људе* [Савин Ученик 1970: 71], *сејач семена благочашћа* [Теодосије 1970б: 233] и *речи животнога семена* [Доментијан 1988: 137]. Од доброплодне земље која прима семе Божије, Свети Сава сам постаје *њен сејач и жетелац* – Непознати Милешевац у својој *Служби уснућу*

⁴⁸ Пс – Псалми Давидови.

⁴⁹ О Савиној мисионарској делатности и околностима под којима се она вршила в. Слијепчевић 2018: 62–70.

⁵⁰ Више о апостолству према православном учењу в. Калезић 2002: 82–83.

Светога Саве врло сликовито Савино проповедање хришћанске вере представља употребом земљорадничке терминологије, тј. *земљеделске симболике* [Магловски 1998: 369], захваљујући којој ефектно истиче тежину и захтевност Савиног апостолског подвига и духовну запустелост српског народа:⁵¹

«Обновивши неплодну њиву,
посејао јеси семе речи Божје
и стоструко пожњео јеси словесно класје,
богоплода делатељу,
данас обилно родило – оне што поју:
Благословите»
[Непознати Милешевац 1970: 111].

У оквиру представе овог типа, српски народ, његово срце и душа, поистовећују се са *неплодном* [Непознати Милешевац 1970: 111] или *уледињеном земљом* [Теодосије 1970б: 223] која трудољубивим радом светитеља, проповедањем, молитвом и сузама, чије се речи вреднују као *источници* [Теодосије 1970а: 435], *јеванђеоски источници* [Теодосије 1970б: 233] и *потоци словесног духовног раја* [Теодосије 1970б: 291], а језик као *река раја духовног* [Теодосије 1970а: 405] постаје спремна за сетву. Како срце одговара земљи, а семе речи Божијој, тако јеванђељска проповед, усрдна молитва и сузе, благодат очишћења од грешних помисли [Магловски 1998: 380] одговарају води која омогућава да се семе прими у земљу и да напредује, што за крајњи резултат има плодносну жетву – обиље *плодова богосазнања/благочаића* [Савин Ученик 1970: 59; Теодосије 1970б: 223, 233; Теодосије 1970а: 405] и *словесног класја/класја благочаића* [Непознати Милешевац 1970: 111; Теодосије 1970а: 411], тј. мноштво хришћана који прослављају свога Творца, усавршавају се у врлинама и настањају се у Царству небеском. То је сврха Савиног труда и «његов принос у небеске житнице Христове» [Магловски 1998: 372].

⁵¹ О симболичком слоју земљеделских недаћа, у оквиру којих се јављају и симболи биља, видети више код Магловског, који истиче да се управо призорима земљеделија у средњовековној књижевности предочава тема учитељства, тј. апостолства, Светога Саве и Светог Симеона [Магловски 1998: 369–383].

Теодосије се, међу осталим писцима Савиних култних списа, издваја по увођењу пејзажних мотива, *облака, дажда, росе* [Теодосије 1970а: 409–411, 435] и високом естетиком:

«Росу благодати пресветог Духа у срце примив,
бразде, Саво, у срцу верних напојио јеси
из источника уста твојих
божаственим речима истеклим,
и ове обновио јеси
добродетељи плодове да роде
што Христа, делатеља душа, веселе»
[Теодосије 1970а: 435].

Подтипом ове представе одређују се они примери у којима се Сава, врло често са својим оцем, Светим Симеоном, приказује као *ревносни и истинити делатељ винограда Христовог/Господњег* [Непознати Милешевац 1970: 95; Доментијан 1988: 77, 201; Непознати Писац 1970а: 223]. Реч је о књижевној слици која баштини библијску традицију приказивања Божијег, изабраног народа као утврђеног, обрађиваног и плодносног винограда, која је присутна и у старозаветним и у новозаветним књигама [Пс 80: 8–11; Ис 5: 1–7; Мт 21: 33–43; Мк 12: 1–9; Лк 20: 9–16]. По узору на библијско именовање Творца виноградаром, Христа лозом и апостола делатељима винограда и Сава и Симеон се тако називају, при чему се истиче њихова припадност хришћанском свету и њихов трудољубиви рад да и свој народ приведу Господу као плод повереног им винограда – «на личности српских светитеља принципом подобја непрестано се указује као на Христове делатеље (виноградаре) и сатруднике у икономији спасења» [Магловски 1998: 378].

Основу другог типа представе Саве као апостола чини мотив плода који има функцију симболичке представе вере и православног учење као хране бесмртности – богопознања као средства којим се задобија вечни живот, Царство небеско. Она је, заправо, логичан развој своје претходнице – земљеделски рад за свој крајњи циљ има производњу плода, хране, која омогућава даљи живот. Сходно томе, њен саставни део чини мотив

духовне трпезе – Свети Сава се велича управо због тога што је духовни хранитељ свога верног народа чија срца наслађује *плодом учења православног* [Теодосије 1970а: 337] и чије је душе *плодовима бесмртности нахранио* [Теодосије 1970а: 389].

Савин апостолски рад подразумева и заштиту православне вере од штетног утицаја богумилске јереси која је у XIII веку представљала опасност за православну цркву на простору средњовековне Србије и региона [в. Слијепчевић 2018: 39–46].⁵² У житијној књижевности јерес коју Сава успешно одстрањује посредује се мотивима биљака негативног сематичког предзнака – реч је о штетним биљкама, самониклим, дивљим, трновитим, које се брзо шире и угрожавају гајање племенитих култура, због чега се њима врло успешно преноси погубни утицај јереси на духовни и црквени живот хришћана. Насупрот ових мотива, као њихов теолошки антипод, стоји мотив винове лозе којом се српска земља оплемењује и уподобљује винограду – изабраном Божијем народу. Свети Сава је онај који је исекао и истргао *кукољ зле вере, трновита учења јеретичка* [Доментијан 1988: 151, 154] и *трње злочашћа* [Теодосије 1988: 142], очистио *лозу од купине* [Теодосије 1988: 213], а засадио *лозу благочашћа* [Теодосије 1988: 142] и *насад добре вере* [Доментијан 1988: 154].

Избор мотива кукоља за посредовање јеретичког учење мотивисан је Христовом причом о пшеници и кукољу забележеној у *Светом јеванђељу по Матеју* [Мт 13: 24–30, 36–43] и у српској средњовековној књижевности присутан је већ код Стефана Првовенчаног, такође у приказима очишћења од јереси [Стефан Првовенчани 1988: 70]. Приметно је да и Доментијан и Теодосије у одређеној мери обликују овај библијски цитат, преузимајући из њега мотив кукоља, његово начелно значење зла и одређење ђавола као сејача, али не и мотив пшенице, са којим се кукољ у *Светом писму* јавља.

⁵² «Богомилство није ишчезло у Србији ни после погрома, који су над њима извршени за време Немање. Богомили су се делом разбегли а делом тајно прикрили у земљи и продужили да раде. Са њима упоредо одржавали су се и остаци паганизма у народу. И Доментијан и Теодосије казују да су религиозно-моралне прилике у Србији, уочи појаве Светог Саве, биле хаотичне» [Слијепчевић 2018: 45].

Уместо њега, код српских писаца је присутан мотив винове лозе који функционише као носилац већ поменутог богатог значења праве вере – њен одабир, опет, у вези је са библијским представама хришћана и Божијег народа [Јн 15: 1–8; Ис 5: 1–7; Мт 21: 33–43].

Занимљива је чињеница да у делима црквене поезије нема мотива кукоља у представама Саве као апостола и заштитника вере, као ни у целокупној средњовековној црквеној поезији. Ове представе присутне су само код Теодосија, у *Служби Светоме Сави* и у *Заједничком канону Светоме Симеону и Светоме Сави на осам гласова*. Борба и победа православног учења над јеретичким описују се као *искорењивање трња зла* наместо којег се сади *лоза вере* [Теодосије 1970а: 345] и као *надвладавање* и *уништење смрада*, лошег, непријатног мириса, *благоухањем*, добрим, пријатним мирисом [Теодосије 1970б: 223], на шта су могле подстаћи речи апостола Павла према којима су апостоли *мирис познања Христовог, мирис живота*, на супрот којег стоји *мирис смрти* [2 Кор 2: 14–16].⁵³ Мотив смрада као одлика богумилске јереси јавља се и у делу Стефана Првовенчаног [Стефан Првовенчани 1988: 71], одакле га Теодосије, по свему судећи, и преузима.

Поред изузетно значајног рада на утврђивању православља и самосталности српске цркве, Сави се приписују и велике заслуге на пољу политичке дипломатије на основу чега се он сматра и заштитником отачаства. У његовим житијима те заслуге су посебно истакнуте у епизодама чуда која су се збила са обласним господаром Стрезом и угарским краљем, а Теодосије за њихове представе користи мотиве четинарског дрвећа изразите висине и лепоте, *кедра* и *кипариса*, који се гордо *уздижу* и *преузносе*, а уз које се јављају атрибути *ливански* и *несавитљиви* [Теодосије 1988: 182, 214].⁵⁴ Књижевни предложак за наведену представу безбожника, тј. непријатеља праведника, јесте 37.

⁵³ 2 Кор – Друга посланица Светог апостола Павла Коринћанима.

⁵⁴ О Сави као врском политичару и његовој спремности да заштити земљу свога брата од политичке и војне опасности, поводом баш ове књижевне епизоде, в. Радић 1998: 51–61.

псалам [Пс 37: 35], који Теодосије посредно преузима, с обзиром на то да Стефан Првовенчани ове псаламске стихове такође користи за представљање Савине победе над Стрезом [Стефан Првовенчани 1988: 93]. Псаламско значење безбожника кедар задржава и у Теодосијевим делима – непријатељи српске државе означени су као горди и охоли кедри и кипариси, безбожници који не чују праведникове речи љубави и доброте, чијим страдањем престаје опасност Савином отачаству. Теодосијева замена кедра кипарисом може се објаснити његовим личним искуством – боравећи на Светој Гори Теодосије је сигурно био окружен импозантним примерцима овог дрвета, што га је могло и подстаћи да га у свом делу наведе.⁵⁵

Хронолошки последњи, али и најзначајнији елемент Савиног портрета јесте његова светост.⁵⁶ Представа Саве као Христовог светитеља подразумева пре свега мирисну, олфактивно акцентовану, поетску слику која почива на учењу о постојању доброг, пријатног мириса, *благоуха*, као показатеља присуства животворног Светог Духа и победе правог живота над смрћу. У складу са тим, благоухање као «израз и симбол унутарњег и невидљивог садржаја» [Трифуновић 2006: 6],⁵⁷ сматрано је и кључним показатељем светости [Поповић 2008: 71] – светитељи као они који су живи и након овоземаљске смрти објављују се чудотворењем које се најчешће односи на моћ исцељења и на миомирис моштију.⁵⁸ У ту сврху користе се мотиви тамњана, цвета, крина, дрвета, финик(с)а, кедра, плода,

⁵⁵ Високи, вретенасти кипариси и данас су знаменита одлика Свете Горе – кипарис у хиландарској порти, висок преко тридесет метара, назива се Симеоновим кипарисом и према дендролозима заиста потиче из Симеоновог доба, док се два кипариса испред саборне цркве Хиландара називају Симеоновим и Савиним кипарисима.

⁵⁶ С обзиром на то да Свети Сава припада типу светитеља који су чудотворили за живота и тиме већ били објављени као Христови угодници, битно је напоменути да се овде пре свега ради о манифестацији Савине светости након упокојења.

⁵⁷ О спознаји светости чулом мириса и њеној традицији у хришћанском свету в. Марјановић-Душанић 2017: 164–178.

⁵⁸ «Светитељске мошти су појава ео ipso – особени, штавише врхунски израз ритуала прослављања светих личности» [Поповић 1998: 251], а «најважнија одлика светог тела је његова способност да за живота и/или после смрти твори чуда [Марјановић-Душанић 2017: 247]. Мошти Светога Саве, чије је тело пре сахране балсамовано, уврштене су у најпоштованију категорију моштију [Поповић 1998: 255]. Такође, физичка манифестација учења о миомирису као знаку светости забележена је у житијима светих као чудесно процветање и благоухање цветова на гробовима новообјављених Христових светитеља [в. Поповић 2008: 69–81].

венца и сви они, непосредно или посредно, собом подразумевају мотиве процветања и благоухања – светитељ, попут биља и цвећа које после увенућа поново расте, цвета и доноси свој плод, након упокојења процветава у рајском насељу и наставља да живи, чудотвори, исцељујући и штитећи свој народ и васцели хришћански род – он, *цветна целост нераспаднута тела* [Теодосије 1970а: 323] «и под земљом опет неувело цвета» [Доментијан 1988: 225], како то Доментијан врло лепо за Светог Саву каже.

У складу са тим, Свети Сава је и *рајски цвет* [Савин Ученик 1970: 53], *земље српске благоцветни цвет* [Непознати Писац 1970а: 215], заједно са Светим Симеоном *цвеће благоухано* [Теодосије 1970а: 409], али и *добромирисни крин* [Доментијан 1988: 227], посебна врста цвета који се у хришћанској традицији сматра «рајским биљем, цвећем мучеништва, као и чедности» [Поповић 2008: 70], а који се изворно везује за *Свето писмо* [1 Цар 7: 19– 22; Пнп 2: 1, 2; Мт 6: 28; Лк 12: 27]⁵⁹ [Половина 2014: 54–55]. Изједначавање светитељских моштију са цвећем сматра се утицајем византијске књижевности, на коју су се српски писци угледали и којој су тежили, а у којој је ова појава врло честа – небеско обитавалиште праведника, рајски *locus amoenus*, замишља се као «врт са извором свеже воде, бујним растињем и обиљем цвећа» [Поповић 2008: 69], на основу чега се сами светитељи симболички изједначавају са рајском вегетацијом.⁶⁰ На одабир крина, поред његовог лепог мириса, могла је утицати и његова бела боја која одговара белини светитељских моштију, а чији симболички слој упућује на духовну чистоту.

Учење о светитељу као праведнику који је духовно процветао својим врлинама, имајући у виду заступљеност представе праведника као дрвета, најпрецизније се представља сликом *рајског дрвећа* [Теодосије 1970а: 409]

⁵⁹ 1 Цар – Прва књига о царевима, Пнп – Песма над песама.

⁶⁰ Примера ради, Свети Димитрије се именује *миомирисним крином девства и чистоте*, апостол Петар *бесмртним крином чистоте и покајања*, Свети Николај Мирликијски *крином рајског растиња*, Свети Василије Велики, Григорије Богослов и Јован Златоусти *миомирисним цветовима који из раја изниклоше*.

– финик(с)а процветалог у дому/двору Божјем/Господњем [Савин Ученик 1970: 39; Непознати Милешевац 1970: 99; Доментијан 1988: 225; Теодосије 1970а: 335] и плодносног кедрa који се лепотом уздиже до неба [Савин Ученик 1970: 39; Непознати Писац 1970а: 215; Доментијан 1988: 225]. Уз кедр се јавља и мотив *умножења*, који функционише као својеврсно наглашавање највећих светитељевих заслуга – његово симболичко значење тумачи се бројношћу верника који су спознали Бога и кренули путем спасења захваљујући светитељевом чудотворењу, чиме се праведникова добродетель, посредована процветањем, истиче као подлога вере и христољубља једног народа. Реч је о парафрази 92. псалма [Пс 92: 12–15] у којем се праведници који ће наследити Царство небеско поистовећују са фиником и кедром, једној од најчесталијих представа праведника у српској средњовековној црквеној поезији [в. Поповић 2008: 73].

Представа светитеља као процветалог дрвета понекад подразумева и мотив плода, *благоуханог* [Теодосије 1970б: 267] и *слатког*, чије се симболичко значење односи на чудотворне мошти светитеља и веру којом се народ храни и стиче благодат [Непознати Писац 1970а: 219] – део те симболичке представе јесте и мотив духовне трпезе:

«Као финик у дому Господњем
давидски процветао јеси добродетељима,
телом и духом сав јавио си сладост,
божаственом благодаћу
храну бесмртности, Саво,
дајући отачеству својему»
[Непознати Милешевац 1970: 99].

Мотив тамњана је јединствен – јавља се само у *Служби преносу моштију Светог Саве* Савиног Ученика.⁶¹ Није реч о случајности – употреба тамњана у црквеној пракси приликом обреда сахрањивања условила је увођење овог мотива у дело којим се прославља управо

⁶¹ У *Служби Светом Симеону Саве* Немањића читамо стихове који упућују на тамњан и кадионицу, али у којима се он, ипак, не именује: «распалив се, блажени, огњем Духа,/ кал страсти омивши/ постао си кадило мириса благоухана/ Господу благопријатно,/ богоносни Симеоне» [Сава Немањић 1970: 23–25].

преношење и поновно сахрањивање моштију светитеља.⁶² Његово значење богати се позитивним вредновањем тамњана у библијској књижевности – тамњан се, као бескрвна жртва, приноси Господу и његов мирис се изједначава са молитвом [Пс 141: 2], а апостол Павле за Христову саможртву каже да је Христос самога себе предао за нас као принос и жртву Богу на пријатан мирис [Еф 5: 2]⁶³ [Трифунуовић 2006: 5]. Свети Сава је *тамњан изабрани и благоухани* [Савин Ученик 1970: 53], који је сам себе принео Богу, посветивши му свој живот – тамњан, посредством свог пријатног и у богослужењу од давнина коришћеног мириса [Трифунуовић 2006: 6], истовремено бива симбол и саможртве и стицања светости као награде за њу. Угодан мирис, који тамњан приликом приношења одаје, алудира на пријатан мирис Савиних моштију које се преносе, чиме се обзнањује његова светост.

Мотив венца је још једно обележје Савине светости – венац је, како то Непознати Милешевац јасно каже, оно *што светитељу припада* [Непознати Милешевац 1970: 115]. У хришћанству венац симболише победу и славу Богом прослављених праведника који су страдали ради Христа, као и сведочанство стицања рајског насеља [Јовановић 2009: 203]. Свети Сава постаје житељ Царства небеског и венац од Господа прима због својих апостолских и монашких подвига. По угледу на свети текст у којем се верни Богу дарују венцем вечног живота [Отк 2: 10],⁶⁴ Свети Сава је овенчан *венцем Павлове славе* [Савин Ученик 1970: 51], *триплетеним* и *двогубим венцем* [Непознати Милешевац 1970: 97, 115], *венцем похвале и хвале* [Савин ученик 1970: 49; Теодосије 1970б: 235], *чистоте* [Теодосије 1970б: 267], *апостолским и посничким венцем* [Теодосије 1970б: 239], *чувеним венцем правде и двоструким венцем испосништва и учитељства*

⁶² Пренос Савиних моштију из Трнова у Србију збио се 6. маја 1237. године [Трифунуовић 1970: 273–274] и, заједно са сахрањивањем у Милешеви, представљао је «завршни чин и врхунац у ритуалу прослављања Савиних моштију [...]. За српску државу и цркву био је то догађај од прворазредне важности, у којем су као протагонисти узели учешћа и краљ и црквени поглавар» [Поповић 1998: 256]. Сахрањивање као део посмртног ритуала «осим полагања у земљу, [...] обухвата и прописане погребне церемоније: молитве, кађење тамјаном, надгробне говоре» [Поповић 1999: 650].

⁶³ Еф – *Посланица Светог апостола Павла Ефесцима*.

⁶⁴ Отк – *Откривење Јованово*.

[Теодосије 1988: 142, 148], а у његову славу приносе му се *похвални венци* и *масличне гране*, прославне песме које се поју у његов спомен [Савин Ученик 1970: 79, Доментијан 1988: 231].

Закључак

На основу свега може се закључити да флорални мотиви у делима српске средњовековне књижевности посвећеним прослављању Светога Саве Српског имају функцију симболичке представе *порекла* светитеља, њега као *праведника, апостола, заштитника вере, заштитника отачаства* и *Христовог светитеља*, као и да је њихово порекло књишко, библијско или византијско, с тим да може бити доведено у везу и са обредном црквеном праксом (*тамњан*) и личним искуством (*кипарис*).

Уочавају се и одређене законитости њихове употребе. Представљајући Саву као достојног потомка славног претка (телесно сродство) и припадника светогорске монашке заједнице (духовно сродство) српски средњовековни писци најчешће користе симболе *корена, изданка, гране/гранчице, младице, семена, плода, грозда* и *лозе* – њима се врло успешно преносе идеје о богоизабраности, предодређености и светородности Светога Саве. Представа *Саве праведника* подразумева употребу симбола *кукоља, пшенице*, којима се заједно са симболом *срца* обележава Савина одлука да живи монашким животом, затим симбола *цвета, плода* и *дрвета* чије значење одговара духовно сазрелом праведнику. Посебно је развијена представа *Саве апостола* у којој је симболика биља више него у другим случајевима удружена са симболиком земљеделија – Сава је саздатељ *божаствених вртова*, засадитељ *богосазнања, дрвета живота, богољубивих људи, сејач семена благочашића, речи животнога семена, жетелац словесног класја* и *класја благочашића, плодова богосазнања* и *благочашића*, ревносни делатељ *винограда Христовог/Господњег*, односно хранитељ *душа верних плодовима учења православног* и *плодовима бесмртности*. Њен саставни део неретко су и мотиви пејзажа, као и мотив духовне трпезе, а основни

смисао везује се за идеју о посвећивању српског народа и његовом уподобљавању изабраном народу Божијем. За приказивање *Саве као заштитника вере* карактеристични су тзв. негативни симболи биља, попут *трња, кукоља и купине*, чији је Сава *искоренитељ*, а у представама *Саве заштитника отачаства* тежиште је на уништењу *кедра* или *кипариса* којима је, такође, додељено негативно значење. Идеолошки најзначајнија представа, представа *Саве као Христовог светитеља и рајског житеља* који се објавио нетљеношћу и миомирисом својих моштију, обухвата симболе *цвета, крина, финика, кедра, плода, тамњана и венца*, као и неизоставне мотиве процветања и благоухања.

Препознавши семантички и естетски потенцијал симбола биља српски средњовековни писци су их врло успешно искористили за исказивање својих садржаја. Захваљујући њима основна хришћанска учења о праведнику, светитељу и спасењу представљена су врло сликовито и живописно. Попут семена које пада на доброплодну земљу, припремљену мукотрпним радом и обилно заливану, из ког ниче племенита биљка, која затим расте, цвета и доноси добар плод на корист другима, Свети Сава прима у своје срце Божију реч и веру у Христа, духовно расте, процветава и сазрева, и својим моштима и чудотворењем храни свој народ приводећи га вечном животу у Царству небеском, за шта бива овенчан неувелим венцем Христовим.

СПИСАК ГРАЂЕ

1. *Доментијан*. Живот Светога Саве и Живот Светога Симеона. – Б.: Српска књижевна задруга, 1988. – 424 с.
2. *Немањић С.* Служба Светом Симеону // Србљак, књ. 1. / Пр. Ђ. Трифуновић, прев. Д. Богдановић. – Б.: Српска књижевна задруга, 1970. – С. 7–33.
3. *Непознати Милешевац*. Служба уснућу Светога Саве // Србљак, књ. 1. / Пр. Ђ. Трифуновић, прев. Д. Богдановић. – Б.: Српска књижевна задруга, 1970. – С. 91–119.
4. *Непознати Писац*. Акатист Светоме Сави // Србљак, књ. 3. / Пр. Ђ. Трифуновић, прев. Д. Богдановић. – Б.: Српска књижевна задруга, 1970а. – С. 211–241.
5. *Непознати Писац*. Канон Светоме Сави // Србљак, књ. 1. / Пр. Ђ. Трифуновић, прев. Д. Богдановић. – Б.: Српска књижевна задруга, 1970б. – С. 119–139.
6. *Савин Ученик*. Служба преносу моштију Светог Саве // Србљак, књ. 1. / Пр. Ђ. Трифуновић, прев. Д. Богдановић. – Б.: Српска књижевна задруга, 1970. – С. 33–91.

7. *Свето писмо Старога и Новога завјета, Библија*. – Б.: Свети архијерејски синод Српске православне цркве, 2014. – 1514 с.
8. *Стефан Првовенчани*. Сабрани списи. – Б.: Српска књижевна задруга, 1988. – 193 с.
9. *Теодосије*. Заједнички канон Светоме Симеону и Светом Сави на осам гласова // Србљак, књ. 1. / Пр. Ђ. Трифуновић, прев. Д. Богдановић. – Б.: Српска књижевна задруга, 1970а. – С. 315–449.
10. *Теодосије*. Служба Светоме Сави // Србљак, књ. 1. / Пр. Ђ. Трифуновић, прев. Д. Богдановић. – Б.: Српска књижевна задруга, 1970б. – С. 219–295.
11. *Теодосије*. Житија. – Б.: Српска књижевна задруга, 1988. – 373 с.

СПИСАК ЛИТЕРАТУРЕ

12. *Богдановић Д.* Јован Лествичник у византијској и старој српској књижевности. – Б. Л.: Романов, 2008. – 253 с.
13. *Грковић-Мејџор Ј.* О семантици старословенских придева добрѣ и благѣ // Јужнословенски филолог, књ. LXIV, 2008. – С. 51–60.
14. *Јовановић З.М.* Кроз двери ка светлости: лексикон литургије, симболике, иконографије и градитељства православне цркве. – С. П.: САВПО, 2009. – 813 с.
15. *Калезић Д.* Апостолат // Енциклопедија православља, књ. 1. / Ур. Д. Калезић. – Б.: Савремена администрација, 2002. – С. 82–83.
16. *Магловски Ј.* Земљеделска симболика у светосавској традицији // Свети Сава у српској историји и традицији / Ур. С. Ћирковић. – Б.: Српска академија наука и уметности, 1998. – С. 369–383.
17. *Марјановић-Душанић С.* Владарска идеологија Немањића. – Б.: СЛИО, 1997. 350 с.
18. *Марјановић-Душанић С.* Свето и пропадљиво. – Б.: СЛИО, 2017. – 434 с.
19. *Половина Н.* Симболика крина у српској средњовековној књижевности // Биље у традиционалној култури Срба II / Пр. З. Карановић. Н. С.: Филозофски факултет, 2014. – С. 51–61.
20. *Поповић Д.* Мошти Светог Саве // Свети Сава у српској историји и традицији / Ур. С. Ћирковић. – Б.: Српска академија наука и уметности, 1998. – С. 251–266.
21. *Поповић Д.* Пустиножителство Светог Саве Српског // Култ светих на Балкану II / Пр. М. Детелић и др. К.: Центар за научна истраживања Српске академије наука и уметности, 2002. – С. 61–85.
22. *Поповић Д.* Цветна симболика и култ реликвија у средњовековној Србији // Зограф, 32, 2008. – С. 69–81.
23. *Поповић Д. и Поповић М.* Сахрањивање // Лексикон српског средњег века / Пр. С. Ћирковић, Р. Михаљчић. – Б.: Knowledge, 1999. – С. 650–651.
24. *Радић Р.* Свети Сава и смрт обласног господара Стреза // Свети Сава у српској историји и традицији / Ур. С. Ћирковић. – Б.: Српска академија наука и уметности, 1998. – С. 51–61.
25. *Слијепчевић Ђ.* Историја Српске православне цркве I. – Б.: Catena mundi, 2018. – 511 с.
26. *Трифунковић Ђ.* Белешке о делима у Србљаку // О Србљаку / Пр. Ђ. Трифуновић. – Б.: Српска књижевна задруга, 1970. – С. 271–369.
27. *Трифунковић Ђ.* Азбучник српских средњовековних књижевних појмова. – Б.: Нолит, 1990. – 388 с.
28. *Трифунковић Ђ.* Чуло мириса код старих српских писаца: круг списа о светом Симеону и светом Сави, естетичко и агиолошко разматрање // Источник, бр. 57, 2006. – С. 5–16.

©Тутуш Н.П., 2023

АЛЕКСАНДР НЕВСКИЙ И САВВА СЕРБСКИЙ: ПОДВИГ И СВЯТОСТЬ В КУЛЬТУРЕ И ИСТОРИИ

УДК 008+930

СРБИ У БОСНИ И КУЛТ СВЕТОГ САВЕ

Бранковић Б.М.

доктор историјских наука, ванредни професор

Универзитет у Бањој Луци

Филозофски факултет

Студијски програм за историју

Бања Лука, Босна и Херцеговина (Република Српска)

Сажетак: У раду ће бити обрађен култ Светог Саве и његово присуство у Босни за вријеме османске и аустроугарске управе. Култ Светог Саве је био широко спрострањен код српског народа у Босни за вријеме османске и аустроугарске управе. Тако велик утицај култа Светог Саве у Босни није случајан ако се узме у обзир бројност српског православног народа у Босни у том времену. Припадност Срба православној вјери и Српској православној цркви у Босни неупитна је кроз цијелу историју, а нарочито је национална и вјерска припадност изражена у току османске и аустроугарске управе и борбе за очување националног и вјерског идентитета. Ширењу култа у значајној мјери доприносиле су и миграције српског народа, и гдје год он да је мигрирао у вијековима стране власти, са собом је носио сјећање на светородну лозу Немањића и култ Светог Саве, који се прво ширио као црквени култ, а касније и као народни култ. Стога се може закључити да у периоду туђинске власти, османске и аустроугарске, у Босни није постојао човек који није знао за средњовијековну династију Немањића и Светог Саву.

Кључне ријечи: Срби, Босна, култ Светог Саве, православна вјера, Српска црква

SERBS IN BOSNIA AND THE CULT OF SAINT SAVA

Branković Boško M.

Ph. D., Associate Professor

University of Banja Luka

Faculty of Philosophy

Department of History

Banja Luka, Bosnia and Herzegovina, Republic of Srpska

Abstract: The article presents the cult of Saint Sava and its presence in Bosnia during the Ottoman and Austro-Hungarian rule. The cult of Saint Sava was widespread among the Serb people in Bosnia during both, the Ottoman and Austro-Hungarian rule. Such a great influence of the cult of Saint Sava in Bosnia was not accidental if we take into account the population of Serb Orthodox people in Bosnia at that time. The belonging of Serbs to the Orthodox faith and the Serbian Orthodox Church in Bosnia has never been questionable throughout history. National and religious belonging was especially expressed during the Ottoman and Austro-

Hungarian rule and during the struggle for preservation of national and religious identity. The migrations of the Serb people also significantly contributed to the expansion of the cult. Wherever Serbs migrated in the centuries of foreign rule, they carried the memory of the holy Nemanjić dynasty and the cult of Saint Sava, which expanded first as a church cult, and later as a folk cult. Therefore, one may conclude that in the period of foreign rule, both Ottoman and Austro-Hungarian, there was no man in Bosnia who did not know about the medieval dynasty of Nemanjić and Saint Sava.

Keywords: Serbs, Bosnia, cult of Saint Sava, Orthodox faith, Serbian church.

Са рођењем сваки човјек добија идентитет који је недвосмислено повезан са историјом. Стога, прошлост има велику улогу у процесу одрастања и сазријевања човјека и обликовању његових етничких ставова и погледа. Срби су захваљујући континуираном чувању светосавља успјешно премостили све историјске недаће и трагедије, праћене губитком своје државности, јер је црква Светог Саве сачувала сјећање на прошлост српског народа и тако омогућила обнову српске државности [Ашковић 2019: 95–96].

Након обнове Пећке патријаршије 1557. године, улога Српске православне цркве прожела је свакодневни живот српског народа. Црква је била на челу борбе за очување православља и српског имена, који су били угрожени јачањем исламизације и притиском унијаћења. Српски народ је био подозрив према културним утицајима са стране што је у значајној мјери помагало српској цркви у неравноправној борби [Самарцић 1994б: 119, 129; Бранковић 2020а: 62]. Такође, значајан фактор је била и духовна везаност српског народа за култ Светог Саве и светородну династију Немањића [Самарцић 1994а: 12; Бранковић 2020а: 62]. Процес духовне интеграције православних Срба у Босни почео је са обновом Пећке патријаршије, те су у таквој социјалној, политичкој и вјерској структури, Срби све више на Босну почели гледати као на географски а не историјски појам [Микић 1995: 62–63; Бранковић 2020а: 62].

О бројности православних Срба у Босни, у првој половини XVI вијека писао је римокатолички свештеник Бенедикт Курипешкић. Он је, између осталог, написао: «у поменутој краљевини Босни нашли смо три нације и три вјере (...) Друго су Срби (Surffen) које они зову Власима

(Wallachen), a mi их зовемо Zigen (Ćići, Čići) или мартолозима (...) вјере су св. Павла» [Kuripešić 2006: 25–26]. Паско Васа-ефендија, у другој половини 19. вијека, у свом дјелу: *Босна и Херцеговина за вријеме мисије Цевдет-ефендије*, о бројности православних хришћана у Босни прије доласка Османлија, између осталог, пише: «Установа бискупија Салоне и Сирмије, која се подиже у првим временима цркве, доказује старост хришћанске религије у Босни. Али, пошто је одлучено (...) да ова земља буде део Источног царства, вера њеног народа претрпела је, наравно, утицај Фотијеве шизме. Узалуд се Бела II, краљ Угарске, напрезао да је поврати начелима римске цркве. У томе је само упола успео, јер му становници јужне Босне пружише тврдоглав отпор; само народ севера, ближе католичкој Угарској, очува своју приврженост латинској цркви» [Pasko 2011: 14–15].

Процес исламизације довео је до великих етнорелигиозних, етнобиолошких и етнодемографских посљедица, јер је код исламизираних становништва потискивана свијест о етничком поријеклу, а изграђивана свијест о припадности исламском свијету [Васић 2005: 82; Бранковић 2020а: 62]. У идеолошком смислу Османско царство је: «било држава, која је у свом мишљењу и осјећају полазила од исламске биополарне слике свијета, гдје се: држава схваћала као *Dār al-Islām* (свијет ислама) и сматрала се идеолошки обвезном на борбу и освајање свијета неислама», те је, у таквом схватању државе, код Османлија било прихваћено стајалиште како су се новоосвојени немуслимански народи: «Након освојења (...) морали (...) унутарњополитички интегрirati» [Džaja 1992: 111].

Због све већег притиска Османлија да се прихвати ислам за нову религију, значај српске цркве у очувању вјерског идентитета Срба у Босни постајао је све већи, јер је Црква чинећи огромне напоре у очувању вјерског идентитета у Босни, успјела да српски народ прихвати баштину средњовијековне државе Немањића, да је чува као потврду свог постојања

[Самарцић 2006: СХІХ; Бранковић 2020б: 222]. Црква је, истина у скученом и ограниченом обиму, наставила своју ранију просвјетну и културну дјелатност, али довољно широку и велику да се, захваљујући њеном труду, залагању и раду на терену српски народ под турском влашћу могао појавити као политички фактор [Ђурђевић, Васић 2005: 141].

Обновљена Пећка патријаршија постала је чувар традиције српске владарске династије Немањића, јер је познато да се још у средњем вијеку Немањићки културни образац развијао и западно од Дрине [Екмечић 2008: 54; Чубриловић 1992: 89; Ћирковић 1964: 50; Летић 2018: 409; Батаковић, Протић, Самарцић, Фотић 2002: 112]. Захваљујући српској цркви, српски народ у Босни је знао за српску светородну династију Немањића [Екмечић 2008: 136]. Кроз личност Светог Саве код српског народа у Босни истовремено су се прожимале прошлост, садашњост и будућност, јер су се у личности Светог Саве: «Сабрала (...) сва времена, повезали векови, укрстиле се људске судбине, проговорила (...) поколења» [Биговић 2000: 231]. Култ Светог Саве имао је толико широке размјере код српског народа да је надмашио култове свих других хришћанских светитеља, те је: «поред култа који је српска православна црква дуговала Св. Сави као свом оснивачу (...) развио се још један посебна култ, народни култ, препун нецрквених, па и нехришћанских, елемената, и Св. Сава је постао, у пуном смислу тог израза, *народни светац*» [Филиповић 1936: 32]. Црквени култ био је старији од народног [Бранковић 2020а: 63; Филиповић 1936: 32]. Црквени и династички култ рано је прешао границе немањићке државе и српске цркве према западу: «па су и владари из споредне немањићке лозе из наших западних крајева почели да Св. Саву сматрају својим заштитником, што је већ могло бити и у вези с ранијим народним култом, који је био најснажнији у области око манастира Милешева» [Филиповић 1936: 32]. У преводу, мисао Светог Саве, његове идеје, ширили су се гдје год су се ширили и насељавали Срби, што се нарочито значајним показало у времену након пропасти српских средњовијековних држава и доласка

османског поробљивача, када су у тами ропства задужбине биле српски путокази [Слијепчевић 2011: 14–15; Микић 1995: 63–64]. Један од примјера ширења култа Светог Саве је примјер ширења у Босну и Лику, гдје су култ заједно са собом донијели Срби досељеници из источне Херцеговине [Бранковић 2020а: 63; Филиповић 1936: 37].

Свијест о престолу Светог Саве и о црквеној организацији коју је основао нарочито је постала значајна у вијековима османске управе у српским земљама. Његово дјело одјекивало је код српског народа под Османлијама као ехо, јер су култ Светог Саве и пећки престо били основни стубови црквене идеологије или географски исказане пастирске бригае. Од обнове Пећке патријаршије до њеног укидања 1766. године српска црква је била гарант јединства српског народа [Бранковић 2020а: 63]. Пећка патријаршија није била само вјерска већ у одређеном смислу и политичка организација српског народа под османском окупацијом [Нилевић 1990: 141; Бранковић 2020б: 230].

Јак утицај култа Светог Саве у Босни под Османлијама није случајан, ако се зна да је на српску православну цркву у Босни, послије смрти Методијеве 885. године, јак утицај имала архиепископија Јустинијане прве преко српске рашке епископије, касније охридска архиепископија и цариградска патријаршија, а затим српска архиепископија од Светог Саве и на крају Пећка патријаршија, нарочито послије обнове 1557. године када је српска православна црква у Босни била под њеном пуном јурисдикцијом [Дучић 2008: 90]. Након обнове Пећке патријаршије, многе цркве и манастири који су били погорјели и опустјели у периоду између 1463. и 1557. године обновљени су и у њима је настављена вјерска и национална мисија, настављена је духовна мисија Светог Саве. У Босни се у то вријеме: «Дух Св. Саве оживљава и штити све што је српско добро, узвишено и свето; загријава и одушевљава српско свештенство и српски народ да чува своју православну вјеру и цркву коју му је предао у вјечни аманет» [Дучић 2008: 142]. У то вријеме, култ Светог Саве потискивао је

друге светитеље, што се може закључити и на основу чињенице да се у многим крајевима прослављао као породична слава, завјет или као сеоска слава [Филиповић 1936: 36]. Светог Саву за крсну славу, најчешће су узимали они који су прелазили на православну вјеру и раније нису имали крсне славе. Такође, Светог Саву много су поштовали и муслимани, посебно у околини манастира Милешева и римокатолици у Дубровнику и Далмацији [Филиповић 1936: 36, 37, 38; Бранковић 2020в: 156; Слијепчевић 2002: 128–129].

Због јачине, распрострањености и утицаја култа Светог Саве код српског народа, Османлије су оправдано видјеле опасност у даљем јачању култа међу Србима, али рјешење које су изабрали да то зауставе, било је рјешење које је само ојачало и учврстило снагу култа, не само међу Србима у Босни, већ уопште међу Србима [Бранковић 2020а: 68–69]. Одлуку да спале његове мошти, Владимир Ћоровић описује на сљедећи начин: «Ма какви иначе били, Турци су божије угоднике, „добре“, остављали прилично на миру; а кад су се, ипак, решили да спале Саву, значи да су имали неких крупних разлога за то. Култ тога свеца, изузетно велик и стално негован, почео је да се развија и претвара у једну идеју. Сава је био претставник немањихке Србије, син њеног главног творца, глава цркве коју је баш та Србија дигла до највише висине. Његов култ значио је култ те старе Србије, старе српске државе, коју је потиштени народ, под вођством свога свештенства, хтео да васкрсне. И мислило се, погрешно, да кад се униште Савине мошти, као непосредни објект тога култа, да ће бити уништен и његов култ и та ослободилачка мисао коју је он стварао. Али, Савин је култ био, међутим, толико већ укорењен у народу, да је спаљивање његовог тела дало само нов полет за јачање тог општег поштовања» [Ћоровић 1934: 117–118].

Химна Светом Сави под османском управом у Босни први пут је изведена 1850. године у Сарајеву, а касније у Бањој Луци и другим мјестима широм Босне [Дурковић-Јакшић 2011: 25]. Основна

карактеристика српског народа у цјелини, а самим тим и у Босни, била је, и остала, та да је њихова заједница, не само православна већ и национална [Ашковић 2019: 101]. Колики значај за српски народ у Босни и Херцеговини има недјељивост народности и вјероисповијести давне 1858. године примјетио је Александар Гиљфердинг, који је тим поводом забиљежио: «За православног Србина оне чине једну недјељиву цјелину: одрећи се своје вјере значило би, за њега, одрећи се своје народности» [Гиљфердинг 1972: 120].

Након што је Аустроугарска монархија добила мандат да окупира покрајине Босну и Херцеговину 1878. године, Срби су једног замијенили другим поробљивачем. Од почетка окупационе управе, српски народ је био најгласнији у захтјевима за оснивање националних друштава. Окупациони режим од самог почетка заузео је став да се не допушта оснивање, не само политичких организација на националној основи, већ и културних и привредних, што је правдано тврдњом да комплетно становништво у покрајинама припада једној нацији [Kraljačić 2000: 149, 150; Бранковић 2020г: 54–55]. Међутим, Срби су били упорни, а њихов покрет за оснивање друштава са националним предзнаком постаје 1887. године нарочито изражајан [Пејановић 1930: 5]. Прво друштво православних Срба које је добило дозволу за оснивање било је *Пјевачко друштво* у Тузли, основано 1886. године, а 1887. године основано је у Сарајеву *Крајцарско штедовно друштво православних Српкиња* [Пејановић 1930: 16–17]. *Добротворне Задруге Српкиња* оснивају се од 1900. године, прва је основана у Босанском Петровцу [Бранковић 2002г: 55]. Најзначајније српско просвјетно и културно друштво – Српско просвјетно и културно друштво Просвјета основано је 1902 године.

Регулисање положаја вјерских заједница било је једно од најважнијих питања која су се поставила пред окупационе власти. Једно од главних питања била је организација православне цркве у Босни и Херцеговини. Сматрало се да се путем црквене хијерархије најлакше могао

остварити утицај на парохијско свештенство и српски народ уопште [Маџар, Папић 2005: 9; Branković 2021: 164; Марјановић 2001: 295]. Власти су заузеле непријатељски став према српским конфесионалним школама, које су дјецу васпитавале у српском националном духу, забрањивана је употреба националног имена у називима српских културних и просвјетних установа, потискивана је ћирилица из свакодневне употребе код Срба, што је требало да допиринесе отупљивању националног осјећања код српског народа [Бранковић, Милошевић 2016: 14]. Међутим, десило се обратно. Срби су од самог почетка окупације и спровођења силе над њиховим националним именом, вјером, писмом, обичајима, почели да се опиру и да са јачим жаром чувају оно што су сачували њихови преци под османским поробљивачем. Све ово довело је до почетка борбе Срба за црквено-школску аутономију 1896. године, која је окончана са добијањем *Уредбе црквено-просвјетне управе српских православних епархија (митрополија) у Босни и Херцеговини* 1905. године.

Када је ријеч о култу Светог Саве, Срби су у аустроугарском раздобљу задржали, ако не и ојачали, овај култ у Босни и Херцеговини. О томе свједоче многобројни извори из тог времена. Прослава Светог Саве почиње широм Босне и Херцеговине да се практикује од 1878. године [Дурковић-Јакшић 2011: 25]. Светосавске забаве одржавале су се широм Босне и Херцеговине у организацији српских друштава. Ове забаве биле су хуманитарно-националног карактера, са припремљеним програмом који је имао и едукативну улогу. Посебно мјесто заузимале су светосавске бесједе, које су биле неизоставан дио програма. Како би Срби, али и остали становници Босне и Херцеговине у то вријеме, схватили значај светосавских бесједа, Стево Калуђерчић је у листу *Босанска вила*, у тексту под насловом: *Значај и постанак светосавске бесједе у нас Срба*, дао објашњење настанка, развоја и значаја очувања светосавске бесједе. У том тексту, он је, између осталог, написао:

«Још од старина – од памтивијека – од како се зна за Србина, – било је увијек „збора“ – било је „договора“ било је „сијела“. А да ли су од какове важности по нас Србе ти „зборови“ и та „сијела“? – У српским земљама, за ових пошљедних пет стотина година, није било много храмова божијих, јер их наши дједови не смједоше подизати, а и гдје су смјели не моглоше јер за зидање цркви треба доста новаца, а српски народ је сиромашан (...) Ових храмова било је врло мало и тако их народ није могао често посјећивати, јер је било и по дан хода до њих, па због тога су установљени „зборови“. – Свака црква имала је дан када је обдржаван збор, што се иначе зове „слава црквена“ или „храм цркве“. – У тај дан искупио би се народ из најдаљих даљина и ту би се састали познаници, пријатељи и сродници – отуда је збор постао врло значајан по нас Србе (...) Исто је тако значајно и „сијело“. И ту се састајала својта и пријатељи, па би се разговарали и пјевали. На тај се начин одржавало јединство, бар међу појединима кад га није било у читавом народу (...) „Светосавска бесједа“ није ништа друго, него то, што збор и сијело, само наравно у неком другом облику, али углавном то исто. – На бесједи се држе говори, пјевају се пјесме а то се све чинило на зборовима и сијелима, па од њих је и постала светосавска бесједа (...) Светосавска бесједа поста нашљедницом збора и сијела, па сад треба својски да је пригрлимо и да се заузмемо, те да се на свима странама приређује гдје год има Срба. Тиме ћемо постићи, да српски дух неће клонути (...) Свети Сава је српски најзаслужнији муж. Он нам је очувао српско име, он нас је утврдио у православној вјери (...) њему ваља да подигнемо трајан споменик. – Најтрајнији је споменик „светосавска бесједа“, која треба на св. Саву по свим српским мјестима да се приређује (...) Сви Срби у Босни треба да се заузму око светосавске бесједе, – тиме ће се српски дух све то виши и више будити. Српство ће у једном правцу радити, ујединићемо се у душевно, а нашем просвјетитељу и учитељу Сави, подићи ћемо вјечни споменик, који ће трајати докле год је Србина!» [Калуђерчић 1886: 26–28].

Свети Сава је једна од најзаступљенијих личности у фолклору,⁶⁵ култу и предању у Босни.⁶⁶ У фолклору Босанске Крајине постоје многа предања и народна вјеровања која су се везала за личност Светог Саве. Постоје народне приче, народне пјесме, народна предања и народне молитве везане за његову личност, а велики број њих је објављен у различитим часописима и листовима који су излазили на територији Босне и Херцеговине за вријеме аустроугарске управе.⁶⁷ Народне приче су измишљене, а већина се преносила са кољена на кољено из ранијег период док их неко није записао и на крају објавио [Карановић 1936: 8–16]. Народна предања у највећој мјери су везана за мјеста и крајеве. Примјера ради: «опште народно вјеровање и схватање да је манастир Гомионица у Змијању Немањићка задужбина», свједочи о јаком култу светородне династије Немањића [Карановић 1936: 16, 18–19]. Поред народног вјеровања да је манастир Гомионица задужбина Немањића, народно вјеровање за Немањићке задужбине веже и многе друге манастире у Босни.⁶⁸ Слична ситуација је и са простором сјевероисточне Босне, гдје су, такође, заступљене народне приче, народна предања и народна вјеровања везана за Светог Саву и његов култ. Миленко С. Филиповић је на основу својих истраживања закључио, да су црквени култ и миграције српског народа заслужни за ширење и јачање култа Светог Саве на простору сјевероисточне Босне [Филиповић 2008: 260–261]. Према његовом сазнању једна чињеница је битна у сагледавању старости и јачине црквеног култа на овом простору, а то је слика Светог Саве у некадашњој манастирској цркви Ломници. У свом закључку, Филиповић даље наводи: «На северном зиду цркве, изнад две певнице, насликани су св. Симеон (Немања) и св.

⁶⁵ Лик Светог Саве у фолклору је вишеслојан, и у њему се, поред хришћанске компоненте могу препознати и различити ликови паганских божанстава [Илић, 2019: 261].

⁶⁶ За више информација погледати: Ђоровић 1927; Карановић 1936; Филиповић 2008.

⁶⁷ За више информација погледати: Босанска вила. 1910. год. XXV. бр. 23 и 24. – С. 359–360; Босанско-херцеговачки изворник. 1893. год. VII. бр. 4 и 5. – С. 187; Босанска вила год. 1901. XVI. бр. 1. – С. 14–15; Босанска вила. 1897. год. XII. бр. 3. – С. 41–42; Босанска вила. 1899. год. XIV. бр. 9 и 10. – С. 129–130; Босанска вила. 1897. год. XII. бр. 10. – С. 152–153; Босанска вила. 1898. год. XIII. бр. 12. – С. 186–187; Босанска вила. 1897. год. XII. бр. 16. – С. 247–248; Босанска вила. 1897. год. XII. бр. 22. – С. 343–344; Босанска вила. 1897. год. XII. бр. 22. – С. 344.

⁶⁸ За више информација погледати: Шево 2002; Микић 1995: 62–68.

Сава (...) Живопис у Ломници је довршен 1608. године, како то сведочи један запис» [Филиповић 2008: 261]. Све ово је велики показатељ колико је култ Светог Саве био географски распрострањен и колико је био укоријењен код српског народа широм Босне. Култ се из Босне ширио даље, на простор Лике, Баније, Кордуна и имао је велику улогу у очувању српске народности и православне вјере код Срба на том простору, који се кретао даље од босанске границе.

Ђоко Слијепчевић је правилно закључио када је написао: «Има, свакако, доста тачног и оправданог у истицању националног и државничког рада Светог Саве. Он је био не само истински родољуб, него и сасвим „нов тип родољуба“, који је кроз сопствено смиривање и делотворно одуховљење уздизао свој народ. Из овог облика родољубља, освећеног истинским духом православља, изњедрило се оно што је уједињавало наша племена и дало српској држави вишу идеју и смисао. Када се Свети Сава појавио у народу и постао мисионар и препородитељ није још био завршен процес стапања и духовног уједињења наших племена» [Слијепчевић 2002: 124]. Шта је култ Светог Саве значио за Србе најбоље се види из улоге српске цркве у вијековима туђинске власти, када српска црква успјева да васкрсне и ојача српску нацију као цјелину [Бранковић 2020а: 69]. Јачање светосавског култа и ширење косовског циклуса међу Србима много је допринијело отпору исламизацији и унијаћењу у Босни. Величина култа Светог Саве код Срба оставила је дубок траг на свим пољима, од цркве, народних обичаја, преко личних имена до топономастике. Бројни локални топоними на територијама које су насељавали или насељавају Срби везани су за личност Светог Саве [Шкриванић 1977: 367–374]. Такође, ту су и храмови посвећени Светом Сави [Јанковић 1997: 345–356]. Према нашој оцјени, најбољи закључак о личности Светог Саве дао је Никола Радојчић давне 1935. године, који је и данас, а који ће сигурно и у будућности бити актуелан: «Код Св. Саве осећа се као у мало случајева великих људи да је битни знак његове

величине свестраност његова генија и трајност његових идеја. Он је имао, има и увек ће имати шта рећи свим љубитељима и трудбеницима напретка човечанства. Идеје којима је он посветио свој живот и рад доиста су вечне» [Радојчић 1935: 49].

Припадност Срба православној вјери и српској цркви у Босни, али и Херцеговини, неупитна је кроз цијелу историју, а нарочито је национална и вјерска припадност изражена у току османске и аустроугарске управе и борбе за очување националног и вјерског идентитета. Континуитет и трајност култа Светог Саве најбоље се огледа у народној причи у којој Свети Сава, након што му је дала воду, благосиља мајку Светог Василија Острошког уз ријечи: «Од тебе изашло чисто и пречисто тијело на овај свијет» [Јововић 2020: 335].

Улога народног вјеровања и народног предања, одржаваног усменим предањем кроз вијекове власти страних поробљивача може да се схвати кад се има у виду стање (не)писмености код српског свештенства и народа, јер да није било усменог народног вјеровања и народног предања које је прелазило с нараштаја на нараштај велико је питање да ли би се српска народност и припадност светосављу одржали. С тога, можемо закључити да је захваљујући јединству Српске православне цркве и њеном неуморном раду на очувању националног и вјерског идентитета, Срби у Босни остали су вјерни православној вјери, српској народности и путу Светог Саве.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Путописи

1. *Гилфердинг А.* Путовање по Херцеговини, Босни и Старој Србији. Сарајево: Веселин Маслеша, 1972.
2. *Kuripešić В.* Putopis kroz Bosnu, Srbiju, Bugarsku i Rumeliju 1530. Banja Luka: Bešjeda. (fototipско izdanje), 2006.

Литература

3. *Аиковић Д.*, Светосавље између идентитетског и поетског // Црквене студије. 2019. 16/1. – С. 93–106.
4. *Батаковић Д., Протић М., Самарџић Н., Фотић А.* Нова историја српског народа. – Београд: Наш дом, 2002.
5. *Биговић Р.* Црква и друштво. – Београд: Хиландарски фонд при Богословском факултету, 2000.

6. *Бранковић Б.М.* „Култ Светог Саве и очување идентитета Срба у Босни након обнове Пећке патријаршије“. у: Бранковић Б.М., Милошевић Б., *Осам вијекова аутокефалности и један вијек од уједињења Српске православне цркве*. Бања Лука: Филозофски факултет, 2020. – С. 61–73. (у тексту 2020а)
7. *Бранковић Б.М.* „Значај обнове Пећке патријаршије 1557. године за Србе у Херцеговини и Босни“. у: Бартула В. *Српска Горажданска штампарија у свјетлости науке и културе*. – Пале: Филозофски факултет, Православни богословски факултет Свети Василије Острошки, 2020. – С. 221–236. (у тексту 2020б)
8. *Бранковић Б.М.* „Пећка патријаршија и очување вјерског идентитета Срба у Херцеговини од средине XVI до почетка XVII вијека“. у: Мاستиловић, Д., *Осам вијекова светосавља у Херцеговини*. – Гацко: СПКД Просвјета, 2020. – С. 153–166. (у тексту 2020в)
9. *Бранковић Б.М.* „Добротворна задруга српкиња петровчанка – примјер хуманитарног и националног дјеловања у Босанском Петровцу“. у: Лакић, С., *Бањалучки новембарски сусрети 2019*. – Бања Лука: Филозофски факултет, 2020. – С. 53–65. (у тексту 2020г)
10. *Бранковић Б.М., Милошевић Б.* Поводом 120 година од почетка борбе Срба за црквено-школску самоуправу у Босни и Херцеговини // Радови. 2016. бр. 24. – С. 13–25.
11. *Branković B.M., Gligoriје Jеftanović and the struggle for Church and school autonomy* // Istraživanja – Journal of Historical Researches. 2021. No 32. – С. 162–174.
12. *Василијевић Љ. С.*, Свети Сава у народном предању // Босанска вила. 1901. год. XVI. бр. 1. – С. 14–15.
13. *Васић М.* Исламизација на Балканском полуострву. Бања Лука – Источно Сарајево: АНУРС, Завод за уџбенике и наставна средства, 2005.
14. *Дурковић-Јакишић Љ.* „О почецима светосавске прославе у школи“, у: Шијаковић Б., *Светосавски зборник 1 – Годишњак за светосавску културу у Црној Гори*. Цетиње, Никшић, Подгорица: Митрополија црногорско-приморска, Епархија будимљанско-никшићка, Матица српска – Друштво чланова у Црној Гори, 2011. – С. 21–26.
15. *Дучић Н.* Историја српске православне цркве од првијех десетина VII в. до наших дана. Гацко – Београд: Доб, Нова Доб, 2008.
16. *Ђурђевић Б., Васић М.* Југословенске земље под турском влашћу (до краја XVIII вијека). Источно Сарајево: АНУРС, Завод за уџбенике и наставна средства, 2005.
17. *Екмечић М.* Дуго кретање између клања и орања. Историја Срба у Новом веку. Београд: Завод за уџбенике, 2008.
18. *Илић Д.* Чуда Светог Саве у предањима, легендама и легендарним причама // Књижевна историја. 2019. бр. 169. – С. 257–279.
19. *Јанковић М.Д.* „Храмови Светога Саве у Српској православној цркви“. у: Станић, Г., *Спаљивање моштију Светога Саве 1594–1994*. Београд: Свети Архијерејски Синод Српске Православне Цркве, 1997. – С. 345–356.
20. *Јововић В.* „Свети Сава у периодичним и другим публикацијама у Црној Гори од 1835. до 1918. године“. у: Пузовић, В., Таталовић, В., *Осам векова аутокефалије Српске православне цркве*. књ. I. – Београд: Свети Архијерејски Синод Српске Православне Цркве, Православни богословски факултет Универзитета у Београду, 2020. – С. 323–337.
21. *Калуђерчић С.*, Значај и постанак светосавске бесједе у нас Срба // Босанска вила. 1886. год. I. бр. 2. – С. 26–28.
22. *Карановић М.*, Свети Сава у фолклору Босанске Крајине // Развитак. 1936. год. III. бр. 1. – С. 6–22.

23. *Kraljačić T.* Kalajev režim u Bosni i Hercegovini (1882–1903). Banja Luka – Srpsko Sarajevo: АНУРС, 2000.
24. *Летић Б.* „Писано наслеђе и српски културни образац у средњовековној Босни и Хуму“. у: *Српско писано наслеђе и историја средњовековне Босне и Хума*. Бања Лука – Источно Сарајево: Филолошки факултет Универзитета у Бањој Луци, Филозофски факултет Универзитета у Источном Сарајеву, Филозофски факултет Универзитета у Бањој Луци, 2018. – С. 405–417.
25. *Марјановић Ч.* Историја српске цркве. Београд: Ars Libri, 2001.
26. *Маџар Б., Панић М.* Политика и Српска православна црква у Босни и Херцеговини 1878–1945. Бања Лука: СПКД Просвјета ГО Бања Лука, 2005.
27. *Микић Ђ.* Бања Лука на Крајини хвала. Бања Лука: Институт за историју, 1995.
28. *Милановић М.* Одломак из пјесме: Свети Сава // Босанско-херцеговачки источник. 1893. год. VII. бр. 4 и 5. – С. 187.
29. *Нилевић Б.* Српска православна црква у БиХ до обнове Пећке патријаршије 1557. године. Сарајево: Веселин Маслеша, 1990.
30. *Pasko V.* Bosna i Hercegovina za vreme misije Dževdet-efendije. Banja Luka: Besjeda. (fototipско издање), 2011.
31. *Ђоровић В.* Педесет легенди о Светом Сави. Горњи Милановац: Лио, 1995.
32. *Пејановић Ђ.* Културно-просветна хумана и социјална друштва у Босни и Херцеговини за време аустријске владавине. Сарајево: Штампарија Босанска пошта, 1930.
33. *Радојчић Н.* Свети Сава // Годишњица Николе Чупића. 1935. XLIV. – С. 6–49.
34. *Самарџић Р.* „Српски народ под турском влашћу“. у: *Историја српског народа*. III-1. Београд: Српска књижевна задруга, 1994. – С. 7–114. (у тексту 1994а)
35. *Самарџић Р.* „Срби у ратовима Турске до 1683“. у: *Историја српског народа*. III-1. Београд: Српска књижевна задруга, 1994. – С. 117–335. (у тексту 1994б)
36. *Самарџић Р.* „Краљевство Словена у развоју српске историографије“. у: Буквић, Ј., *Маџро Орбин, Краљевство Словена*. Зрењанин: SEZAM BOOK. – С. CXVII–CXLV, 2006.
37. Свети Саво у народном предању. забиљежио Вид Вулетић-Вукасовић // Босанска вила. 1897. год. XII. бр. 3. – С. 41–42.
38. Свети Саво у народном предању. забиљежио Ст. Р. Делић // Босанска вила. 1897. год. XII. бр. 10. – С. 152–153.
39. Свети Саво у народном предању. забиљежио Читулчанин // Босанска вила. 1897. год. XII. бр. 16. – С. 247–248.
40. Свети Саво у народном предању. забиљежио Саво Н. Семиз // Босанска вила. 1897. год. XII. бр. 22. – С. 343–344.
41. Свети Саво у народном предању. забиљежио Д. Терзић // Босанска вила. 1898. год. XIII. бр. 12. – С. 186–187.
42. Свети Саво у народном предању. забиљежио Н. Т. Кашиковић // Босанска вила. 1899. год. XIV. бр. 9 и 10. – С. 129–130.
43. Свети Саво и св. Никола. забиљежио Н.Т.К // Босанска вила. 1897. год. XII. бр. 22. – С. 344.
44. Свети Сава и поп. забиљежио Милан Шутвић // Босанска вила. 1910. год XXV. бр. 23 и 24. – С. 359–360.
45. *Слијепчевић Ђ.* Историја српске православне цркве. књ. 1. Београд: ЈРЈ, 2002.
46. *Слијепчевић П.* О Св. Сави популарно предавање са 12 слика. Бања Лука: Бесједа. (фототипско издање), 2011.
47. *Ђирковић С.* Историја средњовековне босанске државе. Београд: Српска књижевна задруга, 1964.
48. *Ђоровић В.* Свети Сава у народном предању. Београд: Задужбина Радојице Ј. Ђурића, 1927.

49. *Ђоровић В.* Култ Светог Саве // Братство Св. Саве. 1934. XXVIII. – С. 112–126.
50. *Филиповић М.С.* „Култ Светог Саве“. у: *Календар Просвјета за 1936. годину.* Сарајево: СПКД Просвјета, 1936. – С. 31–38.
51. *Филиповић М.С.* Свети Сава у култу и предању у североисточној Босни // Братство. 2008. XII. – С. 263–261.
52. *Чубриловић В.* „Српска православна црква под Турцима од XV до XIX века“. у: *Погледи Васе Чубриловића на српску историју XIX и XX века.* Београд: САНУ, Балканолошки институт, 1992. – С. 78–99.
53. *Džaja S.* Konfesionalnost i nacionalnost Bosne i Hercegovine. Predemancipacijski period 1463–1804. Sarajevo: Svjetlost, 1992.
54. *Шево Љ.* Православне цркве и манастири у Босни и Херцеговини до 1878. године. Бања Лука: Град Бања Лука, Глас Српски, 2002.
55. *Шкриванић Г.* „Име Светог Саве у топономастици српских земаља“. у: *Свети Сава. Споменица поводом осамтогодишњице рођења 1175–1975.* Београд: Свети архијерејски синод Српске православне цркве, 1977. – С. 367–374.

© Бранковић Б.М., 2023

УДК 008+930

СВЕТИ САВА ЈЕ УЧИТЕЉ, ПРОСВЕТИТЕЉ, ЗАШТИТНИК ПРАВОСЛАВНЕ ВЕРЕ

Курбакова Анастасија Александровна
студенткиња 4 курса Института за словенску културу,
Руски државни универзитет им. Косигина,
Москва, Русија

Сажетак. Аутор чланка слика портрет светитеља Саве, који је одиграо огромну улогу у изградњи српске државе, ширењу и јачању православља, развоју књижевности и српског језика. Подвиг Светог Саве у име Отаџбине и вере упоредив је са улогом Александра Невског у историји руске државе и културе. Сава је био млађи син српског кнеза Стефана Немањића. Од детињства, Сава је био заљубљен у религиозну књижевност и цркву у целини, и у доби од 18 година напустио је кућу и примо постриг у Јерусалиму. Отац је пратио пример сина и већ у старости постао је монах. Тако су отац и син основали манастир Хиландар. Након смрти оца, Свети Сава се вратио у Србију. Он се изборио за аутокефалност Српске православне цркве, написао је животопис Светог Симеона, саставио и превео скуп црквених закона. Свети Сава је дао непроцењив допринос јачању српске државности, развоју система просветитељства и духовног образовања.

Кључне речи: Свети Сава, Православље, српска државност, српска култура

SAINT SAVA – THE SLAVIC APOSTLE, EDUCATOR, ENLIGHTENER

Kurbakova A.A.
4th –year student at the Institute of the Slavic Culture,
The Kosygin State University of Russia,

Moscow, Russia

Abstract: the author of the essay paints in bold stroke the portrait of Sabbas the Serbian (Saint Sava) who played an enormous role in establishing the Serbian statehood, preaching and maintaining the Eastern Orthodox Christianity, developing the Serbian national literature and language. The feat accomplished by Saint Sava for the sake of the Motherland and Creed can be compared with the role that Alexander Nevskiy performed in the history of the Russian statehood and culture. Being the youngest son of Stefan Nemanjich, a Serbian prince, Sava got interested in religious literature and Church as a whole, and at the age of 18 he left home and took the monastic vows in Jerusalem. Later his father followed the path taken by Sava and became a monk being well advanced in age. Thus, the father and his son founded a monastery and gave the name of Hilindar to it. After the father's death, Sava returned back to Serbia. He succeeded in establishing the autocephality of the Serbian Orthodox Church, wrote the «Saint Symeon's Life», worked out the Code of laws and translated it into the Serbian language. Saint Sava made an outstanding contribution to the establishment of the Serbian statehood and identity, development of its education system and spiritual potential.

Keywords: Saint Sava (Sabbas the Serbian), Eastern Orthodox Christianity, Serbian statehood, Serbian culture.

Огромну улогу коју је Свети Сава одиграо у изградњи српске државе, ширењу и јачању православља, развоју књижевности и српског језика не може се преценити. Подвиг Саве Српског у име Отаџбине и вере упоредив је са улогом Александра Невског у историји руске државе и културе [Мельков 2005].

*Црковъ Св. Саввы Сербскогo, Париж.
Црква Светог Саве у Паризу*

Свети Сава је рођен 1175. године као Растко Немањић, најмлађи син великог жупана Стефана Немање и Ане Немањић. Растко је показивао љубав према књизи. Још као дете је обожавао и редовно присуствовао црквеним службама, а иконе су га посебно занимале. Када му је било 17

година, упознао је једног монаха и с њим се убрзо упутио ка манастиру Светог Пантелејмона на Светој гори, напустивши очеву кућу. У том манастиру се замонашио 1192. године када је и добио име Сава.

Четири године касније, Сава и његов отац (Симеон) су оснивали манастир Хиландар на Светој гори. Почетком 13. века Сава је постао ђакон и свештеник Хиландара, а затим и архимандрит у Солуну. Када се 1207. године вратио у Србију, са собом је понео и мошти свог оца, светог Симеона.

*Свт. Савва, Архиепископ Србский. Фреска из манастира Студеница.
Фреска Светог Саве у манастиру Студеница*

У наредном периоду, током првих деценија 13. века, Захваљујући Сави, Српска православна црква је постала аутокефална, тј. самостална црква која не зависи од других цркава, а њен први архиепископ био је управо Сава [Свети Сава је био српски принц, монах, књижевник и први архиепископ независне Српске православне цркве].

Свети Сава је за живота написао бројна данас веома вредна дела, међу којима је најпознатије «Житије Светог Симеона», о животу његовог оца Стефана Немање (у монаштву Симеон), родоначелника владарске лозе Немањића. Такође, познати су и његови типичи (збирке црквених правила), Карејски, Хиландарски и Студенички типик [Дубравка Карадаревић 2019].

Написао је и Законоправило, дело познато и под називима «Савин Номоканон» или «Савина Крмчија». У њему су садржани одабрани преводи важних грађанских и црквених прописа из византијског царства. Осим што је писао, Сава је такође и учио многе, због чега се сматра првим српским просветитељем и придају му се велике заслуге за развој писмености у средњовековној Србији. Свети Сава се упокојио 27. јануара 1236. године у тадашњој бугарској престоници Трнову, где је и сахрањен у цркви Четрдесет великомученика. Касније је Савин братанац краљ Владислав пренео мошти у Србију, у своју задужбину манастир Милешеву.

На светосавком платоу на Врачару, по наређењу Синан-паше, а у знак одмазде српском народу за устанак који су подигли против Турака, крајем 16. века спаљене су мошти Светог Саве, а данас на том месту поносно се уздиже храм Светог Саве, који је највећа српска богомоља и један од највећих православних храмова на свету.

Свети Сава је међу Србима назван учитељем, просветитељем и новим апостолом. Његов култ се ширио изван граница српске земље. Свети Сава се до данас сматра заштитником и покровитељем српских школа у Србији, Црној Гори, Босни и Херцеговини, Далмацији. Свети Сава је још као младић напустио владарски двор свога оца и одрекао се власти, жртвовао се за духовност и продуховљење српског народа, у потрази за истинским смислом живота за себе, али и за свој народ. У веома тешким и неповољним околностима успео је да се избори за самосталност српске цркве, која се по доста чему разликовала од византијске. Снажно је везао народ за цркву, али и цркву за народ, који се са њом идентификовао [Драган Антич 2018].

Најзад, уложио је читав свој живот и сав свој труд да описмени народ и пресудно допринео развоју књижевности у средњовековној Србији. Зато је и његов култ један од најпоштованијих у свом православном свету.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. *Мельков А.* История Жизнь и труды Святителя Саввы Сербского. Издание «Поместные церкви», январь 2005 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://pravoslavie.ru/orthodoxchurches/40867.htm/> Жизнь и труды святителя Саввы Сербского / Поместные Церкви // проект портала Православие.Ru (pravoslavie.ru) (Дата обращения: 18.11.2021 г.)
2. *Драган Антич.* Свети Сава: једна од три најпоштованије историјске личности у Србији. Информативни магацине за децу и родитеље. 27 јануара 2018. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.mojedete.info/sveti-sava-jedna-od-tri-najpostovanije-istorijske-licnosti-u-srbiji-verovanja-o-svetom-savi/> Sveti Sava: jedna od tri najpoštovanije istorijske ličnosti u Srbiji + Verovanja o Svetom Savi - Моје дете (Дата обращения: 17.11.2021 г.)
3. *Дубравка Карадаревић.* Свети Сава и његов утицај на образовање у Србији. Самообразовање, 27 јануара 2019. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://samoobrazovanje.rs/sveti-sava/> Sveti Sava i njegov uticaj na obrazovanje u Srbiji | Самообразовање (Дата обращения: 19.11.2021 г.)
4. Свети Сава је био српски принц, монах, књижевник и први архиепископ независне Српске православне цркве. Средње школе едукација. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://srednjeskole.edukacija.rs/biografije-poznatih-licnosti/rastko-nemanjic-sveti-sava> Rastko Nemanjić - Sveti Sava (edukacija.rs) (Дата обращения: 20.11.2021 г.)

© Курбакова А.А., 2023

УДК 008+930

РОССИЯ И СЕРБИЯ: ДУХОВНОЕ И РАТНОЕ БРАТСТВО ЧЕРЕЗ ВЕКА

Курбакова Светлана Николаевна

доктор филологических наук,

профессор кафедры английского языка №1,

Московский государственный институт международных отношений,

Москва, Россия

Аннотация. В очерке выделяются важнейшие этапы становления и развития духовного и ратного братства России и Сербии с опорой на общие культурные и религиозные ценности. Для двух стран Александр Невский и Савва Сербский являются символами Подвига во имя Родины и Веры, которые заложили основы российской и сербской государственности, показали истинный пример служения высоким идеалам национального суверенитета и духовного братства славянских народов. Особое внимание уделяется современной истории, а именно – марш-броску российских десантников в защиту территориальной целостности Сербии в июне 1999 года. Автор подчеркивает, что развитие всестороннего сотрудничества и дружбы России и Сербии отвечает насущным потребностям этих славянских народов.

Ключевые слова: славянская культура, духовное богатство, сотрудничество России и Сербии.

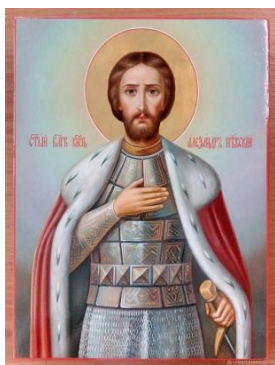
RUSSIA AND SERBIA: SPIRITUAL AND WARRIOR BROTHERHOOD THROUGH CENTURIES

Kurbakova S.N.
Doctor of Philology,
Professor of the English Department,
MGIMO University,
Moscow, Russia

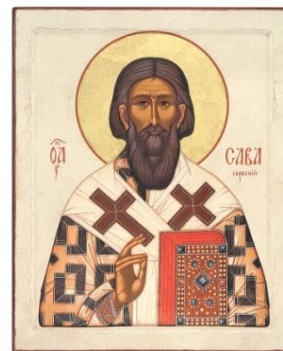
Abstract: the essay provides a general outlook at the history of building up spiritual and warrior brotherhood of Russia and Serbia which is based on shared cultural and religious values. For these nations Alexander Nevskiy and Sabbas the Serbian have become the most distinguished symbols of the great Feat for the sake of the Motherland and the Creed. They created the foundation for the Russian and Serbian statehood, devoted their life to the promotion of the high ideals of national sovereignty and spiritual brotherhood of the Slavic peoples. The essay focuses on modern history, namely a speed-march performed by the Russian airborne troops in June, 1999 in order to save the Serbian territorial integrity. The author highlights that the development of comprehensive cooperation and friendship between Russia and Serbia play the essential role in the progress of the two Slavic nations.

Keywords: Slavic culture, spiritual potential, friendship and cooperation between Russia and Serbia.

2021 год был объявлен в России годом чествования Александра Невского «в целях сохранения военно-исторического и культурного наследия, укрепления единства российского народа в связи с исполняющимся в 2021 году 800-летием со дня рождения государственного деятеля и полководца князя Александра Невского» [Указ Президента РФ от 23.06.2014 №448]. Проведение Круглого стола Институтом славянской культуры в Российском государственном университете им. А.Н. Косыгина стало важным событием, поскольку оно объединило ученых и экспертов из России и Сербии для обсуждения общих нравственных и культурных ценностей, позволило вспомнить нашу историю, наших предков. Для двух стран Александр Невский и Савва Сербский являются символами Подвига во имя Родины и Веры, которые заложили основы российской и сербской государственности, показали истинный пример служения высоким идеалам национального суверенитета и духовного братства славянских народов.

Св. Александр Невский

Св. Савва Сербский

Исторические события в течение многих веков укрепили братство двух православных народов, особенно в тяжелые времена освободительных войн, во время борьбы за свою целостность и суверенитет. Начиная с XII века два славянских народа помогали и поддерживали друг друга как словом, так и оружием [История двусторонних отношений; Бондарев 2008; 100-летие Русского исхода 2020].

В новейшей истории, 12 июня 1999 года, известный марш-бросок российских десантников в аэропорт «Слатина» в Приштине под командованием генерал-лейтенанта В.М. Заварзина стал примером готовности россиян прийти на помощь братскому сербскому народу и встать на защиту целостности сербского государства [Ивашов 2005].

Прибытие российских десантников в аэропорт «Слатина» в Приштину 12.06.1999 г.

Решительные действия военно-политического руководства России, отдавшего приказ батальону российских миротворцев войти в Косово и занять аэродром «Слатина» в Приштине 12 июня 1999 года,

воспрепятствовали приоритетному вводу сил НАТО в Косово и заставили натовцев соблюдать принятую накануне резолюцию Совета Безопасности ООН [Резолюция 1244, принятая Советом Безопасности ООН 10 июня 1999г.].

Как заявил начальник Управления международного военного сотрудничества Министерства обороны России в то время, генерал-полковник Леонид Григорьевич Ивашов: «С точки зрения международного права этот шаг был обоснован и абсолютно чист, исключал какие-либо нарушения». Более того, такие решительные действия военных заставили американцев вернуться к переговорам. Как вспоминает Л.Г. Ивашов, «после того, как ключевой объект в Косово оказался под нашим контролем, ведущую роль на переговорах стали играть мы. В целом переговоры шли на равных, и стороны согласились на компромисс на наших условиях. В итоге для Косово был найден разумный вариант» [Ивашов 2005].

Жители Сербии с радостью и облегчением встречали российских военных:

Жители Сербии приветствуют российских военных

Важно отметить, что такие активные военно-политические действия в помощь братской Сербии заставили и саму Россию встряхнуться, опомниться, вновь почувствовать себя сильной и суверенной державой: «Россияне могли по праву гордиться своими военными, показавшими – пусть и на небольшом эпизоде – свои потенциальные возможности» [Ивашов 2005].

Стоит признать, что в тот период Россия переживала большие экономические трудности, ее раздирали внутренние противоречия борющихся за власть возникших после распада Советского Союза политических сил. Полковник ВДВ С. Павлов, командир батальона российских миротворцев, так вспоминает те события: «Думаете, было легко? В бюджете денег нет, запчастей для техники и комплектующих нет, офицерам месяцами не платили денежное довольствие, профессия военного потеряла престиж и уважение. Поэтому рейд и прогремел так резонансно, вызвав в народе подъем, ликование. Нам удалось заставить людей не стыдиться России, а испытать за нее гордость».

Вспоминая резолюцию № 1244, стоит отметить, что Россия приняла самые активные дипломатические действия, настояв на ее принятии Советом Безопасности ООН. В резолюции были четко изложены условия мирного урегулирования кризиса вокруг Косово на основе фундаментальных принципов суверенитета и территориальной целостности Сербии.

Случилось так, что двадцать лет назад моя семья оказалась отчасти вовлеченной в эти драматические события. Благодаря военно-политическим, дипломатическим усилиям при штабе Верховного главнокомандующего сил НАТО в Европе (Supreme Headquarters Allied Powers in Europe SHAPE) в небольшом бельгийском городе Монц была создана группа по координации действий российского контингента KFOR (Kosovo Force) с подразделениями НАТО. В этой группе работал мой муж. Члены группы регулярно выезжали с инспекцией в Слатину и из первых уст, от самих сербов, узнавали о тех зверствах и преступлениях, которые совершали косовские албанцы при молчаливом согласии натовцев. Российская группа постоянно поднимала острые вопросы перед руководством НАТО о невыполнении резолюции № 1244 косовскими албанцами, о систематических нарушениях ими прав человека, о

разрушениях албанцами православных святынь. Российская сторона постоянно указывала на бездействие представителей НАТО.

К сожалению, политика стран НАТО, покрывающих преступления косовских албанцев и поддерживающих их стремление к независимости, не способствует и в наше время мирному урегулированию конфликта, установлению мира и спокойствия на Балканах.

Реалии наших дней указывают на острую необходимость дальнейшего укрепления дружеских связей между Россией и Сербией во всех сферах. Оптимизмом наполняет новость о возобновлении деятельности Русского научного института в Белграде [Русский научный институт в Белграде возрождается 2022]. Очень отраднo, что российско-сербский диалог в академической сфере играет огромную позитивную роль в укреплении духовного братства и развитии всестороннего сотрудничества с Сербией.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Указ Президента Российской Федерации от 23.06.2014 г. №448 «О праздновании 800-летия со дня рождения князя Александра Невского». [Электронный ресурс]. – Режим доступа: Указ Президента Российской Федерации от 23.06.2014 г. № 448 Президент России (kremlin.ru) (Дата обращения: 17.11.2021 г.)
2. История двусторонних отношений. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://serbia.mid.ru/ru/countries/political-relations/> История двусторонних отношений (mid.ru) (Дата обращения: 03.06.2021).
3. *Бондарев Н.* Россия и русские в истории Сербии. В двух частях. Фонд «Русский мир». 2008. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://russkiymir.ru/publications/85032/> Россия и русские в истории Сербии. Часть I (russkiymir.ru) (Дата обращения: 03.06.2021).
4. 100-летие Русского исхода: вклад русской эмиграции в науку, культуру и образование зарубежных стран. Фонд «Русский мир»: Материалы Круглого стола 6 ноября 2020 г. Режим доступа: https://nash-sovremennik.ru/p.php?id=9&n=10&y=200https://russkiymir.ru/publications/279997/?sphrase_id=1219842 (Дата обращения: 09.09.2021).
5. *Ивашов Л.Г.* Бросок на Приштину. Наш современник, № 10, 2005. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://nash-sovremennik.ru/p.php?id=9&n=10&y=2005> (Дата обращения: 09.09.2021).
6. *Павлов С.* Марш-бросок в историю. Интервью 1 июня 2019. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://rg.ru/2019/06/10/rodina-prishtinskij-desant.html> (Дата обращения: 09.09.2021).
7. Резолюция 1244, принятая Советом Безопасности ООН 10 июня 1999 г. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://>

web.archive.org/web/20000602210058/http://www.un.org/russian/documen/sresol/res1999/res1244.htm (Дата обращения: 09.09.2021).

8. Русский научный институт в Белграде возрождается. Фонд «Русский мир», 17.02.2022. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://russkiymir.ru/publications/298001/> (Дата обращения: 17.02.2022).

© Курбакова С. Н., 2023

УДК 008+930

РАСТКО НЕМАЊИЋ – СВЕТОСАВЉЕ КАО ТЕМЕЉ ИДЕНТИТЕТА СРПСКОГ НАРОДА КАО ПРАВОСЛАВНОГ И СЛОВЕНСКОГ НАРОДА

Манојловић Негош

*кандидат политичких наука,
доцент кафедре Опште и словенске филологије,
Руски државни универзитет „Косигин“,
Москва, Русија*

Сажетак. Чланак је посвећен анализи значаја Растка Немањића - Светог Саве за словенску културу и очувању савременог српског националног идентитета. Наслеђе Светог Саве дало је српском народу идентитет који га је водио вековима и одржавао стабилност и трајност српске државе, чак и када је *de facto* нестајао са мапе Европе. Захваљујући њему, док су били под турском и аустроугарском окупацијом, Срби су, чак и након неколико векова окупације, својеврсним међусобним продором државне идеје и религије, задржали јединство и нису се растворили у другим, ширим културним оквирима. Данас, „светосавље“, упркос привремено узетом курсу на евроинтеграцију, остаје чврста основа идентитета Срба као православног и словенског народа.

Кључне речи: Сава Српски, самосвест, светосавље, национални идентитет, Србија

RASTKO NEMANJIC – "SVETOSAVLJE" AS THE BASIS OF IDENTITY OF SERBS AS ORTHODOX AND SLAVIC PEOPLE

Manojlovic Njegos

Political Sciences PhD

*Associate Professor of the Department of General and Slavic Philology,
The Kosygin State University of Russia,
Moscow, Russia*

Abstract. The article is devoted to the analysis of the significance of Rastko Nemanich - St. Sava for Slavic culture and the preservation of modern Serbian national identity. The legacy of St. Sava gave the Serbian people an identity that guided them through the centuries and kept the Serbian state stable and permanent even as it *de facto* disappeared from the map of Europe. Thanks to him, being under Turkish and Austro-Hungarian occupation, the Serbs, even after several centuries of occupation, through a kind of mutual penetration of the state idea and religion, retained unity and did not dissolve into other, wider cultural frameworks. Today, “svetosavlje”, despite the temporarily taken course

towards European integration, remains a solid foundation for the identity of the Serbs as an Orthodox and Slavic people.

Key words: Saint Sava Serbian, self-consciousness, svetosavlje, national identity, Serbia

„Благодарна Србијо,
Пуна си љубави
Према својој пастири
Светитељу Сави.
Цело Српство слави славу
Свога оца Светог Саву.
Појте му Срби,
Песму и утројте!“
Светосавска химна

1. Главни значај Растка Немањића за словенску културу и формирање српског идентитета као православног и словенског

Главни значај Растка Немањића – Светог Саве за словенску културу је у томе што је својим просветитељским радом, успео да у сложеним историјским условима XIII века, Србима, који су своју кућу саградили на сред пута између – Западне и Византијске културе, осамостаљивањем цркве и државе, помогне да поставе чврсте темеље народног духа, идентитета и културе који су се показали као витална снага и непоходан фактор у очувању једног словенског народа и културе током многих векова.

Растко Немањић – Свети Сава најзначајнија је и средишња личност у историји Србије. Постављајући темеље српске културе у Средњем Веку, ова непоновљива ренесансна личност већ 800 година представља за Србе симбол пожртвованости и патриотизма. Био је српски принц, монах и први архиепископ независне Српске православне цркве, народни учитељ и просветитељ, зачетник српске средњовековне књижевности, саветодавац владара, законодавац, дипломата.

Данашњи Срби су му највише захвални што је својим радом на стварању самосталне православне цркве у Србији »православну цркву у Србији учинио српском, а српски народ учинио православним« [Matejić 1976: 85], и тиме сачувао српски народни идентитет, истовремено га интегришући у шири културни контекст.

У општесловенском контексту, Словени му морају бити захвални у првом реду, на његовом просветитељском раду којим је допринео развоју српске културе као словенске, у првом реду на пољу књижевности и уметности.

У писањим радовима који су остали иза њега, можемо да добијемо увид у живот и културу српског народа на Словенском Југу у Средњем Веку.

2. Од Растка Немањића до Светог Саве – лични пут посвећености вери и духовном животу, али и духовна победа династије Немањић

Рођен је 1175. године као Растко Немањић, најмлађи син великог жупана Стефана Немање и његове жене Ане у тадашњој престоници Расу. Образовање је стекао још на очевом двору, а приврженост црквеним службама и књигама, као и жудња за испосничким животом још као младића нагнали су га да напусти управу Хумском облашћу и замонаши се. Када му је било 17 година, са руским монасима напушта двор и убрзо се упутио ка манастиру Светог Пантелејмона на Светој гори. У том манастиру се замонашио 1192. године када је и добио име Сава.

Године 1196. велики жупан Стефан Немања напушта Рашку, и придружује се сину у манастиру Студеница, где постаје монах и добија име Симеон. Исте године и Расткова мајка Ана је напустила свој дотадашњи живот и замонашила се и добила ново име - Анастасија. Две године касније, 1198. године, Сава и Симеон обнављају манастир Хиландар на Светој гори, који ће постати ризница српске духовности, просвете и културе. Симеон је преминуо 1199. Године и убрзо је проглашен за светитеља. Сава се у Србију вратио 1207. године, носећи са собом мошти свог оца, светог Симеона како би помирио своју завађену браћу Стефана и Вукана.

Велика посвећеност Светог Саве вери и духовном животу је, показаће се, била велика духовна победа династије Немањић. У наредном

периоду, током првих деценија XIII века, српска држава је доживела процват под владавином Немањића. Наиме, 1217. године Савин најстарији брат, Стефан био је крунисан и тако постао Стефан Првовенчани, а 1219. године патријарх је на двору Византијског царства у Никеји, Саву прогласио првим српским архиепископом. Захваљујући Сави, Српска православна црква је постала аутокефална, тј. самостална црква која не зависи од других цркава. На овај начин, створио је услов како за несметани и независни развој српског религиозног и културног идентитета, тако и за његово интеркултурално прожимање са широм православном и словенском културом. О значају свега тога најбоље говори владика Николај Велимировић: »Једна нација не може отићи далеко само са националистичким идејама. Нити можемо ми хришћани говорити о националним верама. Национална црква – ДА, али дефинитивно НЕ национална религија. Неке особе, чак и у нашем хришћанском добу, мешају ова два појма. У њиховом шовинистичком заносу, они би хтели да васкрсну богове њихових паганских предака, онако лажне какви су били. Први српски архиепископ је ово знао врло добро. Када је организовао Српску народну цркву, то није по некој замисли да изазове шовинизам код Срба, а још мање да би васкрсао њихову паганску племенску религију. Он је само хтео да кроз национално организовану цркву учини свој народ заслужним чланом васељенске православне фамилије Христа. Он сам је био задахнут духом васељенског хришћанства. Као такав, он се осећао као код куће у свакој православној заједници сваке расе и језика« [Цит. по: Матејић 2007: 1]. Мирећи завађену браћу и стварањем јединствене српске државе и самосталне српске цркве поставио је солидне темеље на којима му је било лако да изгради и бројне друге значајне промене у многим областима културе: од црквеног и световног права, преко књижевности, архитектуре и сликарства, медицине и т.д.

Свети Сава сматра се зачетником српске средњовековне књижевности. Он је творац биографије као жанра. Најзначајније књижевно

дело му је »Живот господина Симеона«, прва српска биографија. Преводио је Хипократа и Галена и прикупљао средњовековне медицинске записе, од којих је настао »Хиландарски медицински кодекс«.

У Хиландару је 1198. основао прву болницу, а 1209. године у Студеници прву болницу на територији српске државе.

Зачетник је српског средњовековног законодавства. Сава је 1220. године објавио први српски Номоканон, правни зборник који обухвата црквене и грађанске законе који се односе на црквено-правну проблематику. Од њега потичу и први манастирски типичи: »Карејски типик«, »Хиландарски типик« и »Студенички типик«.

Пропутовао је Палестину, Сирију, Персију, Вавилон, Египат, Анатолију и друге земље и регионе и у сваком од њих обишао света места, разговарао с великим испосницима и сакупљао мошти светаца.

3. Светосавље – стабилна и непролазна основа идентитета српског народа кроз векове и у савременом периоду

На једном од таквих путовања, у Трнову, тадашњој престоници Бугарске, разболео се и преминуо 27. јануара 1236. године и његове мошти су убрзо пребачене у Србију у манастир Милешева. Након смрти Светог Саве ствара се његов култ у народу. Светосавље као »језгро идентитета и јединства српског народа« [Dukić 2019: 1] и »српска редакција православног, односно хришћанског универзализма« [Dukić 2019: 1], које је настало на делима Светог Саве дало је српском народу идентитет који га је водио кроз векове и чувао стабилност и постојаност српске државе, чак и када је она *de facto* нестала са карте Европе. На тај начин, будући под Турском и Аустроугарском окупацијом, Срби су и након вишевековне окупације својеврсним међусобним прожимањем државне идеје и вере, сачували јединство и нису се расточили у друге, шире културне оквире. Култ светог Саве није уздрмало ни спаљивање његових мошти, које је наредио Синан-паша 1595. године, услед честих побуна Срба против Турака. Напротив, још више се проширио. На месту спаљивања моштију,

на Врачару у Београду, данас се налази једна од највећих православних цркава на свету, Храм Светог Саве.

Завештање светог Саве је и дан данас присутно у традицији православне цркве словенских народа а за саме Србе Светосавље остаје чврста основа њиховог идентитета као православног и словенског народа.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. *Благојевић Милош* (1989). Србија у доба Немањића: Од кнежевине до царства 1168–1371. Београд: Вајат.
2. *Живковић Тибор* (2004). Црквена организација у српским земљама: Рани средњи век. Београд: Историјски институт САНУ, Службени гласник.
3. *Логос Александар А.* (2017). Историја Срба I. Београд.
4. *Ђурковић Сима* (2004). Срби међу европским народима. Београд: Equilibrium.
5. *Petar Đukić*: Svetosavlje temelj identiteta srpskog naroda kroz vekove. Radio Odžaci, 09.05.2019. Режим доступа: <https://www.ico.rs/delo-svetog-save-nedostizan-produhvat-u-srpskoj-istoriji/>. Последња посета: 29.12.2021.
6. *Mateja Matejić*: Značaj Svetog Save. Novinaronline, 06.10 2007. Режим доступа: <http://www.novinar.de/2007/10/06/znacaj-svetog-save.html>. Последња посета: 30.12.2021.
7. *Mateja Matejić*. Biography of Saint Sava, Columbus, Ohio, Kosovo Publishing Co., 1976: 85

© Манойлович Н., 2023

УДК 17.023.36(=1:470+571)(497.11)

ДУХОВНИ И МАТЕРИЈАЛНИ ТРАГОВИ СВЕТОГ АЛЕКСАНДРА НЕВСКОГ У КУЛТУРНОМ НАСЛЕЂУ СРБИЈЕ

Милинчић Миролуб Аранђела

*професор и шеф Катедре геопросторних основа животне средине
Универзитет у Београду – Географски факултет, Београд, Србија*

Вукоичић Данијела Жиоворада

*професор Одсека за географију Природно математичког факултета,
Универзитет у Приштини са седиштем у Косовској Митровици,
Косовска Митровица, Србија*

Гатарих Драгица Рада

*професор Катедре за друштвену географију
Универзитет у Београду – Географски факултет, Београд, Србија*

Милинчић Урош Владице

*Студент докторских студија
Универзитет у Београду – Географски факултет, Београд, Србија*

Сажетак: Руско културно наслеђе у Србији и на Балкану је различитог порекла, специфично по хронологији ширења и присуства. Нажалост, истраживање, очување и знање о овом културном феномену нису на најзадовољавајућем нивоу. Један део објеката руске културне баштине је непознат, а неки су заувек изгубљени. Њихов губитак је често последица утицаја протока времена и нехаја, а често се због различитих разлога уклањају или физички уништавају. Овај рад ће осветлити део културне баштине Св. Александра Невског у Србији и другим српским етничким областима на Балканском полуострву. Објекти културне баштине о којима се говори имају огроман историјски значај, разноврсни су по својим облицима, распрострањени су на широким територијама. Колико знамо, до сада ова тема није била предмет посебне студије и није била тако детаљно представљена у Србији и региону. Циљ овог чланка је да се укаже на порекло и савремено стање историјског наслеђа Светог Александра Невског у материјалној и духовној култури Срба и Србије. Ова тема је свакако вредна пажње упркос објективним и субјективним факторима који ограничавају истраживање.

Кључне речи: културно наслеђе, Свети кнез Александар Невски, војна руска црква, Србија, крсна слава, покровитељ православних породица код Срба

SPIRITUAL AND MATERIAL TRACES OF SAINT ALEXANDER NEVSKI IN THE CULTURAL HERITAGE OF SERBIA

Milincic Miroljub Arandjela

Professor and Head of the Department of Geospatial and Environmental Science

University of Belgrade - Faculty of Geography, Belgrade, Serbia

Vukoicic Danijela Zivovrada

Professor at the Department of Geography, Faculty of Natural Sciences and Mathematics,

University of Prishtina based in Kosovska Mitrovica, Kosovska Mitrovica, Serbia

Gataric Dragica Rada

Professor of the Department of social geography

University of Belgrade - Faculty of Geography, Belgrade, Serbia

Milincic Uros Vladica

PhD student in Geoscience

University of Belgrade - Faculty of Geography, Belgrade, Serbia

Abstract: Russian cultural heritage in Serbia and the Balkans is diverse in its genesis, and specific horological and chronological distributions of presence. Unfortunately, its research, preservation and recognisability are often not at a satisfactory level. Many elements of this content are often not recognized, and many are lost forever. Their disappearance is more often a consequence of the influence of the passage of time and negligence. Due to various needs, they are often tendentiously covered up and physically erased. This work will shed light on part of the traces of the cultural heritage of St. Alexander Nevsky in Serbia and other Serbian ethnic areas on the Balkan Peninsula. Elements of cultural heritage of this provenance are present by the strength of their meaning, continuity of duration, diversity and multilayered presence, but also a significant geographical dispersion in space. To the best of our

knowledge, this is the first work that is focused on this topic in Serbia and the region. The aim of this paper is to point out the genesis and current state of St. Alexander Nevsky traces in the material and spiritual culture of Serbs and Serbia. This topic certainly deserves attention, although the research possibilities, objective and subjective, are limited.

Keywords: Cultural heritage, St. Prince Alexander Nevsky, Military Russian Church, Serbia, Slava, protector of Serbian Orthodox families

Увод

Почетак XXI века је обележен новим успоном Руско-српске духовне, културне, научне и привредне интеракције. Чини се да никада сарадња између два народа, две државе и/ли њихових заједница, у дугој прошлости, није била овако разноврсна, успешна и перспективна. У овом контексту треба посматрати и раст интересовања за примере међусобних културних утицаја и трагова културног наслеђа из ближе и даље прошлости, али и садашњости. Прошлост овом процесу, нарочито у садашњим условима, нуди низ подстицајних и афирмативних прилика. Хоће ли оне бити искоришћене зависи од нас и тога шта смо спремни учинити (жртвовати), свако у свом делокругу рада, могућности и обавеза. Уосталом на неискоришћене шансе и потенцијале се предуго указује, а без значајније валоризације истих и реалних резултата. На неке од тих подстицаја треба указати: 100 година од интензивног и масовног доласка руских избеглица у Србију и Краљевину СХС (Југославију), три века од почетка рада прве руско-српске школе у Сремским Карловцима (1725) и многих других [ур. Милинчић 2020: vii; под ред. Милинчић 2020 xv].

Када су у питању утицаји Св. Александра Невског на духовну и материјалну културу Србије треба са мером уважити неке од општих, посебних и појединачних околности и догађаја. Прво, његово опште уважавање за храброг војника, мудрог државника и посвећеног верника, заштитника Русије и православља. Друго, прихваћен је од скоро свих православних народа, често и као један од значајнијих верских празника у њиховим црквама. Његов култ, често са црквама и фрескама, раширен је на простору некадашње Руске империје, али и на многим другим тачкама широм света (Кина, Француска, САД и др).

Такође на простору Балкана: Србија, Црна Гора, Бугарска, Босна и Херцеговина (Република Српска), Грчка, Северна Македонија и другим. На простору српског етничког простора и Србије његов култ је трајније, дубље и сложеније утискиван у различитим временским етапама и из различитих праваца. Доминантно, са југа током XVII века и са истока и севера крајем XVIII и током XIX века, а по правилу у тешким и за опстанак етноса и вере српског народа пресудно важним временима.

Неопходно је указати и на континуитет руске пажње и бриге за православни, посебно словенски народ на Балкану, без обзира под којом су окупационом силом били – Аустрија или Турска. Он је и формално био институционализован и могућ после победе у седмогодишњем рату са турском (1768-1774).

Кучуккаинарцијски мир (1774) је званично Руској Империји омогућио право да се меша у унутрашњу политику Османског царства у питањима заштите хришћанских (православних) народа. Руска Империја је ово право интензивно користила, а кроз Букурештански мировни споразум (1812) је учинила и да се име Србије, после три и по века, поново нађе и буде признато у међународним уговорима. Овом приликом ће детаљније бити приказана два примера културног наслеђа. Једно духовно кроз његово прослављање као породичне славе (светац заштитник) и друго кроз материјалне елементе културе: цркве, фреске, споменици и др.

Свети Александар Невски као слава

Слава („Крсно Име”) је најтрадиционалније и најспецифичније обележје Срба, а посебно српског православља. Обичај је чест и код данашњих православних Црногораца и Северних Македонаца, а спорадично и код дела унијата и римо католика у Јадранском приморју (северна Албанија, Бока Которска, Конавли, Далмација и др). Присутна је и код римокатолика Хрвата на Косову и Метохији (општине Липњан и Витина) и муслиманских заједница: Горанаца на Шар планини, у Санџаку и Босни и Херцеговини. Руски историчар, етнолог и дипломата, добар

познавалац Балкана, Иван Степанович Јастребов [Недељковић 2013] крајем XIX века ову ситуацију тумачи ставом да је она присутна и код Срба који су променили веру (католици, муслимани), као „остатак” традиционалног православног ритуала [Трифунски 1996: 157; Степанович 2018].

Постоје различите и сложене претпоставке о времену и условима настанка славе. Да има предхришћанске корене, да потиче из периода примања хришћанства или да је установљена или значајније кодификована од стране првог српског Архиепископа Св. Саве и његових наследника. Свакако да је давно и трајно обележје православних Срба, а може бити породична (крсна или кућна), црквена, сеоска (заветина, литије, молитва, масла, панађур), пољска (пољобранија), градска, еснафа, удружења и друго.

Од 2014. је у Националном регистру Нематеријалног културног наслеђа Србије (доступно на <http://nkns.rs/cyr/elementi-nkns>) и УНЕСКО-вој листи Репрезентативног нематеријалног културног наслеђа човечанства (доступно на *Slava, celebration of family saint patron's day – intangible heritage – Culture Sector – UNESCO*). Овом приликом слава је описана као комплекс ритуалних и социјалних пракси којима породица слави свеца за којег верује да је њен заштитник и давалац благостања. Она је значајан празник у којем учествују појединачне породице и њихови гости – чланови ширег сродства, суседи и пријатељи. Она је за традиционалне и верујуће српске породице и више од тога. Узајамност и повезаност свеца, славе и свакодневног живота је традицијом толико условљена да се у њима време и сви значајнији догађаји, годинишњи и животни, мере у односу на дан славе. Она се одражава и на привредне активности, тип куће (соба за славе), друге породичне планиране догађаје, дневне миграције и др.

Преко крсне славе све српске породице су стављене под окриље једног од светитеља, коме се, као своме заштитнику и помоћнику пред Створитељем, обраћају и кога поштују, моле и славе. Пракса се по правилу

генерацијски преноси, с колена на колено, по мушкој линији - са оца на сина. Није редак случај да се чак и међусобно непознати људи са истом крсном славом (истим патроном), препознају, идентификују и својатају на првом виђењу.

Обележавање Преноса моштију Св. Александра Невског (1724. по заповести цара Петра Великог) као славе код православних Срба се најчешће везује за племе Васојевића и почетак друге половине XVII века. Десило се ово у околностима када се ово јуначко и поносито племе, немањићког порекла, дуго бори против окупације, исламизације и насиља турака, а често и њихових савезника (непринципијелних коалиција). Ово је време када је било угрожено српско биће, православна вера и биолошки опстанак.

На дан овог свеца (вероватно 1658. – један век од његове канонизације) у сукобу са надмоћном турском војском Васојевићи га призивају, моле му се за помоћ („чудесну”) и заветују на верност. Исту ће потврдити тако што ће га узети за свог заштитника и прослављати као славу уколико исход битке, по њих, буде позитиван. Тако се и догодило. Васојевићи у Лијевој Ријеци, на ушћу Ковачког потока у Лопатску ријеку, овом светитељу - на темељу раније богомоље, подижу цркву. Истовремено га почињу, са подједнаким уважавањем, прослављати упоредо са Аранђеловданом као својом традиционалном крсном славом.

Век касније војвода Миљан Вуков Вешовић, на скупштини Васојевића, утиче да Св. Александар Невски – Лесендровдан (по новом календару – 12. септембар) буде обележаван као мала слава, односно да буде прислужак њиховом традиционалном патрону, за кога верују да је наслеђе од Немањића. Иствремено ће његово обележавање бити део трајног сећања на ову важну победу Васојевића над Турцима и Братоножићима. Од тада Васојевићи, без обзира где живели, уз своју традиционалну славу Св. Архангела Михаила - Аранђеловдан (нови календар: 21. новембар) славе и Пренос моштију Св. Александра Невског

(често као Лесендровдан). Сасвим је извесно да се Св. кнез Александар Невски као мала или велика слава од појединих породица овог порекла обележава широм света, на свим континентима и у свим европским државама.

Досадашњим истраживањем [Милинчић, Гатарих 2000: 26-27; Милинчич, Гатарич 2000: 48] је утврђено да се овај светац као прислава (мала) или главна (велика) слава обележава од појединих породица, делова насеља (патронимички засеоци) или њихових већих целина на ширем простору Србије, скоро у свим градовима и многим селима. Највише на територији општина и градова: Ивањица, Крагујевац, Краљево, Нови Пазар и другим. Ова географска дисперзност је пре свега последица дуготрајне и интензивна (масовне) миграције становништва племена Васојевића на простор данашње Србије, као задруга, породица или мушких појединаца због рада или школовања.

На АП Косову и Метохији

Пећ: Гораждевац,

Исток: Прекале,

Лепосавић: Мошница и Гркаје

Вучитрн: Самодрежа,

Звечан: Извори, Жареви, Јошевик,

Подујево: Орлане, Туручица,

У Централној Србији

Ивањица: Ивањица, Брусник, Будожела, Дајићи, Добри До, Васиљевићи, Медовине, Коритник,

Краљево: Краљево, Врдила, Јарчујак, Конарево, Мусина Река, Врх, Конарево, Врдила, Подибар, Гокчаница,

Чачак: Мрчајевци, Мршинци,

Куршумлија: Добри До,

Нови Пазар: Тврдошево, Рајетиће, Знуше, Жујевиће, Симовићи, Баре, Кокошково, Себечево, Слатина, Грачани, Медовине,

Тутин: Суви До, Веље Поље,

Прокупље: Арбанашка, Вича, Прекашница,

Рашка: Варово, Жутице, Рвати,

Пожега: Узићи,

У Црној Гори се још увек обележава као заветина племена Васојевића на Ножици у Васовој цркви, Манастира Архангела Михаила, са претечом из XIV века. Слави га и крипта саборног храма Храма Св. Јована Владимира у Бару. Почетком XIX века, владика црногорски Петар I се, иако са низом вредних одликовања, често потписивао као носилац ордена Св. великог Кнеза Александра Невског, добивеног од императора Павла Првога. Својим заштитником (имендан) га је сматрао и краљ Александар Карађорђевић, па је зато и био један од најзначајнијих дародаваца цркве овог свеца у Београду.

Свети Александар Невски у материјалној култури Србије

Овај вид присуства се може пратити од краја XIX века, од доласка руских добровољаца под вођством генерала Михајла Черњајева у Србију. Први такав објекат је био мобилног типа – Шатор црква, позната као Руска црква генерала Черњајева. Била је од платна са металном конструкцијоме – димензија 20 x 8 m. Једна је од три овакве покретне цркве (војне капеле) које су у Србију стигле заједно са руским добровољцима учесницима у Српско-турском рату (1876–1877).

Ова покретна црква је била опремљена нужним црквеним утварима, дрвеним иконостасом, иконама и др, неопходним за молитву, причешће војника пред битке и служење опела. Првобитно је постављена у центру Београда, на простору тадашње Велике пијаце (сада Студентски трг). Освећена је 19.9.1876. од стране митрополита Михаила, а на Делиградско поље, поред школе у којој је била команда генерала Черњајева, постављена је 26.9.1876. године.

После битке на Ђунису (29.10.1876) враћена је у Београд. Како се током зиме 1876/1877. године, због хладноће, није могло служити у њој,

утвари – престо, иконе, кандила и два мала звона – пренете су у Велику школу, односно Капетан-Мишино здање (данас Ректорат Универзитета у Београду), у учионицу бр. 55 (први спрат). По завршетку рата је премештена у круг Велике касарне, потом у порту Саборне цркве, а затим поново у зграду Велике школе. Метална конструкција и платно су продати на лицитацији, а црквене драгоцености пренете у Саборну цркву [Миљинчић, Ђорђевић 2000: 32–33; Миљинчич, Џорџевич 2000: 70–71].

Током овог кратког периода успостављена је дубока потреба локалног становништва за духовним контактом са овим свецем. Приближно у исто време он добија нову цркву на Дорћолу, на месту неке раније богомоље. Била је скромних димензија са дрвеном конструкцијом испуњеном опекама. Од 1877. до 1891. године налазила се на локацији између данашњих улица Цара Душана, Скендербега и Дубровачке. Била је позната и као црква Дунавског краја. У њу су из Саборне цркве пренете сачуване драгоцености и инвентар истоимене покретне војничке цркве (капеле) – свети престо, антиминос, два мала барјака, једно мало звоно, неколико икона, богослужбене књиге и др. Храм је срушен упркос противљењу СПЦ и становништва, а због потреба урбане реконструкције овог дела града. На локацији цркве је подигнута „Српска краљевска школа – Дунавски крај”, позната и као „Дорћолска школа” (данас Техничка школа „Дрво арт”).

Градске власти су се обавезале да за три године обезбеде грађевинску парцелу и нову цркву посвећену овом светитељу. После рушења храма, црквени предмети, свештенство и верници прелазе у Саборну цркву. Од 1894. до 1902. капела Св. Александра Невског се налази у згради Светосавског дома (данас Физички факултет), а затим до 1915. у школи подигнутој на месту првобитне цркве [Миљинчић Некић 2000: 32–33; Миљинчич, Ристич 2000: 70–71].

Црква и споменик Св. Александра Невског у Београду

Припреме за подизање нове цркве почеле су како је првобитно било и обећано 1891. године. Међутим од локације се убрзо одустало због непогодних природних услова за градњу. Темелј цркве на садашњој локацији (Цара Душана 636) је освећен 12.5.1912. од стране београдског митрополита Димитрија (патријарх СПЦ 1920–1930), у присуству престолонаследника Александра Карађорђевића, великог дародавца. Пројекат ради архитекта Јелисавета Начић, у српско-византијском стилу са наглашеним елементима моравске школе. Градња је убрзо прекинута, због Балканских и I св. рата. Због дугог застоја у изградњи (15 година) првобитни пројекат је 1926. прерађен од архитеката Душана Бабића и руса белоемигранта Василија Михајловича Андросова.

Темељна реконструкција постојећих изграђених структура и наставак радова одвија се током 1927–1929, када је црква грађевински била убрзано завршена. Током 1930. добија мермерни иконостас, масивна врата и полијелеј, првобитно намењене цркви Св. Ђорђа на Опленцу. Цркву је осветио патријарх СПЦ Варнава 23.11.1930. у присуству краља Александра I Карађорђевића. Иконе на иконостасу су урађене 1930. у атељеу руса избеглице Бориса Сељанка. Фасада храма је украшена декоративном пластиком и орнаментима од вештачког камена (репродукције најлепших украса средњовековних српских верских објеката). У јужној певници је мермерна спомен-плоча посвећена руском императору Николају II и руским добровољцима у саставу Моравске армије (Први српско-турски

рат). На фасади изнад главног улаза у храм је мозаик икона патрона храма. Поседује и икону (уље на платну, 146×78 cm) са ликом Св. Александра Невског. Дело је пољског сликара Јана Матејке (настала око 1890), а поклоњена је краљу Александру од маршала Јозефа Клеменса Пилсудског, председника Републике Пољске [Миљинчић 2000: 33–34; Миљинчић 2000: 128–129].

Крајем XX века неки историјски догађаји као да имају репризу. Опет је била угрожена православна вера и српски народ, до биолошког опстанка. Опет се као нужна помоћ појављују Руси добровољци и представници званичне војске РФ. Материјалних доказа тих времена има на више локалитета али је Храм Св. Александра Невског, сада истоимени манастир, у Угљевику (Република Српска) упечатљив пример. Првобитно је био подигнут од стране и за потребе руских војника у оквиру мировне мисије у БиХ. Истих оних војника који су се након НАТО агресије на Србију и Црну Гору 1999 нашли на Косову и Метохији.

На Фрушкој гори су од 2017 до 2021. завршени грађевински радови на цркви Св. Марије Магдалене („Благе Марије“) која се због руског стила градње, назива и „Путинова црква“. Ово је прва црква посвећена српским жртвама у злочиначким паравојним, војним и полицијским акцијама „Бљесак“ и „Олуја“ у Хрватској, током које је 1995. страдало више од 2.000, а у Србију протерано преко 220.000 људи. Име јој је предодређено црквеним празником на дан (4. август), када је почео главни прогон Срба и затирања православља у Хрватској.

Иницијатива за подизање цркве потиче од заједнице избеглих Срба (3.000) који су се настанили на овом простору. Рађена је по узору на храм Св. Александра Невског у Софији, са пет купола и површином од 240 m². Изглед цркве је изабран са жељом да се истовремено очува сећање на цара Николаја II Романова и руске избеглице које су пре једног века овде нашле уточиште (други дом) услед грађанског рата у Руској Империји. У

оближњим Сремским Карловцима је између два светска рата седиште заграничне РПЦ, штаб генерала Врангела и др.

Закључак

Приказани примери културног наслеђа Св. Александра Невског у Србији и на српским етничким просторима су репрезентативни и дубоко утиснути у свест и простор. Заступљени су кроз трајне духовне вредности и материјалне трагове који се континуирано просторно шире, садржински усложњавају и по вредности препознају. Овај рад је делимично указао на неке њихове потенцијално најпрепознатљивије сегменте, и можда правце будућих студиознијих истраживања овог реалног феномена у простору Србије и Балкана. Овај рад је само једно виђење генезе и просторног присуства овог феномена културног наслеђа.

Он је суштински сложенији. Св. Александар Невски је једна од најређих крсних слава али га уважавају и обележавају многобројна српско-руска, српско-руско-белоруска и друга слична удружења и организације. Његово дело и свети култ је спона световног и црквеног – препознатљивог за целу Православну цркву. Континуирано настају и нови садржаји. Београд - споменик овог свеца у порти истоименог храма. У Републици Српској будући храм овог свеца у Бањој Луци, његова поклоничка икона у Храму Христа Спаситеља у Оштрој Луци, честице његових моштију у манастиру у Угљевику и много тога још.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. *Трифуноски Ф.Ј.* Породична слава и сличне славе у Охридско-струшкој области, Гласник Етнографског института САНУ. – Београд. 1996. књ. XLV, С.155–160.
2. *Степанович И.Ј.* Стара Србија и Албанија: Забелешке с путовања, Ур. Борисав Челиковић. – Београд: Службени гласник. 2018.
3. *Недељковић Н.* Иван Степанович Јастребов, пријатељ и заштитник српског народа на Косову и Метохији. Ниш: Универзитет у Нишу – Филозофски факултет. 2013.
4. *Милинчич А.М., Ристич Д.* Первоначальный храм Св. Александра Невского, У Русское культурное наследие в Сербии, Под ред. Милинчич, А.М. Центр Русского географического общества в Сербии, Белград. 2020. С. 120.
5. *Милинчич А.М.* Храм Св. Александра Невского, У Русское культурное наследие в Сербии, Под ред. Милинчич, А.М. Центр Русского географического общества в Сербии, Белград. 2020, С. 128-129.

6. *Милинчич, А.М. Гатарич Д.* Св. князь Александр Невский - Покровитель православных семей у сербов, У Русское культурное наследие в Сербии, Под ред. Милинчич, А.М. Центр Русского географического общества в Сербии, Белград. 2020, С. 48.
7. *Милинчич А.М., Джорджевич И.* Военная русская церковь Св. князя Александра Невского, У Русское культурное наследие в Сербии, Под ред. Милинчич А.М. Центр Русского географического общества в Сербии, Белград. 2020, С.70-71.
8. *Милинчић А.М.* Храм Св. Александра Невског, У Руско културно наслеђе у Србији. Ур. Милинчић А.М. Центар Руског географског друштва у Србији, Београд, 2020. С. 33–34.
9. *Милинчић А.М, Гатарич Д.* Свети кнез Александар Невски – Крсна слава код Срба, У Руско културно наслеђе у Србији. Ур. Милинчић А.М. Центар Руског географског друштва у Србији, Београд, 2020. С. 26–27.
10. *Милинчић А.М, Борђевић И.* Војничка руска црква Св. кнеза Александра Невског, У Руско културно наслеђе у Србији. Ур. Милинчић А.М. Центар Руског географског друштва у Србији, Београд, 2020. С. 31.
11. *Милинчић А.М, Некић Н.* Првобитни храм Св. Александра Невског, У Руско културно наслеђе у Србији. Ур. Милинчић А.М. *Руско културно наслеђе у Србији.* Центар Руског географског друштва у Србији, Београд, 2020. С. 32–33.
12. <https://ich.unesco.org/en/RL/slava-celebration-of-family-saint-patrons-day-01010>
13. Република Србија - Министарство културе и информисања, Листа елемената нематеријалног културног наслеђа Србије, Етнографски музеј у Београду. доступно на <http://nkns.rs/cyr/elementi-nkns>

© Милинчић М.А., Вукоичић Д.Ж.,
Гатарич Д.Р., Милинчић У.В., 2023

УДК 930

НАЦИОНАЛЬНЫЕ ЭТАЛОНЫ МУЖЕСТВА В КОНТЕКСТЕ ТРАНСФОРМАЦИИ ТРАДИЦИОННЫХ ЦЕННОСТЕЙ

Пак Елена Сергеевна

*кандидат культурологии, доцент кафедры
лингвистики и межкультурной коммуникации, Российский
государственный университет им. А.Н. Косыгина, Москва, Россия*

Аннотация. В данной статье рассматривается специфика национального эталона мужества на примере двух исторических личностей Александра Невского и Федора Ушакова. Цель данной статьи - выявление общих черт и нравственных характеристик данных культовых фигур российской истории как эталонов высоких нравственных идеалов. Методы исследования - сравнительный анализ, обобщение. Национальные герои Александр Невский и Федор Ушаков всегда выступали трансляторами традиционных христианских ценностей, консолидирующих русский народ, эталонами определенных качеств, в первую очередь, мужества и стойкости. Эти качества соотносятся с рядом других важных характеристик, таких как мудрость, правдолюбие, смирение. Актуальность темы связана с аксиологическим конфликтом, назревающим в современном постиндустриальном обществе и необходимостью сохранения традиционных нравственных эталонов.

Ключевые слова: Александр Невский, Федор Ушаков, национальный герой, концепт мужество, мудрость, смирение, эталоны

NATIONAL EXAMPLES OF COURAGE IN THE CONTEXT OF TRANSFORMATION OF TRADITIONAL VALUES

Pak E.S.

*PhD in Culturology, Associate Professor of the Department
of linguistics and intercultural communication,
The Kosygin State University of Russia,
Moscow, Russia*

Abstract: The present article considers the specifics of the national Russian examples of courage by the case of two historical personalities - Alexander Nevsky and Fyodor Ushakov. The aim of the article is to define common features and moral characteristics of the given iconic figures of Russian history as models of highly moral ideals. The methods used in the research: comparative analysis, generalization. The national heroes indicated above have always been translators of values, consolidating the people around constructive principles, and examples of definite qualities, first of all, courage and resilience. These qualities are correlated with other important characteristics such as wisdom, love for truth, resignation. The actuality of the theme is connected with axiological conflict emerging in modern postindustrial society and need for maintaining traditional moral prototypes.

Keywords: Alexander Nevsky, Fyodor Ushakov, national hero, concept *courage*, wisdom, resignation, prototypes

Духовная культура народа, нравственные ценности представляют собой ядро любой нации, духовный стержень, без которого немислимо существование этой нации на протяжении длительного времени. Наиболее ожесточенные мировые войны всегда происходили не только с целью завоевания базовых материальных ресурсов, но и в поле идеологического противостояния и столкновения. То, во что верит каждый отдельный народ, выступает объединяющим фактором любой нации, за это люди всегда были готовы отдать свои жизни, отстаивать до последнего. Верования и ценности этнокультурного сообщества помогают ему развиваться как единому организму, делают его непобедимым среди других национальных групп. Таким образом, сохранение, воспроизводство духовных ценностей народа является важнейшей задачей любой культуры и социума наряду с природными жизненно важными ресурсами.

В контексте сегодняшнего дня, в эпоху подмены традиционных христианских и в целом общечеловеческих ориентиров, когда

переписывается история, многие неокрепшие умы уже находятся под влиянием этих опасных тенденций: другие народы используют информационную фальсификацию, намеренно искажая историческую правду и факты о важных событиях истории, которые влияют на национальную самоидентификацию (многие сейчас стали свидетелями того, как подается информация о Второй Мировой войне в США). В таких условиях наиболее остро стоит вопрос сохранения и донесения исторической правды до будущих поколений.

Социологи и культурологи [Деева 20019; Макаев 2017] отмечают важность обращения к фундаментальным ценностям русского мира, к «традиционному ценностно-смысловому ядру самосознания русского народа» для формирования нравственных социально-значимых качеств у молодежи [Деева 2019: 191]. Национальные герои Руси, позднее России испокон веков выступали образцами, эталонами высоких нравственных качеств, трансляторами базовых ценностей, объединяющих народ вокруг созидających принципов и идеалов – идеалов мужества, мудрости, святости, правды Божьей и других. Важнейшей задачей современности становится донесение этих идеалов в первозданном, неискаженном виде, сохранение памяти о реальных исторических личностях, памяти об их подвиге. Вопрос содержания данных культурных образов и того символического текста, который за ними стоит выходит на передовую общественных дискуссий и не может быть истолкован как нечто малозначительное.

В данной статье идет речь о таких исторических личностях, героях Руси и Государства российского, эталонах мужества, доблести, мудрости, чести, как Александр Невский и Федор Ушаков. Несмотря на принадлежность к абсолютно разным историческим эпохам, данные великие государственные деятели объединены целым рядом значимых факторов, связанных не только с их военными успехами, но и личным благочестием, нравственным подвигом и верой в Бога. Оба военачальника

внесли огромный вклад в сохранение границ российского государства, защищая его от иноземных захватчиков, одержали победы при численном перевесе на стороне противника, не проиграли ни одного сражения [БСЭ 1950: 1956] за свою жизнь и в то же время, наряду с активной внешней деятельностью, каждый из них проявился как человек богобоязненный, благочестивый и ведущий внутреннюю глубинную работу: перед смертью оба посвятили свою жизнь служению Богу в той или иной форме (князь принял монашеский постриг, а адмирал посвятил себя молитве и благотворительности) и впоследствии оба были причислены РПЦ к лику святых. В их честь были учреждены государственные ордена и медали. Сам Федор Ушаков был награжден орденом Александра Невского, а орденом Федора Ушакова награждают офицеров военно-морского флота за победу над численно превосходящим врагом [БСЭ 1950]. Уникальны и другие переплетения судеб двух воевод: родной дядя Федора Ушакова, Иван, принял монашеский постриг в Александро-Невской Лавре с именем Федор, и также был канонизирован как преподобный Федор Санаксарский [Зотикова 2014].

Исторические фигуры Александра Невского и адмирала Ушакова представляют собой символы русской нации, их имена известны широкому кругу людей не только в России, но и за рубежом, и являются прецедентными именами. Данные национальные герои входят в «культурный код» России, по которому русский народ идентифицирует категории добра и зла и который представляет собой определенный ориентир, идеал, эталон. [Красных 2002: 257]

В свою очередь, эталоны представляют собой «очень ценный для мышления ресурс, который, как и стереотипы, экономят ментальные процессы, участвуют в процессах категоризации мира, создавая устойчивую систему убеждений, которые в свою очередь формируют национальное самосознание и идентификацию». [Сабитова 2013: 150]. Эталоны отражают мировоззрение народа, его мировосприятие [Там же] В

языке эталоны выражаются в определенных формах – сравнениях – здоровый как бык, сильный как богатырь. Но культурные представления могут закрепляться в сознании непосредственно без помощи языковых выражений в виде понятий, архетипов, ментальных стереотипов, цепочек ассоциаций, которые в свою очередь выступают символами определенных нравственно-этических характеристик. Эталоны представляют собой закодированную сжатую информацию, дешифровка которой происходит моментально в сознании и интерпретация которой зависит во многом от национальной ментальности реципиента.

Образы-эталонные Александра Невского и Федора Ушакова выступают символами таких качеств, как мужество, доблесть, честь, сила духа. Указанные понятия связаны друг с другом и создают один семантический ряд, входят в одно и то же концептуальное поле *мужество*. Словари дают следующие определения мужества – стойкость в беде, борьба, духовная крепость, доблесть, храбрость, отвага, спокойная смелость в бою и опасностях, терпение и постоянство [Даль 2000: 357]; храбрость, присутствие духа в опасности [Ожегов 1997: 369]; спокойная храбрость, присутствие духа в беде, опасности [Толковый словарь Ушакова]. В русских словарях во многих толкованиях определение мужества неразрывно связано с духом, с духовной силой человека, ассоциируется с великим духовным потенциалом русских как нации.

Понятие *мужество* достаточно универсально для представителей разных культурных сообществ, оно включает большое количество позитивных качеств, но национальная специфика все же накладывает определенный отпечаток и на эту добродетель. В русской культуре ключевыми составляющими мужества являются смелость, храбрость, стойкость духа, самоотверженность, самообладание, оно сопряжено с такими свойствами, как терпение, честность, мудрость, смирение, самопожертвование, чувство долга, благоразумие, любовь к Богу и благочестие. Перечисленные характеристики говорят не только и не

столько о внешних проявлениях, смелых поступках, но о глубокой внутренней работе, через которую достигается это внешнее проявление храбрости в бою бесстрашия перед лицом смерти, опасности. Данный понятийный ряд сопутствующих мужеству качеств можно назвать национально-специфичными, поскольку именно в русском самосознании они сопровождают концепт *мужество*. Носителями данного ассоциативного ряда в полной мере выступают рассматриваемые нами национальные герои. В частности, князь Александр Невский причислен к лику святых с титулом благоверный, что указывает на его духовно-нравственный подвиг верности благу, который неразрывно связан с храбростью и мужеством. Флотоводца Федора Ушакова почитают как праведного, то есть благочестивого, живущего по правде Божией.

Рассмотрим некоторые аспекты категории мужество более подробно.

Правда является важнейшим компонентом мужества. Именно Александру Невскому принадлежит выражение «Не в силе Бог, но в правде» [Гребенников 2004: 15]. Правда понимается как правота, правда Божия, праведность, справедливость. В условиях войны подчеркивается несправедливость целей и замыслов противника – захват чужой земли, искоренение установленных Богом законов, ценностей, того порядка, вероисповедания, которые изначально установлены. Принятые традиции, вероисповедание воспринимаются как эквивалент воли Бога, то есть враг имеет дело уже с самим Богом, а не людьми. И только такая правда имеет право на чудо, получение поддержки и покровительства высших сил. Ничто не может устоять против такой правды.

Эта идея нашла свое подтверждение в истории России, в целом ряде исторических событий, включая Великую Отечественную войну, где перевес на стороне противника не оставлял никаких шансов на победу советской армии. При этом, вера в то, что правда, правота, справедливость на стороне защитников родины, идея священности такой оборонительной

войны, вера в справедливый исход сыграли большую роль в победе над врагом, давая силы людям стоять до конца.

Качество мудрости также соотносится с мужеством, хотя эти свойства на первый взгляд не кажутся взаимосвязанными. Мудрость как неотъемлемая часть мужества проявлена не только в гениальной военной тактике и политической дипломатии Александра Невского и адмирала Ушакова, она соединена с божественной мудростью через обращение к Богу, молитву, аскетические труды: «Да не убоимся множества ратных, яко с нами Бог» [Гребенников 2004: 19] – лозунг князя, который вдохновлял его войско на поле брани. Мудрость проявляется в смирении перед Богом, в предании себя и тех, за кого в ответе, в волю высших сил, что трансформируется уже в добродетель богомудрия.

Иди правды, мудрости, милосердия воплощаются и в жизни адмирала Федора Федоровича Ушакова, который за всю свою военную карьеру также не проиграл ни одного сражения, не потерял ни одного корабля, никто под его командованием не попал в плен. Он был деятелем, который пользовался уважением и почетом не только на родине, но и даже у противников за его гуманное отношение к пленным. Конечно, адмирал имел свой кодекс чести, долга перед Богом и родиной, которые перенял от своего великого предшественника А.В. Суворова

Русская православная церковь канонизировала адмирала и полководца не за государственные заслуги, а за то, что центром их личной жизни они ставили евангельские идеалы, следуя им в меру сил и возможностей. Федор Ушаков сочетал свой высокий воинский титул с глубочайшим смирением, скромностью и искренней верой. Александр Невский был признан церковью святым с титулом «благодарный» не столько за военные победы, но и за подвиг личной духовности, кротости, терпения и великого смирения – тех качеств, которые всегда были идеалами христианской святости, и благодаря которым удалось провести мудрую политику с татаро-монголами на благо отчеству. Около двух лет

князь провел в Золотой Орде, реализуя сложную дипломатическую тактику и умело маневрируя между различными органами власти врага. Он рисковал собой, но отправлялся туда, чтобы вновь и вновь предотвращать вторжения на территорию Руси [Гумилев 1994: 127–129]. Исследователи считают это важнейшей заслугой князя: Г.В. Вернадский, отмечает два подвига Александра Невского – «подвиг брани на Западе и подвиг смирения на Востоке», которые, по его словам, «имели одну цель: сохранение Православия как нравственно-политической силы русского народа» [Вернадский 2005: 259].

Это некая другая тенденция, другая линия, отличная от той, которая в современном западном обществе выступает образцом и эталоном победителя – непокоренного, несломленного, однако, действующего не всегда из этически чистых мотивов – ради собственного успеха, выгоды, амбиций, ведя захватническую политику. В случае с исследуемыми нами русскими воинами духовная невидимая брань является неотъемлемой составляющей брани на поле боя, без которой было бы невозможно победить многократно более сильного врага и отстоять этно-культурную, религиозную идентичность. На наш взгляд, важнейшей задачей на сегодня является сохранение памяти об этих «непопулярных» на сегодняшний день, но уникальных проявлениях мужества через подвиг смирения, самоотречения и внутренней аскезы, борьбы за истину посредством обращения к высшим силам и веры в добро. Как видно из истории России, именно такое устройство способствовало и внешней реализации эффективной политики, привело к успешному решению тех задач, на которые были поставлены данные военные деятели: победе государства и, как итог – славе, народной любви и почитанию.

Таким образом, на примерах жизни великих личностей, можно заключить, что мужество – многогранное явление, за которым стоит целый спектр разнообразных созидательных качеств. Эталон мужества в русском самосознании выражает целый комплекс внутренних добродетелей,

которые приводят к определенному мировоззрению, поведенческой стратегии, выраженной в смелости, доблести, храбрости. Мы видим, что мужество выступает некой внешней реализацией этого комплекса добродетелей, включающего мудрость, смирение, правдолюбие, в основе которых лежит духовная работа, самодисциплина, вера в Бога и служение людям. Все эти качества взаимосвязаны и дополняют друг друга.

Национальные символы и национальные герои не просто фиксируются в коллективном сознании, а проживаются народом, формируя концептуальную картину мира и ценности молодого поколения. От того, какие символы внедряются в массовое сознание сегодня, будет зависеть национальная картина мира русских и новая русская ментальность, таковы будут ценности будущих поколений русских людей. На данный момент от популяризации этих эталонных образов зависит то, на кого будут ориентироваться молодые люди, в каком обществе будут жить: будут ли это национальные герои, такие, как Александр Невский и Федор Ушаков – трансляторы идеала мужества во благо всех людей, за которыми стоит целый пласт русской культуры и ценностных ориентиров, либо иные «герои», проявленные сегодня в массовой культуре, современной популярной субкультуре и чуждые исконно русским христианским принципам, базовым для русского миропонимания.

Возрождение, сохранение в культурной памяти героических образов великих личностей – важнейший аспект социальной деятельности, воспитания детей, направленный на формирование устойчивого иммунитета против чуждых ценностных форм и волны новых убеждений, разрушающих традиционный ментальный архетип. Правильные примеры реальных людей, известных широкому кругу представителей национального сообщества, закладывают фундамент личной самоидентификации.

В свою очередь от личного самоопределения зависит и судьба целого народа, целой нации. Только сохранение исторически присущего

духовного ядра поможет устоять перед современными вызовами глобальных экономических, политических и нравственно-этических трансформаций и потрясений.

Образ национальных героев служит важнейшим ценностным компасом, задающим тон личностному и общественному устройству. Не только и не столько внешние проявления личности кумиров - их победы, их успехи на военной службе, но сущностное наполнение, содержание, духовные принципы и мотивы поступков, которые стоят за этим успехом и процветанием, выступают важным фактором формирования созидательного эталона. Не ради продвижения в карьере, личной выгоды совершали эти люди великие дела, а ради божественного замысла, служения Богу и людям. Личности, рассмотренные нами, транслируют идею самопожертвования и высокого нравственного долга перед родиной, перед соотечественниками, ответственность за жизни каждого из своих подопечных, их духовное развитие.

Сегодня весь мир претерпевает серьезные изменения. Русская картина мира также проходит трансформацию, корреляцию с универсальным общемировым курсом, подхватывая чуждые ценности, постепенно отбрасывая свои исконно-русские традиции. Ученые констатируют «вырождение» национальной культуры», тенденции к «расшатыванию идентичности этноса» [Гассиева 2017: 8]. Поэтому очень важно защищать ценности, границы, продолжать политику популяризации эталонов достоинства, чести, долга, любви к родине, мужества и мудрости, которые проистекают от высокого уровня личного подвига и внутренней работы.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Большая Советская Энциклопедия / гл. ред. С.И. Вавилов. – 2-е изд. – М.: Большая Советская энциклопедия, 1949. – Т. 2. – 1950. – 652 с.
2. Большая Советская Энциклопедия / гл. ред. С.И. Вавилов. – 2-е изд. – М.: Большая Советская энциклопедия, 1949. – Т. 44. – 1956. – 664 с.

3. *Вернадский Г.В.* Опыт истории Евразии; Звенья русской культуры; ред. С.Л. Кузьмин. – М.: КМК, 2005 (М.: Галлея-Принт). – 339 с.
4. *Гассиева К.М.А.* Трансформация системы ценностей в информационном обществе / К. М. А. Гассиева // Евразийский союз ученых. – 2017. – № 10-2(43). – С. 7-9.
5. *Гребенников Г.А.* Заступники Руси святой: [Поход по местам ратной славы воинов Отечества от древности до наших дней] / Г.А. Гребенников. – М.: Благо, 2004. – 173 с.
6. *Гумилев Л.Н.* От Руси к России: очерки этн. истории. Послесл. С.Б. Лаврова. – М.: Экспресс, 1994. – 336 с.
7. *Даль В.И.* Толковый словарь живого великорусского языка: В 4 т. – М.: Рус. яз., 2000. Т. 2: И-О. – 2000. – 779 с.
8. *Деева Е.В.* Пантеон национальных героев в системе средств формирования ценностного отношения подростков к истории и культуре русского мира / Е.В. Деева // Берегиня. 777. Сова: Общество. Политика. Экономика. – 2019. – № 4(43). – С. 183–195.
9. *Зотикова В.* Неизвестные подробности из жизни Федора Ушакова и его потомков. Российская газета. 30.10.2014. URL: <https://rg.ru/2014/10/30/reg-pfo/ushakov.html> (дата обращения 12.01.2022)
10. *Костомаров Н.И.* “Русская история в жизнеописаниях ее главнейших деятелей” – М.: Эксмо (Российская императорская библиотека), 2019. – С.81–85.
11. *Красных В.В.* Этнопсихоллингвистика и лингвокультурология. – М.: Гнозис, 2002.
12. *Макаев Х.А.А.* Трансформация духовно-нравственных ценностей молодежи в условиях современного российского общества: социально-философский аспект / Х.А.А. Макаев // Инновационные исследования: проблемы внедрения результатов и направления развития: сборник статей международной научно-практической конференции: в 2 частях, Пермь, 08 марта 2017 года. – Пермь: Общество с ограниченной ответственностью "ОМЕГА САЙНС", 2017. – С. 94–96.
13. *Ожегов С.И.* Толковый словарь русского языка: 80000 слов и фразеол. выражений / С.И. Ожегов, Н.Ю. Шведова; Рос. акад. наук, Ин-т рус. яз. им. В.В. Виноградова. – 4-е изд., доп. – М.: Азбуковник, 1997. – 939 с.
14. *Сабитова З.К.* Лингвокультурология. – М.: ФЛИНТА, 2013. – 524 с.
15. Святой праведный Феодор Ушаков, адмирал флота Российского/ [Науч.-исслед. ин-т гуманитарных наук при Правительстве РМ; науч. ред. и сост. В.А. Юрченков]. – Саранск: Науч.-исслед. ин-т гуманитарных наук при Правительстве Респ. Мордовия, 2006. – 373 с.
16. Толковый словарь Ушакова. – Режим доступа: URL: <https://diclist.ru/slovar/ushakova/m/muzhestvo.html> (дата обращения 12.01.2022)

© Пак Е.С., 2023

**МЕСТО КУЛТА СВЕТОГ САВЕ У РАЗВОЈУ СРПСКЕ НАРОДНО-
ЦРКВЕНЕ АУТОНОМИЈЕ У ХАБЗБУРШКОЈ МОНАРХИЈИ
1690-1792**

Поповић Алекса

*магистар историје, истраживач-сарадник
Универзитет у Нишу, Филозофски факултет,
Ниш, Србија*

Сажетак. Култ Светог Саве, који је један од најзначајнијих у српском народу и држави, развијен је у средњем веку. Током распада српске средњовековне државе и током османске владавине, верска оданост, рад на изградњи државе и чуда, које су главне теме Доментијана и Теодосија, писаца Савиног живота, тада су побољшане Савиним квалитетима учитеља, просветитеља, помоћника народа и борца против османске владавине. У усменој традицији, Сава је чак постао митски предак, еволуирајући од обичног човека до, парадоксално, врховног божанства. Предхришћански рецидивни су посебно видљиви у народним кратким причама и лирским песмама. Значајно одсуство предхришћанских елемената у епској поезији објашњава се тим што су епске поеме створене код манастира, у оквиру манастирских школа, у којима је утицај писане традиције средњег века добио већи значај. Од времена Теодосија и његовог Житија Светог Саве, Сава је био заштитник правде и сиромашних. У делима насталим након распада српске средњовековне државе, ова улога Светог Саве дошла је до изражаја. У време османске владавине у скоро свим црквама је осликан лик Светог Саве или је његова икона била у иконостасу. Свети Сава је готово увек приказан са Светим Симеоном. Највећа достигнућа иконописа Светог Саве припадају периоду развијеног барока у Карловачкој митрополији, у другој половини XVIII века. У XVIII веку иконе Светог Саве и Светог Симеона биле су укључене у строго одређену тему иконостаса у стилу бароко на територији Карловачке митрополије. На основу објављених извора и релевантне литературе, развој култа Светог Саве сматра се фактором национално-црквене аутономије српског народа у Хабзбуршкој монархији.

Кључне речи: Карловачка Митрополија, рани нови век, апсолутистичка монархија, барокко, државност

**THE CULT OF SAINT SAVA IN THE DEVELOPMENT OF SERBIAN
PEOPLE'S CHURCH AUTONOMY IN THE HABSBURG
MONARCHY 1690-1792**

Popović Aleksa

*Master in History
Research Associate*

*University of Niš, Faculty of Philosophy, Department for History
Niš, Serbia*

Annotation. The cult of Saint Sava was being developed in the Serbian people and state as one of the most significant in the Middle Ages. At the time of the collapse of the Serbian

medieval state and during the Ottoman rule, religious devotion, state-building work and miracles, which are the main topics of Domentian and Theodosius, writers of Sava's hagiographys, were upgraded by Sava's qualities as a teacher, educator, helper and struggler against Ottoman rule. In the oral tradition, Sava even became a mythical ancestor, from an ordinary man to, paradoxically, a supreme deity. Pre-Christian recurrences are especially noticeable in folk tales and lyrical songs. The striking absence of pre-Christian elements in epic poetry is also explained by the fact that epic poems were written near monasteries, even organized within monastic schools, and the influences of the written tradition of the Middle Ages came to greater significance. Since the time of Theodosius and his Life of Saint Sava, Sava has been an advocate of justice and protector of the poor people. In the works created after the collapse of the Serbian medieval state, this role of Saint Sava came to the fore. During the Ottoman rule, the image of Saint Sava was painted in almost all churches, or his icon was in the iconostasis. Saint Sava is almost always depicted with Saint Simeon. The greatest achievements of Saint Sava's iconography occurred during the developed baroque in the Metropolitanate of Karlovci, during the second half of the 18th century. In the 18th century, the icons of Saint Sava and Saint Simeon were included in the strictly defined theme of the Baroque iconostasis in the area of the Metropolitanate of Karlovci. Based on published sources and relevant literature, the paper deals with the development of the cult of Saint Sava as a factor in the national-eclessial autonomy of the Serbian people in the Habsburg Monarchy.

Key Words: The Metropolitanate of Karlovci, The Early Modern Age, The Absolute Monarchy, Barocco, Statehood.

Уређење Хабзбуршке Монархије у XVIII веку спада међу најсложеније облике државне организације у Европи, односно, могло би се рећи да се пре ради о конгломерату државоликних ентитета, који се од државе у пуном капацитету разликују једино по томе што су номинално повезани врховном влашћу владара из куће Хабзбурга, као јединим интегративним чиниоцем Монархије и владарем сваке провинције посебно. Шта више, до 1804. године, владар се није потписивао јединственом титулом, већ се користио различитим титулама за различите провинције Монархије. Поданици су се пре могли сматрати поданицима истог владара, него држављанима исте државе. Административно уређење, мрежа и делокруг надлежности институција су се могли разликовати од покрајине до покрајине, али је приметно да постоје својеврсни кругови сличних институцијалних система, односно групације хабзбуршких провинција у којима је владао сличан, чак и истоветан, а ипак одвојен, систем државне управе. Оволика различитост у уставноправном смислу, тумачи се начином на који су владари из хабзбуршке династије формирали своју државу, тј. на који су начин стекли одређене провинције. У времену

које је претходило апсолутистичким реформама Марије Терезије (1740–1780), поред разноврсних институција, царских, државних (у ужем смислу) и локалних, чије су се надлежности могле преклапати, приметно је и то да свака провинција располаже сопственим институционалним системом и управним апаратом. Иако су почеци овог процеса видљиви још од времена Леополда I (1658–1705), снажан реформски талас је забележен од средине XVIII века. Процеси централизације били су праћени, ако не стагнацијом, а оно успоравањем, у време Карла VI (1711–1740), чија се делатност првенствено односила на обезбеђење легитимитета династије и повратак (или задржавање) шпанских територија. У исто време, вршено је и уједначавање њеног правно-институционалног, политичког и финансијског система. [Kann 1980: 90–95]

Завршетак епохе великих територијалних промена (1683–1718), која се може означити као посебна етапа у историјском развоју Хабзбуршке Монархије, означио је почетак раздобља релативно трајног мира. По склапању мировних споразума у Раштату и Бадену, којима је Карло VI прихватио одредбе Мира у Утрехту [Dhondt 2016], земље под влашћу Хабзбурга је најједноставније посматрати у две велике групације: наследне и изборне земље. Наследне земље⁶⁹ су у ово време, због изумирања побочних грана династије, у великој мери већ биле уједначене, док се изборне земље, опет, могу посматрати у три главне групе – земље угарске круне⁷⁰ (светог Стефана), земље чешке круне⁷¹ (светог Вацлава) и изборне земље стечене након Рата за шпанско наслеђе⁷². Приметна је тенденција уједначавања земаља унутар ових групација, као и читаве Хабзбуршке Монархије. Једна од главних тежњи реформи била је раздвајање световног и духовног у сфери друштвеног живота. Лаицизација државних служби је имала значајно место у току реформи Хабзбуршке Монархије XVIII века.

⁶⁹ Надвојводство Аустрије (Војводства Горње и Доње Аустрије), Унутрашња Аустрија (Штајерска, Корушка, Крањска, Горичка, Трст, Истра), Одвојена Аустрија (Форалберг и Фоланд), Тирол.

⁷⁰ Угарска у ужем смислу, Хрватска, Славонија (1745-1749 спојена са Хрватском), Трансилванија (Ердел).

⁷¹ Чешка, Бохемија, Моравска, Шлезеја.

⁷² Аустријска Низоземска, Милано, Напуљ, Сардинија, Сицилија, Парма.

Међутим, у овом погледу није дошло до значајнијег напретка до другог таласа терезијанских реформи (после 1763. године). [Ђорђевић 2018: 519–520] До краја XVIII века, чешке земље су у политичком, управном и економском смислу потпуно уједначене и обједињене са наследним земљама.

Посебан случај представљају тзв. земље неоаквистике, које су стечене освајањима у рату против Османског Царства и које су инкorporисане у државноправни систем Хабзбуршке Монархије на неколико начина. Наиме, земље које су остале уз границу са Османским Царством су организоване у оквиру Војне границе, док је на осталим подручјима проширена власт угарских земаљских власти, уз претежан утицај двора, бар у почетку. Ердељ је остао посебна провинција, као и Банат, након освајања 1716. године. [Ђорђевић 2020:189–192] Ердељ, Банат, Војна граница, а у периоду 1718–1739 и Краљевство Србија и Мала Влашка, представљале су провинције у којима су хабзбуршки владари могли да у потпуности примене апсолутистички систем власти.[Ingrao 2016: 156] У угарском провинцијалу је улога Комисије за неоаквистику временом опадала и расла су овлашћења угарских земаљских власти. Знаци посебности провинција су се изражавали и у царинском систему, јер је задржан гломазни систем унутрашњих царина.[Lau 2016: 133–147]

Након Велике сеобе (1690), током Великог бечког рата (1683–1699), велики део српског народа, са свом јерархијом и знатним делом занатско-трговачког слоја нашао се у оквирима Хабзбуршке Монархије. Правни основи положаја српског народа у Хабзбуршкој Монархији, оствариваног у облику српске народноцрквене аутономије, од 1690. године биле су Привилегије, које је донео Леополд I 1690, 1691. и 1695. године. Привилегијама је српска православна црква призната за јавноправну установу Хабзбуршке Монархије, која је власна у областима које обухватају *potestas iurisdictionis, ordinis, magisterii*. Овим актима је српски народ признат за нацију државе. Међутим, Привилегије су биле

провизорна акта, којима није трајно решен положај српског народа, што је постало нарочито важно у каснијем периоду. Провизорност је налагала да сваки нови владар потврди важење Привилегија. У првој потврди, коју је Јосиф I (1705–1711) преко Аустријске дворске канцеларије издао 7. августа 1706., а преко Угарске дворске канцеларије 29. септембра 1706. године, унета је ограничавајућа клаузула која предвиђа да ће привилегије бити *јасније утврђене* («*subsquens fusius et uberius declararet*»). [Радонић-Костић 1954: 25] Ова клаузула је укључена у све касније потврде и била од великог значаја у каснијим реформама, којима је из средишта државне власти спроведена реформа Карловачке митрополије. Органи српске црквенонародне аутономије су имали право да у унутрашњој употреби и у школству користе српски језик и јулијански календар, што се показало као најтрајнија привилегијална клаузула. Развој духовног живота у Хабзбуршкој Монархији је подразумевао наставак свих традиција које су већ биле неговане у Пећкој патријаршији, с тим да су прилагођаване промењеним (средњоевропским уместо оријенталним) оквирима.

Култ светог Саве је у српском народу и држави као један од најзначајнијих развијен још у средњем веку. У доба пропасти српске средњовековне државе и у време османске власти, верска посвећеност, државотворни рад и чуда, која су главна тема код Доментијана и Теодосија, писаца Савиних житија, надограђена су и Савиним својствима народног учитеља, просветитеља, помагача народног и борца против османске власти. Сава је у усменој традицији постао чак и митски предак, од обичног човека, до, парадоксално, врховног божанства [Чајкановић 1973: 308–311]. Претхришћански рецидиви су уочљиви нарочито у народним приповеткама и лирским песмама. Упадљиво одсуство претхришћанских елемената у епској поезији се тумачи и тиме што су епске песме настајале у близини манастира, чак и организовано унутар манастирских школа, те су утицаји писане традиције средњег века дошли до већег значаја [Ђурић 1979].

Најраније песме и приче о светом Сави настале су током XIII и XIV века и ослањају се на писане текстове о светом Сави и ликовне представе, настале за живота Савиног. Од XV и, нарочито XVI века, настајале су песме и приче са најразноврснијим мотивима. У XVIII веку, посебно током друге половине овог столећа, тематски круг се концентрише око просветитељске делатности светога Саве, када се устаљују варијанте прича о Савином животу и раду. [Кинђић 2019: 110–111] У народној традицији, где лик светога Саве заузима значајно место, могу се уочити и трагови претхришћанских веровања, што, свакако, не одражава стварну делатност светога Саве. Средишња област неговања предања о светом Сави била је на подручју Црне Горе и Херцеговине и одатле се оно ширило са сеобама становништва. [Божић 1979] Током првог века османске власти, ове сеобе се везују најчешће за сеобе српског становништва влашког статуса, из подручја Херцеговине ка средишњим српским земљама, долини Мораве и ка подручјима северно од Саве и Дунава са једне и сеобама на запад, на подручје Хабзбуршке Монархије, где је у првој половини XVI века образована Војна крајина, са друге стране. Током устанка српског народа у Банату 1594. године (у време *Дугог рата*, 1593–1606) и развоја хајдучке активности широм балканског простора у исто време, велики везир Синан-паша је наредио да се мошти светога Саве пренесу из Милешеве и спале надомак Београда [ССЗиН, I, 1902: №876; Самарцић 1979].

У прво време османске власти, у Милешеву је на поклоњење моштима светога Саве долазио, поред православног и муслимански и римокатолички живаљ. Међу римокатоличким становништвом, свети Сава је нарочито поштован у Дубровнику, што је и у вези са чињеницом да је популација Дубровачке Републике углавном обнављана досељавањем из залеђа, највише из Херцеговине, где је култ светога Саве био најразвијенији, а по пријему у дубровачко држављанство, досељеници су прелазили у римокатоличку веру. Руски калуђер Исаија је у време Ивана IV Васиљевича (1533–1584) пренео један рукопис Теодосијевог

Житија светог Саве из Хиландара, које је у Русији често преписивано, што је допринело ширењу култа светог Саве и у Русији. Кијевски архимандрит Захарије Копистенски је у делу *Палинодија* (1621), полемичком спису против римокатолика, Саву истакао као личност на коју православни треба да се угледају и као образац правог хришћанина. Највећи домети светосавске иконографије наступили су у време развијеног барока у Карловачкој митрополији, током друге половине XVIII века. Иконе светог Саве и светог Симеона се у XVIII веку на подручју Карловачке митрополије укључују у строго одређену тематику барокног иконостаса. Врхунац ове тематике је у иконостасу Теодора Димитријевића Крачуна (иконописца) и Арсенија Марковића (дрворезбара) из 1780/1781 године у саборној цркви у Сремским Карловцима [Самарцић 1989; Суботић 1979; Медаковић 1979].

Култ светог Саве је програмски, организовано ширен од 1775. године. Као предводници српског народа, митрополити карловачки су поставили основне правце очувања и јачања положаја и учвишћивања верског и националног идентитета народа, чиме су створени друштвени услови обнове српске државности у XIX веку [Ђорђевић 2018: 521–522, 524]. Посебан значај у развоју светосавског култа има становиште по коме је свети Сава виђен као први српски патријарх. У обновљеној патријаршији, *престо светог Саве* је један од кључних интегративних чинилаца [ССЗиН, I, 1902: №589; Кинђић 2019: 37–39]. Једно од главних обележја реформи епохе прсветитељства била је секуларизација, која је у српском друштву спроведена одлучније и дубље но код осталих народа Монархије, чиме је створена чврста основа за духовни напредак народа и очување његовог верског и националног идентитета [Нинковић 2011: 181]. Право на употребу јулијанског календара изричито је наглашено у Привилегијама из 1690. и 1691. године [Радонић-Костић 1954: 38, 47, 91]. Привилегијална права на слободно исповедање вере и употребу јулијанског календара, у Карловачкој митрополији је подразумевала и

право на слободно слављење верских празника. Тенденција повећања броја заповедних празника приметна је од прве половине XVI века, да би током XVII и у XVIII веку, под утицајем руских богослужбених књига, број заповедних празника (празника који се празнују нерадно) значајно повећан.

Током владавине Марије Терезије, у три наврата је, 1769, 1774. и 1786. године, извршено смањивање броја заповедних празника (који се празнују нерадно). Поред осталих, са списка заповедних празника су, по изричитом захтеву двора, укинута и сви заповедни празници посвећени руским и српским светитељима [Точанац 2016]. Државна интервенција у реформи народноцрквеног живота Карловачке митрополије огледала се и у доношењу Регуламената 1770. и 1777. године. Након жалбене представке српског митрополита Вићентија (Јовановића Видака) (1774-1780), где је жалба на укидање празника стављена на прво место, Двор је 1779. године донео Деклараторију, у којој су обједињене одредбе наведена два Регуламента. Изричито је забрањено подношење даљњих жалби на нове органске акте којима се уређује положај српског народа. Ова одлука је посредно утицала и на јачање улоге светосавског култа у српском народу, будући да је у њему због новонасталог стања синтетисан сав национални верски и културолошки потенцијал [Костић 1932: 184; Точанац 2017а: 62-65].

По узору на *провинцијалне* светитеље заштитнике хабзбуршких држава и покрајина, Синод Митрополије Карловачке је, септембра 1774. године, светог Саву прогласио за *патрона српског народа*, по узору на празник св. Константина и Јелене, патронâ грчког народа⁷³. Марија

⁷³ « ... da nun jedem Lander k.k. Staaten das Fest eines Provinz-Heiligen beygelassen sey ... einer für die eigentliche Illyrische Nation und der andere für die eigentlichen Griechen und türkische Unterthanen...» = «... пошто свака ц(арско) к(раљевска) земља има провинцијалног свеца оставити једног ... за илирску (српску, прим. А.П.) нацију, а другог за Грке и турске поданике ...» (прев. А.П.) [Костић 1932: 146, напомена 51]. Иако се формулација *турски поданици* односи првенствено на припаднике српског народа, овде треба указати на то да су у цитату изједначени припадници грчког народа са осталим православнима под османском влашћу, јер је од укидања Пећке патријаршије 1766. и Охридске архиепископије 1767. године, сав православни живаљ на Балканском полуострву дошао под јурисдикцију Васељенске патријаршије.

Терезија је нови *српски календар верских празника* одобрила рескриптом од 3. јануара 1775. године, у ком је прихваћен и национални празник светог Саве (14. јануара⁷⁴). На Синоду 1786. године је уведен и празник св Петке, као влашки национални празник. Календар који је усвојен у Карловачкој митрополији се проширио и међу српским народом у Османском Царству и прихваћен је у обновљеној српској држави [Точанац 2015: 7–8, 18–22, 30–31, 35–36; Точанац 2017б: 14–18]. Прослављање светог Саве као патрона српских школа у Карловачкој митрополији било пресудно у ширењу прославе светог Саве током XIX века [Грујић 1935].

Значај култа светог Саве је у током друге половине XVIII века значајно порастао, чак добивши нова, ексклузивна својства. Наиме, свети Сава је постао национални светитељ српског народа у Хабзбуршкој Монархији, а имајући у виду да је укинута велики број празника посвећених Србима светитељима који су прослављани нерадно, значај светог Саве је додатно порастао. При разматрању питања националног свеца заштитника, треба имати у виду и раније изложену структуру државног уређења Хабзбуршке Монархије, у којој је српска народноцрквена аутономија представљала један од конститутивних елемената. Привилегијама је српски народ признат за нацију царства (*natio rasciana, natio illirica, illyrische Nation, servische Nation*). Специфичност положаја српског народа је у томе што је српска аутономија била персонална, не територијална [Симеоновић Чокић 2008]. Сви захтеви за територијализацијом српске аутономије током XVIII века, били су одбијени. Један од разлога сужавања српске народно-црквене аутономије и њеног свођења на црквено-школску је лежао у томе што је у модерној држави народна аутономија неостварива на персоналном нивоу, већ је за њено испуњење неопходна и одређена аутономна територија. Након одређења новог државноправног положаја Карловачке митрополије, посебну улогу у очувању положаја народа добио је култ св. Саве, као један

⁷⁴ По јулијанском календару.

од значајнијих чинилаца, будући да је овако заснован, национални рад Карловачке митрополије имао упоришта и у важећем правном поретку државе и на стварним основама доприносио националном интегрисању српског народа, које је окончано управо у последњој четвртини XVIII века.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Објављени извори

1. *Нинковић Н.* Тефтер рачуна Сремске епархије // Мешовита грађа – Miscellanea, 41, Београд 2020, С. 53–86.
2. *Радонић Ј, Костић М.* Српске привилегије 1690-1792, Београд: Српска академија наука и уметности, 1954. – 127 с.
3. Sammlung aller k.k. Verordnungen und Gesetze vom Jahre 1740. bis 1780., *Band VI*, Wien 1786. – 641 с.
4. Стари српски записи и натписи, I, (ур. *Стојановић Љ.*), Београд: Српска краљевска академија, 1902. – 497 с.
5. *Точанац Радовић И.* Жалбе сремских села на Регуламент из 1777. године // Мешовита грађа – Miscellanea, 37, Београд 2016, С. 37–54.
6. *Точанац Радовић И.* Архијерејски синод из 1774. године о разрешењу заповедних празника // Мешовита грађа – Miscellanea, 38 Београд 2017, 57–68.

Литература

7. *Божвић И.* Свети Сава у предању // Сава Немањић - Свети Сава. Историја и предање, Београд 1979, С. 389–395.
8. Votruba M. Emperor Joseph II. The Law on the German Language in Administration 18. May 1784 [Електронни ресурс] – Режим доступа: http://www.pitt.edu/~votruba/sstopics/slovaklawsonlanguage/Austrian_Law_on_the_German_Langauge_in_Hungary_1784.pdf (Дата обраћања: 27. 12. 2020).
9. *Грујић Р.* Култ Св. Саве у Карловачкој митрополији XVIII и XIX века // Богословље, година X, свеска 2-3, Београд 1935, С. 133–170.
10. *Дзиадул П.* Пентархија, шеста црквена столица и свети Сава као први српски патријарх. Покушај одређења места Пећке патријаршије према васељенском поретку // Црквене студије 16-2, Ниш 2019, С. 29–43.
11. *Dhondt F.* Les Traités d'Utrecht et la hiérarchie de des normes // Contextual Research in Law 2/2016. (le séparât)
12. *Dorđević M.* Role of Provincial Authorities in the Habsburg Kingdom of Serbia, Political and Economic Aspects // Die Personalfrage in neuen Provinzen. Das Banat im regionalen Vergleich (Harrald Heppner, Sabine Jesner, Hrsg.), Stuttgart 2020, С. 185–195.
13. *Ђорђевић М.* Ecclesia et religiosa. Српски митрополити и аустријска власт у Србији 1718-1739 // Црквене студије 15, Ниш 2018, С. 519–527.
14. *Ђурић В.* Лик светог Саве у књижевности // Сава Немањић – Свети Сава. Историја и предање, Београд 1979, С. 223–230.
15. *Ingrao Č.* Habzburška Monarhija 1618-1815, Beograd – Novi Sad: Centar za regionalizam, Zadruga Res Publica, Mostart d.o.o., 2014. – 264 с.
16. *Kann A.R.* A History of the Habsburg Empire 1526-1918, Berkley – Los Angeles – London: University of California Press, 1980. – 664 с.
17. *Кинђић З.* Просветитељство светог Саве // Црквене студије 16-1, Ниш 2019, С. 107–124.

18. *Костић М.* Граф Колер као културнопросветни реформатор код Срба у Угарској у XVIII веку, Београд: Српска краљевска академија 1932. – 208 с.
19. *Lau T.* Die Kaiserin: Maria Theresia, Wien – Köln – Weimar: Böhlau Verlag 2016. – 440 с.
20. *Медаковић Д.* Историјске основе иконографије св. Саве у XVIII веку // Сава Немањић – Свети Сава. Историја и предање, Београд 1979, С. 397–405.
21. *Нинковић Н.* Реформа српског школства у Хабзбуршкој Монрхији 1769-1777 // Истраживања 22, Нови Сад 2011, С. 167–183.
22. *Самарџић Р.* Милешева и обнова српске цркве (1557) // Идеје за српску историју, Београд: Југославијапублик, 1989, С. 91–105.
23. *Самарџић Р.* Свети Сава у модерној српској историографији // Сава Немањић – Свети Сава. Историја и предање, Београд 1979, С. 453–465.
24. *Симеоновић Чокић С.* Српске привилегије // Војводина, II, Нови Сад 2008, С 48–85.
25. *Суботић Г.* Иконографија светог Саве у време турске власти // Сава Немањић – Свети Сава. Историја и предање, Београд 1979, С. 343–355.
26. *Точанац Радовић И.* Српски календар верских празника и терезијанска реформа // Зборник Матице српске за историју 91, Нови Сад 2015, С. 7–38.
27. *Точанац Радовић И.* Терезијанска црквена реформа и Срби // Држава и политике управљања (18-20. век), (ур. Петар Крестић), Београд 2017, С. 9–36.
28. *Чајкановић В.* Мит и религија у Срба, Београд: Српска књижевна задруга, 1973. – 693 с.

© Поповић А., 2023

УДК 322

**СОХРАНЕННЫЕ ИСТОРИЕЙ И УТРАЧЕННЫЕ...
(ХРАМЫ АЛЕКСАНДРА НЕВСКОГО НА ЗАПАДНОЙ ОКРАИНЕ
РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ: ОПЫТ ИСТОРИКО-КУЛЬТУРНОГО
АНАЛИЗА)**

Федюкина Елена Владимировна

кандидат культурологии,

доцент кафедры общей и славянской филологии,

Российский государственный университет им. А.Н. Косыгина,

Москва, Россия

Аннотация. В данной статье прослеживается судьба храмов Александра Невского в Польше. Автор анализирует причины сноса православных храмов, посвященных русскому святому в данном регионе, приводя мотивы, побудившие власти возрожденной Польши избавляться от культовых объектов Православия. Вместе с тем в статье характеризуется историко-культурная и духовная роль сохранившегося храма в г. Лодзь как для русской эмиграции, так и для современного православного населения Польши. Храм этот объединяет в данный момент представителей разных народов, в частности, русского и сербского. На конкретных примерах показана как динамика отношения к православным храмам со стороны польских властей, так и специфика

трактовки Польской Православной Церковью духовной миссии святого благоверного князя Александра Невского

Ключевые слова: православные храмы, собор Александра Невского в Варшаве, дерусификация, нежеланное наследие, мотивы строительства и сноса, духовный центр русской эмиграции

**PRESERVED BY HISTORY AND LOST ...
(CHURCHES OF ALEXANDER NEVSKY ON THE WESTERN
OUTSKIRTS OF THE RUSSIAN EMPIRE: THE EXPERIENCE OF
HISTORICAL AND CULTURAL ANALYSIS)**

Fedyukina E.V.

candidate of cultural studies,

Associate Professor of the Department of General and Slavic Philology,

The Kosygin State University of Russia,

Moscow, Russia

Annotation. This article traces the fate of the temples of Alexander Nevsky in Poland. The author analyzes the reasons for the demolition of Orthodox churches dedicated to the Russian saint in this region, citing the motives that prompted the authorities of the revived Poland to get rid of the cult objects of Orthodoxy. At the same time, the article characterizes the historical, cultural and spiritual role both for the Russian emigration and for the modern Orthodox population of Poland of the preserved church in Lodz, which currently unites representatives, in particular, of the Russian and Serbian peoples. Specific examples show both the dynamics of the attitude towards Orthodox churches on the part of the Polish authorities and the specifics of the interpretation by the Polish Orthodox Church of the spiritual mission of St. blessed prince Alexander Nevsky

Keywords: Orthodox churches, Alexander Nevsky Cathedral in Warsaw, de-russification, unwanted heritage, motives of construction and demolition, spiritual center of Russian emigration

Названия сакральных объектов – особая часть топонимики, неразрывно связанная с историко-культурным контекстом эпохи и по своему формирующая среду бытия человека. В посвящениях храмов отражается агиология, актуальная для той или иной исторической эпохи, а по существу, ее идейно-богословская доминанта, выражающаяся, в частности, в востребованности тех или иных святых.

Хорошо известно, что первыми соборами и главными храмами на Руси были храмы Софии – Премудрости Божьей (Новгород, Киев, Полоцк). Сменилась эпоха – в аналогичной роли выступают уже Успенские и Троицкие храмы. От появления первого храма, собственно, монастыря Александра Невского на берегу Невы, призванного увековечить

победу над шведами новгородского князя, до активного строительства храмов, посвященных Александру Невскому, минуло полтора столетия. К концу XVIII в. в царской семье впервые появляется наследник с «громким» именем Александр, названный, как свидетельствует письмо Екатерины Великой к барону Мельхиору Гримму, в честь святого Александра Невского [Архангельский 2012: 11]. Это был естественный стимул к началу строительства храмов, тезоименитых русскому святому. Если непосредственно в александровскую эпоху таковых были еще единицы, то в эпоху правления сына и внука Николая I, а также и при последнем российском императоре строительство храмов с посвящением русскому благоверному князю приобрело воистину широкий масштаб, причем со второй половины XIX в. церкви в честь Александра Невского активно строятся не только в Великороссии, но и на западнорусских землях (в основном, это территория современной Белоруссии), а также и на присоединенных к империи польских землях. Что касается последних, строительство в этих областях православных храмов, в принципе, регулировалось указом Александра II, повелевавшего такое строительство в городах с большим количеством православного населения, а также в местах дислокации войск.

После обретения Польшей независимости в 1918 г. многие из этих храмов постигла печальная судьба. В лучшем случае они переходили под юрисдикцию римско-католической церкви, однако нередко православные храмы просто уничтожались. Трагична история снесенного собора Александра Невского в Варшаве, строившегося 18 лет и простоявшего в два раза меньше, всего 8 лет, причем четыре года из них пришлось на первую мировую, когда облик собора был обезображен хозяйничавшими в храме немцами, так что купола ржавели без сорванного ими позолоченного покрытия.

Причины сноса в общем-то лежат на поверхности. Православные храмы, особенно в византийском стиле, замечательный образец которого

представлял варшавский собор, в новых общественно-политических реалиях ассоциировались с могущественным соседом-поработителем, на протяжении десятков лет проводившим русификаторскую политику. Храм, стоявший в центре польской столицы на престижной площади, оказался первой мишенью для ликвидаторов российских следов на польском пространстве. Разумеется, речь шла не только о дерусификации, но и о придании польской столице национального архитектурного облика. Поэтому судьба храма, построенного во многом на добровольные пожертвования жителей России с участием талантливых архитекторов, художников и иконописцев (Леонтий Бенуа, Виктор Васнецов), с обретением Польшей независимости в 1918 г. была фактически предрешена. Разрушение соборной церкви в Варшаве (1924–1926) хронологически даже предварило разрушение храма Христа Спасителя в Москве (1931).

За последние два с лишним десятка лет как в России, так и в Польше вышел ряд исследований, посвященных храму Александра Невского. Российские ученые исследуют преимущественно архитектурно-художественные особенности храма. Вышла и в Польше солидная монография, предметом которой стали художественные достоинства артефактов, связанных с собором [Paszkiewicz 1991]. В то же время польских исследователей весьма занимает вопрос об обстоятельствах, сопровождающих строительство и снос храма [в России этой проблемой занимались Лабынцев Ю.А. и Щавинская Л.Л.], а также о роли общественного мнения, в том числе прессы, в этом разрушительном действе [Michalak 2010: 79–91]. В данной статье мы остановимся, прежде всего, на мотивах, побудивших власти снести памятник.

Свою «лепту» в дело сноса собора внесли многие влиятельные лица в Польше, в частности, известный музыкант, в то время премьер-министр, Игнаций Падеревски, отправивший на срочное рассмотрение сейма соответствующее заявление [Zarychta 2018: 419]. Большинство

общественных организаций в том числе и Общество архитекторов было «за» [Michalak 2010: 85]. По мнению многих польских экспертов, инженеров и тех же архитекторов, храм признавался практически лишенным художественных достоинств, а более того занимающим слишком много места в и так стесненной застройкой Варшаве. Любопытно, что в сознании поляков собор настолько слился с образом могучего российского императора, что случались даже курьезные ситуации, как например когда во время дебатов один из ораторов умудрился назвать храм собором «Александра III» [Zarychta 2018: 423].

Министерство общественных работ также было кровно заинтересовано в сносе, так как разборка собора обеспечивала занятость для множества безработных. Собственно говоря, данное Министерство во главе с Яном Лопушанским и стало формально основным заявителем о сносе собора, обращение которого поддержал в 1923 г. Совет министров Польши, принявший решение о начале разборки бывшего собора [Zarychta 2018: 431]. Основными вершителями такого решения, на самом деле, приходится считать польских интеллектуалов, действовавших с помощью различных рычагов, и в первую очередь прессы.

Разумеется, у собора были и защитники, которых даже прозвали «соборитами» и клеймили за отсутствие патриотизма. Среди них оказались, в основном, депутаты сейма, кое-кто из инженеров, но также и знаменитый польский писатель Стефан Жеромский. В католических кругах многие также не были сторонниками сноса. Однако к мнению «соборитов» не прислушались, хотя предлагались компромиссные варианты как, например, превращение собора в музей мариологии польского народа или в гарнизонную католическую церковь [Собственно говоря, какое-то время он и пробыл как раз гарнизонным костелом].

В настоящее время не может не вызвать недоумение позиция представителей «мира искусства», в частности, руководства и профессоров искусствоведческого факультета Виленского университета им. Стефана

Батория, приславших Сейму письмо, содержавшее категорическое требование сноса собора, так как, по их мнению, ему вообще не место в Варшаве, а снести его при этом следует как можно скорее «как оскорбляющий польский народ» [Michalak 2010: 86]. Несомненно, национальные амбиции у господ ученых победили тогда чувство не только эстетического, но и здравого смысла.

Думается, что за решением о ликвидации собора Александра Невского стоит более глубокая проблема, не потерявшая актуальности до сих пор. Состоит она в отношении к наследию, нежеланному для актуальной правящей политической силы. Стоит заметить, что эту проблему в Польше до сих пор нельзя считать решенной, в частности, принимая во внимание позицию современной политической элиты, руководствующейся в отношении памятных объектов жесткими принципами «исторической политики».

Что касается «останков» собора, из отдельных работ мы узнаем и о том, что жителей Варшавы властям удалось материально заинтересовать специальными бонусами, состоящими в выделении материалов из разрушенных элементов собора за участие в его разрушении [Łabunsew 2006: 16]. Хотя взрывчатки пришлось потратить немало (понадобилось около 15 тыс. взрывов для его полного разрушения), к счастью, отдельные элементы декора сохранились. Часть икон, в том числе мозаичных была перевезена в город Барановичи (современная Белоруссия), в восстанавливающийся храм Покрова Богородицы, где до сих пор находятся, в частности, фрагменты мозаики Н.А. Кошелева «Спас со строителем» и фрагмент экспозиции В. Васнецова «О тебе радуется...». Часть утвари попала в православный храм Марии Магдалины в Варшаве. Нашел применение и облицовочный камень: большая часть которого была использована на укрепление берегов Вислы, часть передана католическим храмам, а также была подвергнута утилизации разнообразными способами: даже памятник варшавской Сиренки – символа города стоит на цоколе из

александро-невского гранита. Мраморные колонны из собора пошли впоследствии на возведение балдахина над входом в склеп с захоронением маршала Пилсудского в национальной святыне Вавель в Кракове. В Национальном музее Варшавы хранится ключ от собора, а также небольшие фрагменты мозаики и ряд фотографий, фиксирующих процесс разрушения, которые были переданы вдовой офицера Войска Польского Ст. Бжезинского, руководившего акцией сноса [Fionik 2021: 37]. Проблема утраченных ценностей польского православия периода первой и второй мировых войн ныне активно поднимается в Польше, чему свидетельством проходившая в 2021 г. в яблочинском монастыре международная научная конференция «Великие возвращения...», собравшая историков Польши, Литвы, Украины, России и Чехии [Fionik 2021: 36], где обсуждалась, в частности, и судьба святынь храма Александра Невского в Варшаве.

Бывшая Саксонская площадь, на которой стоял храм, ныне носит название маршала Пилсудского и, увы, зияет пустотой. Так ничего и не прижилось на этом месте. Собственно говоря, в Польше имели место две волны разрушения православных храмов: сразу же после обретения независимости в 20-е годы на волне национально-патриотической эйфории по всей стране – и спустя полтора десятка лет на землях Люблинского воеводства, Холмщины и Подляшья в рамках сознательной и планомерной государственной акции по полонизации и латинизации восточных польских земель. В эту вторую волну были уничтожены 127 православных сакральных объектов [Mironowicz 2005: 140]. Историк Польской Православной церкви А. Миронович подчеркивает, что этот акт представляет «одну из самых темных страниц в истории II Речи Посполитой» [Mironowicz 2005: 141]. Со своей стороны, отметим, что храмы с посвящением Александру Невскому были сметены еще в ходе первой волны разрушения храмов. Речь идет, разумеется, не только о варшавском соборе, но и о храмах в Сувалках (1904), Александрове Куявском (1877) и Пшасныше (1903) Из них лишь первый был

впоследствии переоборудован в костел, остальные разобраны в первое межвоенное десятилетие. Кстати, наследницей храма в г. Александрув Куявски стала одноименная часовня, бывшая домовая часовней приходского священника, в которую была перенесена часть утвари из разрушенного храма. Ныне она является филиалом православной церкви свят. Николая г. Торунь. Часовня была внесена в 2008 г. в реестр охраняемых государством памятников под регистрационным номером А/1350 z 11.02.2008 [Wykaz 2012: 2].

В то же время ряд храмов, построенных в Польше в более раннюю эпоху, устояли и донныне являются религиозно-культурными центрами. Прежде всего, это храм русского святого в старом промышленном городе центральной Польши – Лодзи. Именно этой церкви суждено было сыграть особую роль в судьбах Православия в Польши, равно как и в судьбах русской эмиграции. Построенная в 1880-1884 гг. на оживленном пути, ведущем с железнодорожного вокзала к самому центру города, она встречала вереницы рабочих, тысячами приезжавших на эту «обетованную землю» (так именовалась динамично развивающаяся в промышленном отношении Лодзь в XIX в.) в поисках куска хлеба.

Надо отметить, что упомянутый выше царский указ о строительстве православных храмов в Польше сочувственно был встречен как властями города, так и фабрикантами, учредившими в 1879 г. комитет по сооружению храма, в состав которого вошли промышленники и городские влиятельные лица, представлявшие все конфессии города. Справедливости ради следует заметить, что непосредственным поводом к этому послужил даже не указ, а неудавшееся покушение на царя, совершенное тогда революционером-народником Александром Соловьевым. Промах стрелявшего расценили как чудесное избавление, а потому основным намерением участников комитета стало желание увековечить спасение монаршей жизни. Последующие исторические события придали постройке уже мемориальный характер. Сама же церковь, посвященная русскому

святому, выстояла в круговороте событий XX вв. и ныне воспринимается как визитная карточка города и замечательный туристический объект, а для православных это также духовный и организационный центр Лодзко-Познанской епархии.

Храму, что называется, повезло. Он не закрывался даже во время мировых войн, как первой, так и второй. Случай, действительно, уникальный, поскольку в первую мировую практически все православное духовенство было эвакуировано в Россию. В то же время Александро-Невский храм не закрыли, поскольку попечение над ним принял интернированный диакон из Петркова-Трыбунальского Андрей Карпович [Wiernicka 2021: 6]. Во время второй мировой войны ситуация была уже иная: у храма были свои настоятели, вначале венский епископ Василий, а после него Стефан Рудык, впоследствии предстоятель Польской церкви [Podolska 2012: 27].

Храм, выполненный в русско-византийском стиле (арх. Илларион Маевски), отличается гармония форм, украшением интерьера по сей день служит дубовый иконостас, выполненный в Петербурге в итальянской мастерской, петербургского происхождения также практически все иконы храма [Podolska 2012: 25].

В наши дни среди прихожан храма Александра-Невского русские, украинцы, македонцы, сербы, а потому по праздникам молитвы здесь звучат на нескольких языках. В этом году в свой престольный праздник храм в Лодзи стал центром празднования не только памяти святого, но и 70-летия лодзинско-познанской епархии, причем на тожествах присутствовали как власти города, так и представители католического духовенства.

В этой связи уместно было бы задаться вопросом, как духовное послание Александра Невского, восставшего в свое время против католической экспансии, звучит теперь в католической стране, в официальной идеологии которой довольно сильны антирусские моменты.

Определенную роль тут играет не столько страна, сколько город. Выше было указано, что в учредительном комитете по возведению храма присутствовали представители нескольких конфессий, пожертвовавшие свои средства на возведение храма. Исторически в Лодзи вообще доминировала поликультурность, на которую в настоящее время делается особенный акцент. На особо важных богослужениях в православных храмах обычно присутствуют представители городских властей. Ответ на выше поставленный вопрос можно расслышать в высказываниях иерархов Польской Православной Церкви, прозвучавших во время юбилейных торжеств. Архиепископ Гжегож (Рысь) в своей речи заметил, что именно этот святой смог соединить веру в Бога и святость с руководством воинством, продемонстрировав, как эти, казалось бы, несовместимые сферы жизни могут приходить в гармонию, что бывает возможным, когда на первом месте стоит не сила, но правда и праведность [Wiernicka 2021: 5]. В другом выступлении архиеп. Ежи (Паньковского) святой был представлен как государственный деятель, умевший не поступаться своими идеалами [Wiernicka 2021: 5]. То есть, как видно, в Польше экспонируется не антикатолическая направленность походов Александра Невского, но ставится во главу угла его верность христианским идеалам и стояние в правде. Таким образом исторический фон деятельности русского святого затушевывается в пользу духовной составляющей его деяний, что нельзя не признать разумным в условиях иной социокультурной реальности.

Говоря о лодзинском храме, нельзя обойти молчанием и его роль в судьбах русской эмиграции. Сложилось так, что именно Лодзь стала пристанищем для наших соотечественников, вынужденных покинуть родину во время трагических событий XX в., а лодзинский храм Александра Невского – духовным центром, объединившим талантливых представителей русской культуры.

После революции в России в Лодзи осела семья Виктора Михайловича Кюхельбекера, внука пушкинского однокашника Вильгельма Кюхельбекера, так же, как и его дед выпускника царскосельского лицея. К началу второй мировой войны сюда из Варшавы переехал профессор Московского университета Михаил Валерьянович Зызыкин с семьей, а после гитлеровской оккупации из разрушенной столицы в Лодзь переселился замечательный философ и педагог С.И. Гессен. В Лодзи же пустила корни обрусевшая итальянская семья де Лазари. Отметим, что потомки двух последних внесли неоценимый вклад в развитие польской гуманитаристики.

Виктор Михайлович Кюхельбекер и профессор Зызыкин стали активными прихожанами храма, причем Кюхельбекер в течение долгих лет был еще и неутомимым благотворителем прихода. Весьма интересна история знакомства этих семейств, о которой поведала на страницах польского православного журнала внучка проф. Зызыкина Татьяна Валерьяновна Сулковская [Зызыкина-Сулковская 2021: 59]. История эта овеяна тайной загадочного старца Федора Кузьмича, с которым Вильгельм встретился во время своей сибирской ссылки. В начале XX века русское общество занимала история сибирского старца, беспокоила она и императора, в гостиную которого и столкнулись впервые оба интеллектуала, которые спустя много лет вновь встретятся уже далеко от русских пределов и станут прихожанами одного и того же храма на польской земле, в которой суждено будет упокоиться внуку лицейского товарища Пушкина.

После обретения Польшей независимости храмы, посвященные Александру Невскому, разумеется, не строились, да и трудно было об этом даже помыслить. Это касается как ситуации, когда правительство страны, идейно возглавляемой Пилсудским, стремилось избавиться от многих православных церквей, так и эпохи антирелигиозной пропаганды послевоенного времени.

Частичное восстановление и строительство новых православных храмов в Польше началось с конца прошлого столетия. Среди них, разумеется, не встречаются посвящения Александру Невскому, за исключением единственной часовни, возведенной в скансене деревянной архитектуры русского населения Подляшья в 1996–1998 гг. как реплика часовни свв. братьев Маккавеев в местечке Новоберезово. Службы в ней совершаются в день памяти святого – 12 сентября. Немаловажно отметить в связи с тематикой нынешнего Круглого стола факт появления в Польше новых храмов, посвященных св. Савве Сербскому, как например в г. Бельск-Подляски, где складывается крепкая православная община и создана православная начальная школа [Radziukiewicz 2021: 11]. Похоже, один святой передает эстафету другому.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. *Архангельский А.А.* Александр I. М.: Молодая гвардия, 2012. – 444 с.
2. *Зызыкина-Сулковская Т.В.* Воспоминания о Кюхельбекере // *Przegląd prawosławny*. 2021. №10. – S. 58–60.
3. *Łabyncew J., Szczawińska L.* Jak burzono sobór św. Aleksandra Newskiego w Warszawie // *Przegląd prawosławny*. 2006. №10. – S. 15–17.
4. *Mironowicz A.* Kościół prawosławny na ziemiach polskich w XIX i XX wieku. Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białym Stoku, 2005. 390 s.
5. *Fionik D.* // *Przegląd prawosławny*. 2021. №11. – S. 36–37.
6. *Michalak G.* Sobór pw. Aleksandra Newskiego w świetle międzywojennej prasy // *Saeculum Christianum : pismo historyczno-społeczne*. 2010. № 17/1. – s.79–91.
7. *Paszkiwicz P.* Pod berłem Romanowów. *Sztuka rosyjska w Warszawie 1815-1915*”. Warszawa: Instytut sztuki, Polska Akademia Nauk. 1991. – 227 s.
8. *Podolska J., Jagiello M.* Spacerownik. Rosyjskimi śladami po województwie Łódzkim. Łódź: Biblioteka gazety wyborczej, 2012. – 216 s.
9. *Radziukiewicz A.* Bóg tak chciał // *Przegląd prawosławny*. 2021. №10. – S.11–12.
10. *Wiernicka W.* Święto diecezji // *Przegląd prawosławny*. 2021. №10. – S. 5–6.
11. Wykaz zabytków / Województwo Kujawsko-pomorskie: powiat aleksandrowski // *Narodowy Instytut Dziedzictwa*. 2012. – 123 s. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://nid.pl/wp-content/uploads/2021/11/KUJ-rej.pdf> (Дата обращения: 17.11.2021).
12. *Zarychta M.* Rozbiórka byłego soboru Aleksandra Newskiego na placu Saskim w Warszawie. Studium przypadku z dziedziny polityki i administracji władz centralnych i samorządowych odrodzonej Rzeczypospolitej // *Pamięć i sprawiedliwość*. 2018. №2 (32). – S. 416–439.

© Федюкина Е. В., 2023

УДК 930

АЛЕКСАНДР НЕВСКИЙ И САВВА СЕРБСКИЙ: ОРДЕНСКИЕ ТРАДИЦИИ ДВУХ СТРАН

Юдин Михаил Вячеславович

кандидат исторических наук, доцент,

Институт славянской культуры,

Российский государственный университет им. А.Н. Косыгина

(Технологии. Дизайн. Искусство)

Москва, Россия

Аннотация: Статья посвящена сравнительной характеристике двух национальных наград России и Сербии. Сербский орден Святого Саввы и российский орден Александра Невского имеют явные аналогии, что стало отражением закономерностей исторического развития каждой из двух стран. Награды не только способствуют признанию заслуг, но и являются элементом сохранения национальной идентичности в условиях глобализирующегося мира. Проанализирована историческая судьба орденов, практика награждения. Отмечается важность награждения иностранных граждан для улучшения добрососедских отношений. Автор вводит в научный оборот термин «наградная дипломатия».

Ключевые слова: орден Святого Саввы, орден Александра Невского, орденские традиции, «наградная дипломатия».

ALEXANDER NEVSKY AND SAVVA OF SERBIA: THE ORDER TRADITIONS OF THE TWO COUNTRIES

Yudin M.V.

PhD in History, Associate Professor,

Institute of Slavic Culture,

The Kosygin State University of Russia,

Moscow, Russia

Abstract: The article is devoted to the comparative characteristics of two national awards of Russia and Serbia. The Serbian Order of St. Sava and the Russian Order of Alexander Nevsky have obvious analogies, which has become a reflection of the patterns of historical development of each of the two countries. Awards not only contribute to the recognition of merit, but are also an element of preserving national identity in a globalizing world. The historical fate of the orders and the practice of awarding are analyzed. The importance of awarding foreign citizens to improve good-neighborly relations is noted. The author introduces the term "award diplomacy" into scientific use.

Keywords: Order of St. Sava, Order of Alexander Nevsky, order traditions, "award diplomacy".

В условиях капиталистического общества, культа денег, изменения шкалы традиционных ценностей, да и самих ценностей, люди все реже задумываются о тех духовных основах, которые нас могут объединять. А

ведь когда-то в древности начинали формироваться группы, имевшие общие цели и ценности, объединенные идеологией. И в основе деятельности их были определенные духовные принципы. В истории они получили названия Орденов. Нам известны ордена тамплиеров, госпитальеров, Тевтонский орден и Орден Почетного легиона... Список можно продолжать и продолжать. Орденские организации имели отличительные знаки. Со временем эти знаки приобрели особое звучание. И сегодня, в наши дни, орденскими знаками поощряют людей за достижения, им же уготована роль знака отличия от других.

Эти знаки не только отличают за заслуги. В ряде случаев они способствуют сохранению национальных традиций и национальной идентичности. Так, например, в Болгарии существует орден Святых Кирилла и Мефодия, в Беларуси – орден Франциска Скорины, в Японии – орден Восходящего солнца, во Франции – орден Почетного легиона, в Украине – орден Ярослава Мудрого. Перечисленные награды имеют либо долгую историю и сохранились в наградной системе, несмотря на революции, смену формаций и Конституций; либо призваны подчеркнуть национальную идентичность, обозначить связь времен, увековечить имена людей, внесших значительный вклад в становление государственности, национальной культуры, суверенитета. В ряде же стран, например Австрии, Германии или Китае нет орденов, связанных с национальной или исторической идентичностью. Как говорится, везде своя специфика.

В условиях глобализации, размывания не только административных, но и культурных границ орденские системы различных стран являются инструментом сохранения национальной идентичности. «Приобщиться к новым возможностям, которые открывает глобализация, но одновременно сохранить свои национальные особенности развития общества – эта проблема формирования идентичности встает перед многими странами современного мира...», – совершенно справедливо отметила видный отечественный историк Надежда Александровна Соболева [Соболева 2018:

14]. Актуальна и проблема сохранения славянской идентичности. Ее рассмотрение особенно важно в наши дни, когда со стороны ряда ведущих государств мира оказывается беспрецедентное давление на славянские государства в целях противодействия национальным интересам России. Экономическое и политическое давление способствует расширению пропасти между славянскими странами. В то время, как фактор единых славянских корней и культурное сотрудничество могли бы наоборот, объединять страны и способствовать их сближению по целому ряду позиций, стать основой для диалога по спорным моментам.

В истории двух славянских стран, России и Сербии, много схожего и различного. Одним из интересных аспектов является наличие наград, связанных с именами национальных и духовных лидеров в каждой из стран. Поэтому и предметом небольшого исследования в данной публикации станет сравнительная характеристика особенностей «исторических судеб» сербского ордена Святого Саввы и российского ордена Александра Невского.

Интересно провести определённые параллели или аналогии между двумя орденами

Первое. Орден Александра Невского был учрежден в России в 1722 году (раньше утверждалось, что в 1725) [Болотина 2021: 122], а в 1883 году в Сербии появился орден Святого Саввы. Следует отметить, что орден Александра Невского стал третьей по времени учреждения государственной наградой России вслед за орденами Андрея Первозванного и Святой Екатерины. Орден Святого Саввы также вошел в «тройку лидеров» после учреждения двух орденов Королевства Сербия: Таковского креста и Белого орла. Почему же эти ордена стали одними из первых в наградных системах своих стран? Здесь стоит вспомнить, что каждое государство гордится своими успехами и достижениями, как в настоящем, так и в прошлом. Однозначно, что ордена в честь национальных духовных лидеров должны были стать знаками,

обеспечивающими и подчеркивающими преемственность с великим историческим прошлым! Этот факт наложился на еще одну историческую особенность. Каждая из стран переживала эпоху укрепления национального суверенитета и усиления международного влияния: Сербия получила независимость и стала королевством, Россия стала империей. Эти события, на наш взгляд, также обусловили учреждение орденов в честь именитых исторических персон.

Второе. Выделяется явная аналогия, связанная с ролью в истории двух святых. Их жизненный путь проходил примерно в одну и ту же историческую эпоху. Растко Неманич (1169–1236), таково гражданское имя Святого Саввы, охватил своей жизнью и деятельностью последнюю треть XII – первую треть XIII веков. Александр Невский (1221–1263) прожил на 25 лет меньше Святого Саввы, прославившись своими делами в середине XIII века. Обе личности имеют много схожего, ибо получили известность, как духовные лидеры, дипломаты, государственные деятели. Князь Александр отличился еще и как полководец. Особо отметим, что каждая из личностей сыграла значительную роль в истории, став лидером не только национально-освободительной борьбы, но и деятелем, обозначившим идею национальной идентичности и государственного суверенитета.

Третье. Еще одним моментом, делающим похожими судьбы этих орденов, являются их изначальные девизы. Орден Александра Невского имел девиз «За труды и Отечество», а орден Святого Саввы – «Трудом своим все приобретете». Как видим, девизы не связаны с конкретными понятиями «подвиг», «служба», «храбрость», «героизм» или даже «вера». На первое место выходит «труд». Именно труд во имя Родины, развития ее культуры и науки, сохранения веры стал главным основанием для награждения орденами. И тут же выделилась еще одна схожесть судеб этих орденов. Четвертая. Орденами стали награждать и за военные заслуги. Например, кавалером ордена Святого Саввы стал сербский

военный деятель, генерал Драголюб М. Динич, а ордена Александра Невского были удостоены генерал З.Г.Чернышев и адмирал А.Н.Синявин.

Наконец, пятая особенность, позволяющая проводить аналогии между двумя орденами. У каждого из орденов было как бы «три ипостаси». Орден, посвященный Александру Невскому, существовал в Российской империи с 1722 по 1917 год, в Советском Союзе с 1942 по 1991 год и остался в наградной системе Российской Федерации с 1992 года. Как государственная награда современной России со всеми положенными атрибутами орден Александра Невского существует с 2010 года. Таким образом, орден, имея по существу отношение к одной и той же стране, существовал в трех государствах. Орден Святого Саввы был учрежден королем Миланом I Обреновичем 23 января 1883 года, как награда Королевства Сербия; с 1929 по 29 ноября 1945 года существовал как орден Югославского королевства. С 1985 года произошла своеобразная реинкарнация ордена в национальном масштабе, и он был учрежден в качестве награды Сербской православной церкви [4; 5].

Стоит рассмотреть и ещё один момент: практику награждения данными орденами в современных России и Сербии. Начиная с 1986 года, кавалерами ордена Святого Саввы Сербской православной церкви стали представители церковных, политических и культурных кругов Сербии. Среди награжденных немало деятелей иностранных государств. В частности, различные степени этой награды получили россияне: политики В.В.Путин, Д.А.Медведев, С.К.Шойгу, писатель А.И.Солженицын, мэр Москвы Ю.М.Лужков, Патриарх Московский и всея Руси Алексей II, послы России в Сербии А.Н.Алексеев, А.В.Конузин и А.В.Чепурин и др. Орденом Александра Невского, начиная с 2010 года, осуществлено около 630 награждений. Кавалерами стали деятели культуры и бизнесмены, политики и военные, государственные и общественные деятели, ученые. К сожалению, иностранным гражданам орден вручался не часто- около 10-ти

раз. Среди награжденных иностранцев четыре руководителя бывших республик СССР и президент Сербии Александр Вучич.

В этой связи нельзя не обратить внимание на проблему «наградной дипломатии». Как известно, несколько столетий существует опыт награждения представителей иностранных государств, в первую очередь руководителей, различными наградами. В ряде случаев награды даются вполне заслуженно и за конкретные подвиги или дела. В ряде же случаев награждение является элементом «большой политики», «дипломатическим жестом», позволяющим повысить степень доброжелательности иностранных партнеров. Автор полагает возможным для характеристики подобных ситуаций ввести в научный оборот термин «наградная дипломатия» («орденская дипломатия»). В нашем понимании наградная дипломатия- политика между государствами, предусматривающая награждение орденами, медалями, премиями и иными знаками отличия, способствующая улучшению отношений между государствами. Общеизвестными, по крайней мере среди историков, стали факты награждения во время подписания Тильзитского мира в 1807 году орденами Святого апостола Андрея Первозванного императора Франции Наполеона Бонапарта, его брата Жерара, французских маршалов Бертье и Мюрата. В ответ на этот широкий наградной жест Александр Первый был удостоен французского ордена Почетного легиона. В 1964 году большой резонанс вызвало присвоение звания Героя Советского Союза Президенту Египта Г. А. Насеру в ответ на награждение советского лидера Н.С.Хрущева высшей наградой Египта орденом «Ожерелье Нила» [Колотуша 2016]. Список примеров можно продолжать и продолжать...

Представляется вполне целесообразным расширить практику награждения орденами и медалями Российской Федерации иностранных граждан, что будет способствовать продвижению интересов России за рубежом, росту авторитета нашей страны за ее пределами.

Подводя итог, следует отметить, что сохранение в наградных системах орденов, связанных с национальными героями, имеет важное значение. Этим самым подчеркивается национальная идентичность, сохраняется историческая память, не дается возможность прерваться историческим традициям. Аналогичные аргументы в полной мере относятся и к проблеме сохранения славянской идентичности.

Наличие наград является важнейшей составной частью культурной дипломатии. Награжденные зарубежными орденами и медалями являются проводниками политики лояльности, точками опоры другого государства в своей стране. В конкретном случае, награждение российских и сербских граждан делает их теми невидимыми вроде бы нитями, которые связывают страны, порождают и пробуждают интерес друг к другу. Орденские традиции и «наградная дипломатия» могут и должны успешно решать как внутри-, так и внешнеполитические вопросы, основываясь, в том числе, на богатом историческом опыте.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. *Болотина Н.Ю.* «За труды и Отечество»: образ князя Александра Невского в наградах России// Александр Невский и его образ в исторической памяти/ отв.ред. В.А. Аракчеев. – Москва, Фонд «Связь Эпох», 2021.
2. *Колотуша В.* Отберите орден у Насера /Совершенно секретно. 05.06.2016. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://www.sovsekretno.ru/articles/otberite-orden-u-nasera/> (Дата обращения 15.02.2021).
3. *Соболева Н.А.* Идентичность Российского государства языком знаков и символов: эмблематики, геральдики, сфрагистики, вексиллологии. – М.: Издательский Дом ЯСК, 2018.
4. *Решение* Святого архиерейского собора Сербской православной церкви об учреждении ордена Святого Саввы. [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://srpskaenciklopedija.org/doku.php?id=одлука_светог_архијерејског_сабора_бр._22_1985_ (Дата обращения 15.02.2021).
5. *Статут* ордена Святого Саввы СПЦ. [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://srpskaenciklopedija.org/doku.php?id=уредба_о_ордену_светог_саве_у_српској_православној_цркви_1986_ (Дата обращения 15.02.2021).

© Юдин М.В., 2023

Александр Невский и Савва Сербский:
подвиг и святость в языке, литературе, культуре, истории

Сборник статей

Научное издание

Печатается в авторской редакции

Ответственность за аутентичность и точность цитат, имен, названий и иных сведений, а также за соблюдение законов об интеллектуальной собственности несут авторы публикуемых материалов

Технический редактор
Манойлович Н.
Кузьмина Л.А.

Подготовка макета к печати
Николаева Н.А.